

DE HERVORMDE (GEREFORMEERDE) STAATSPARTIJ.

B. Timmerman
januari 1968

[Deze scriptie is in april 2004 ongewijzigd ingevoerd in Word 2003 met bestandsnaam HGS – slechts evidente typefouten zijn hersteld en waar nodig, is de spelling geactualiseerd]

Inhoudsopgave.

Inleiding	p. 1
Hoofdstuk I Het ontstaan van de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij	p. 2
Hoofdstuk II Doel en beginselen van de nieuwe partij	p. 4
De verhouding tussen kerk en staat en de taak van de overheid	p. 7
Het parlementaire stelsel	p. 10
Onderwijs	p. 11
De sociale kwestie	p. 12
De houding tegenover Rome	p. 15
Hoofdstuk III De H(G)S en de praktische politiek	p. 17
De houding van de H(G)S tegenover de ARP en de CHU	p. 17
De houding tegenover de SGP	p. 22
De houding tegenover het fascisme en het nationaal-socialisme	p. 23
Deelname aan verkiezingen en het Kameroptreden van C.A. Lingbeek	p. 26
Hoofdstuk IV Partijorganisatie	p. 51
Hoofdstuk V Slotbeschouwing	p. 68
Lijst van geraadpleegde literatuur	p. 73
Bijlage I verzoekschrift aan de Regering 1924	p. 77
Bijlage II conceptverkiezingsmanifest 1925	p. 78
Bijlage III verkiezingsmanifest 1933	p. 80
Bijlage IV verkiezingsmanifest 1933	p. 84
Bijlage V verkiezingsmanifest 1937	p. 88
Noten	p. 92

Inleiding.

Het doel van deze scriptie is een beschrijving te geven van het optreden van de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij op het Nederlandse politieke erf in de periode tussen de beide wereldoorlogen, alsmede na te gaan welke motieven in 1921 tot haar oprichting hebben geleid en welke doelstellingen de partij heeft trachten te verwezenlijken.

Een niet onbelangrijk deel van deze scriptie zal zijn gewijd aan het optreden van de vertegenwoordiger van de H(G)S in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Ds C.A. Lingbeek, die als zodanig in 1925 werd gekozen en die met een korte onderbreking tot 1937 lid was van de Tweede Kamer.

Daarnaast zal enige aandacht worden besteed aan de activiteiten van de H(G)S buiten de Tweede Kamer, zoals het zich afzetten tegen een naar hun mening toenemende verroomsing van ons land, haar oppositie tegen de Coalitie en in het bijzonder tegen de Christelijke Historische Unie; in dit verband zal ook onderzocht worden in hoeverre de CHU zich iets van de aan haar gerichte verwijten heeft aangetrokken en op welke wijze zij getracht heeft de H(G)S de wind uit de zeilen te nemen.

Niet onbesproken kan blijven de vraag naar de geestelijke achtergronden van de partij, aan wie zij haar opvattingen ontleende en hoe zij haar beginselen in de praktijk bracht.

Voorzover enigszins mogelijk zal worden getracht na te gaan in welke delen van ons land de H(G)S haar grootste aanhang heeft gevonden en onder welke bevolkingsgroepen.

De belangrijkste bron van informatie voor deze scriptie is zonder twijfel het officiële orgaan van de partij, het weekblad "Staat en Kerk", dat in 1922 begon te verschijnen en waarvan de vrijwel volledige jaargangen mij welwillend ter beschikking werden gesteld door de oud-redacteur van het blad, de heer K. Eelderink. Zonder deze medewerking zou dit onderzoek nauwelijks hebben kunnen plaatsvinden aangezien geen enkele Nederlandse bibliotheek over jaargangen van genoemd blad beschikt.

Daarnaast werd uiteraard geput uit de Handelingen der Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Tevens werden tal van gesprekken gevoerd met nog in leven zijn de oud-bestuursleden van de H(G)S en met Mevrouw M. Lingbeek – Bonzet te Voorthuizen.

Voorzover daartoe aanleiding bestond werd eveneens een blik geworpen in dag- en weekbladen waarin iets werd meegedeeld over of kritiek werd geuit op de H(G)S.

Hoofdstuk I Het ontstaan van de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij.

Vrijwel vanaf het eerste begin ondervond in Nederland de samenwerking op politiek gebied tussen de Antirevolutionairen, de Christelijk Historischen en de Rooms Katholieken, die de naam heeft gekregen van Coalitie, bestrijding van minderheidsgroeperingen, die in dit politieke samengaan niets anders konden zien dan een monsterverbond, waarbij alles werd losgelaten wat in hun ogen beschouwd moest worden als bij uitstek Nederlands en nationaal.

In het bijzonder was deze oppositie gericht tegen de door de Coalitie gevoerde schoolpolitiek, waarbij men er naar streefde het bijzonder onderwijs subsidie uit de staatskas te verschaffen en die uiteindelijk zijn bekroning vond in de schoolwet van de christelijk-historische minister Dr J. Th. de Visser, die aan het openbaar en bijzonder lager onderwijs financiële gelijkstelling verleende.

Een deel van de opposanten van de Coalitie had zich in 1898 verzameld in de Bond van Kiesverenigingen op Christelijk-Historische grondslag in de Provincie Friesland onder voorzitterschap van Mr Dr J. J. Schokking, gewoonlijk genoemd de Friesche Bond of Friesche Christelijk-Historischen. Deze groep sprak in haar beginselprogramma uit dat Nederland volgens haar oorsprong en historie een gedoopte, protestantse, hervormde natie was en dat dit karakter diende te worden geëerbiedigd en gehandhaafd¹.

Bij de verkiezingen van 1901 kwam deze groep in aanmerking voor een Kamerzetel, die werd ingenomen door Mr Dr J. J. Schokking. De Friesche Christelijk-Historischen wordt enige invloed in politicus toegekend, o.a. door Mr H. K. J. Beernink² omdat mede door hun houding bij de verkiezingen in 1905 het kabinet-Kuyper niet terugkeerde.

Juist deze houding echter werd aanleiding tot samensprekingen met de in 1903 ontstane Christelijk Historische Partij, die was voortgekomen uit de groep die zich in 1894 van de Antirevolutionairen onder leiding van Kuyper had losgemaakt en zich onder leiding van Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman had geconstitueerd als Vrij-Antirevolutionairen, en uit de in 1898 opgerichte Christelijk-Historische Kiezersbond van Dr A. W. Bronsveld en Dr J. Th. de Visser. Na langdurige samensprekingen ontstond eindelijk een nieuwe fusie en werden de drie verschillende stromingen, Vrij-Antirevolutionairen, Friesch Christelijk-Historischen en Kiezersbond verenigd in één partij, de Christelijk Historische Unie.

Dit betekende evenwel niet dat de kritiek op de Coalitie uit de eigen kring van één der samenstellende delen nu was verstomd, integendeel.

Met name tal van Nederlandse Hervormde predikanten konden zich niet verenigen met de door de CHU gevoerde politiek omdat naar hun mening door deze politiek, beter gezegd door de politiek waaraan de CHU haar medewerking verleende, het protestantse karakter van ons land werd verloochend en de Rooms Katholieken steeds meer, zo niet te veel, invloed kregen. De vrees voor toenemende verroomsing van het protestantse Nederland werd nog versterkt toen in de zomer van 1921 het voorstel werd gedaan om ook in de streken boven de Moerdijk processies toe te laten.

Als reactie op de door Rooms Katholieken belegde bijeenkomsten voor “andersdenkenden” werden door enkele Amsterdamse predikanten die in deze Roomse bijeenkomsten niets anders konden zien dan verkapte propagandasamenkomsten voor het Rooms-Katholicisme, een serie protestvergaderingen belegd, waarop zij waarschuwden voor het Roomse gevaar en voor een dreigende overheersing van Nederland door Rome.

Na beëindiging van deze reeks vergaderingen rees echter de vraag : wat nu? Moest men niet blijven getuigen tegen de Roomse propaganda, tegen de toenemende Roomse invloed, een invloed die nog werd vergroot door de verderfelijke en heilloze coalitiepolitiek?

Op al deze vragen werd een bevestigend antwoord gevonden en teneinde de meningen in het land te peilen, werd besloten tot het verzenden van een circulaire, waarin om adhesie werd

gevraagd voor een nieuw op te richten partij, aan alle lezers van het weekblad “De Gereformeerde Kerk”, het orgaan van de Confessionele Vereniging.

Gesteund door een aanzienlijk aantal positieve reacties op de verzonden circulaire, besloot men tot de oprichting van een partij die de naam kreeg van Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij en die als officiële oprichtingsdatum kreeg 13 oktober 1921.

Als stuwende kracht achter de H(G)S moet beschouwd worden de Amsterdamse predikant Ds H. E. Gravemeyer, die ook het voorzitterschap van de nieuwe partij op zich nam.

In december 1921 zond de H(G)S een manifest aan de kiezers waarin zij haar bestaan rechtvaardigde en de noodzakelijkheid van haar oprichting uiteenzette, gevolg door een bespreking van haar doelstellingen.

Hoofdstuk II Doel en beginselen van de nieuwe partij.

Wat wil deze Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij in de Nederlandse politiek bereiken?
Wat zijn haar doelstellingen, beginselen en plannen?

Allereerst valt op de toevoeging tussen haakjes van het woord “Gereformeerd”. Wat heeft dit te betekenen?

In “Staat en Kerk”, het officiële orgaan van de partij, waarvan het eerste nummer verscheen op 21 april 1922, wordt deze toevoeging verklaard. Nadat eerst is uiteengezet dat men onder het woord “Hervormd” moet verstaan dat men wenst te leven volgens de beginselen van der Hervorming, vervolgt de schrijver :

*“In de loop der historie verwaterde het begrip Hervorming. Men liet het Woord los. Het tweesnijdend zwaard ontglipte de verslachte hand des geloofs; toen won weer de vijand; nieuwe deformatie sloop in. Daarom toch moet noodzakelijk achter het woord “Hervormd” als verduidelijkende toevoeging en nauwkeurige omlijning het woord “Gereformeerd”. En dit tussen haakjes, als eigenlijk overbodig, doch door de hedendaagse begripsverwarring geëist. Gereformeerd zoals de vaderen zich noemden, die leefden naar Schrift en Belijdenis.....
.....Tevens ligt erin verweer en protest tegen de scheurkerk die zich aanmatigt die naam, dien beduidt de wettige voortzetting der Vaderen; die onrechtmatig aanspraak maakt op hun geestelijke en stoffelijke nalatenschap als wettige erfgenaam”¹.*

Duidelijk blijkt uit deze toelichting dat de schrijver weinig sympathie heeft voor de kerken die na de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886 zijn ontstaan.

Het doel en de beginselen van de nieuwe partij worden nauwkeurig omschreven in de artikelen 2 en 3 van de statuten, waar het volgende wordt gezegd :

“Art. 2. De Partij wil, in overeenstemming met art. 36 der Nederlandse Geloofsbelijdenis, het Hervormd karakter van de Nederlandse Natie handhaven en tot zijn recht doen komen in de Grondwet. Zij streeft mitsdien naar een Grondwetsherziening in Nederlandse zin en naar een hervorming van onze staatsinstellingen in overeenstemming met de hierna aan te geven beginselen. Zij weigert derhalve te berusten in hetgeen langs de weg der afscheiding en in de vorm van “bijzondere” instellingen voor het Christendom verkregen wordt en protesteert tegen de principiële gelijkstelling op het publiek terrein van geloof en ongeloof, van de ware en de valse godsdienst.

Art. 3. Zij erkent, in tegenstelling met de beginselen van Rome en van de Revolutie:

- a de Souvereiniteit Gods als bron van alle gezag,*
 - b de Heilige Schrift als enige kenbron der waarheid en toetssteen der beginselen,*
 - c de Nederlandse Hervormde (Gereformeerde) Kerk, ondanks hare tegenwoordige toestand van krankheid en gescheurdheid als de historische openbaring van het lichaam van Christus in Nederland,*
 - d de overheid als Gods dienaresse, gebonden aan Zijnen in het Woord (met name ook in de eerste tafel der Wet) geopenbaarde wil,*
 - e het Christelijk, Protestants, Gereformeerd karakter der natie.*
- Zij verwerpt mitsdien in beginsel de revolutionaire staat die :*
- a de Godsdienst onder de vlag ener zogenaamde neutraliteit tot ene private aangelegenheid maakt,*
 - b het Goddelijk recht der Kerk verloochent en haar plaatst in het kader van het “Genootschap”,*
 - c de Overheid als zodanig belet op het haar aangewezen terrein de waarheid te huldigen en haar maakt tot het orgaan der “Democratie”,*
 - d de deur openzet enerzijds voor het Ultramontanisme en Clericalisme (hetzij Rooms, hetzij Protestants), anderzijds voor partijregering en een “Dictatuur van het Proletariaat”².*

Deze beginselen worden nog weer nader uitgewerkt in een Program van Beginselen en Actie dat is opgesteld naar voorbeeld van de Tien Geboden van Mozes, waarvan de H(G)S de aanhef

“Ik ben de Here Uw God, die U het Egypteland, uit het diensthuis heb uitgeleid” wil voorhouden aan Nederland, het *“Israël van het Westen, door Gods machtige hand onder Oranje’s leiding uit het diensthuis van Spanje’s Inquisitie en Rome’s tyrannie uitgeleid : Hoor, Nederland, Gods Stem!”*. In dit Program wordt onder paragraaf : *“Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben”* onder andere gezegd :

*“Regering en volk heeft niet te buigen voor de goden van de tijd, zij mogen Plutos (geldmacht), Demos (volkswil) of Ochlos (proletariaat) heten. De souvereiniteit rust niet bij de deinende massa, maar staat bij God, de Eeuwige Onbewogene”*³.

Verder wordt in dit Program gepleit voor een verbod van openbare processies, afschaffing van het gezantschap bij de paus, wegzending van de pauselijke internuntius, strafbaar stellen van het vloeken in het openbaar, bevordering van de zondagsrust, erkenning van de Nederlandse Hervormde Kerk als tweelingzuster van de staat, - de Ned. Herv. Kerk *“zij thans weer het cement en de eenheidsband der natie”* – wegneming van het onrecht dat aan deze kerk in 1816 is aangedaan, herstel van de theologische faculteit als regina scientiarum , christianisering van de openbare school, invoering van de doodstraf en uitbreiding en verscherping van de zedelijkheidswetgeving.

De partij wenst zich dus te stellen op de basis van art. 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, dat wil zeggen, op basis van het ongeschonden en onverminkte art. 36, dus inclusief het gedeelte dat in 1905 door de Gereformeerde Kerken op aandringen van Dr A. Kuyper c.s. tussen haakjes werd geplaatst. Dit artikel luidt :

“Wij geloven dat onze goede God, uit oorzaak der verdorvenheid van het menselijk geslacht, koningen, prinsen en overheden verordend heeft, willende dat de wereld geregeerd worde door wetten en politên, opdat de ongebondenheid der mensen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie onder de mensen toega.

Tot dat einde heeft Hij de overheid het zwaard in handen gegeven tot straf der bozen (Rom. 13:4) en bescherming der vromen. En hun ambt is niet alleen acht te geven en te waken over de politie, maar ook de hand te houden aan de heilige kerkedienst (,om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst, om het rijk van de Antichrist te gronde te werpen) en het koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen, het Woord des Evangelies overal te doen prediken opdat God door een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij in Zijn Woord gebiedt.

*Voorts, een ieder van wat qualiteit, conditie of staat hij is, is schuldig zich (aan) de overheden te onderwerpen, schattingen te betalen, hun eer en eerbied toe te dragen en hun gehoorzaam te zijn in alle dingen die niet strijden tegen Gods Woord; voor hen biddende in al hun gebeden, opdat hen de Heere stieren wil in al hun wegen en opdat wij een gerust en stil leven leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid (1 Tim. 2:2). En hierin verwerpen wij de Wederdopers en andere oproerige mensen en in het algemeen al degenen die de overheden en magistraten verwerpen en de justitie omstoten willen, invoerende de gemeenschap der goederen en verwarrende de eerbaarheid, die God onder de mensen gesteld heeft”*⁴.

De grote kampioen en voorvechter van art. 36 was de Amsterdamse predikant Dr Ph. J. Hoedemaker (1839 – 1910), die vanaf haar oprichting hoogleraar aan de Vrije Universiteit was geweest, maar zich in het jaar van de Doleantie door de toenemende meningsverschillen met Dr A. Kuyper over kerkelijke en politieke zaken, genoodzaakt zag ontslag als hoogleraar te vragen. Hij kon met Kuyper en diens Doleantie niet meegaan en daardoor werd zijn positie aan de Vrije Universiteit vrijwel onmogelijk.

Hij heeft Kuyper en diens antithesepolitiek, waarbij Kuyper een scheiding maakte tussen het christelijke en het niet-christelijke volksdeel, tussen de *“wij-calvinisten”* hier en *“de schare die de wet niet kent”* daar, in woord en geschrift bestreden.

Kuyper wilde namelijk de veranderde situatie, dat wil zeggen de toestand zoals die na de Franse Revolutie was geworden (Hoedemaker zou zeggen : verworpen) accepteren en derhalve ook het

godsdienstloze karakter van de staat aanvaarden. In Kuypers ogen kon dan ook art. 36 niet meer ongewijzigd gehandhaafd blijven omdat er niet meer één kerk was, maar er een grote verscheidenheid van kerken was ontstaan, zodat de overheid niet kon bepalen welke de ware kerk was, die zij diende te beschermen, aangezien de overheid daartoe de vereiste theologische kennis miste. Daarom was art. 36 voor Kuyper niet meer aanvaardbaar en moest naar zijn mening gewijzigd of geschrapt worden.

Hoedemaker was het met deze opvatting niet eens en in zijn geschrift “Artikel XXXVI der Nederduitse Geloofsbelijdenis tegen Dr A. Kuyper gehandhaafd”, geschreven naar aanleiding van een reeks artikelen die Kuyper geschreven had in De Heraut over kerk en staat, komt hij op voor het goed recht van het onverminkte art. 36 en verwijt Kuyper dat hij door een gedeelte van art. 36 los te laten, de overheid maakt tot een neutrale overheid, die geen enkele bemoeienis met hetgeen in art. 36 juist wordt gezien als haar belangrijkste taak, namelijk “*de hand te houden aan de heilige kerkdienst, om te weren*”

Bovendien meent hij dat Kuyper dwaalt in zijn kerkbegrip omdat art. 36 nergens spreekt over bepaalde kerkvormen, die door de overheid zouden moeten worden beschermd, maar slechts spreekt over de Gereformeerde Religie, die beschermd moet worden.

Kuyper aanvaardt de pluriformiteit van de Kerk, Hoedemaker daarentegen de uniformiteit van de Kerk, Hoedemaker leert dat de overheid zelf gebonden is aan Gods Woord, Kuyper meent dat dit niet van de overheid verlangd kan worden, maar dat slechts de overheidspersonen in hun consciëntie aan Gods Woord gebonden zijn. Hoedemaker merkt hierover op :

“Op dezelfde gronden waarop Rome het volk de Bijbel onthoudt, sluit Dr Kuyper dit boek voor de overheid”⁵.

Naar aanleiding van een verzoek hiertoe door Kuyper in De Heraut gedaan, legde Hoedemaker zijn opvattingen neer in een concept-grondwetsherziening⁶, waarin hij er onder andere vanuit gaat dat God de enige Souverein is, dat de overheid regeert bij de gratie Gods en uitsluitend aan God verantwoording schuldig is, dat de souvereiniteit berust bij het huis van Oranje, dat onze natie is een christelijke, protestantse, gereformeerde natie, dat alle principiële gelijkstelling tussen geloof en ongeloof van meet af aan is uitgesloten en dat alle nationale instellingen het christelijk, protestants, gereformeerd karakter van de natie hebben te vertonen.

Hoedemakers opvattingen op kerkelijk en staatkundig terrein vindt men bij herhaling terug bij de leiders van de H(G)S; zijn concept-grondwetsherziening dient in de H(G)S als leidraad voor de uiteenzetting van de H(G)S-beginselen. Lingbeek herhaalt meermalen de kritiek van de vereerde leermeester op het neocalvinisme van Kuyper en beschuldigt Kuyper ervan de aloude gereformeerde belijdenis met opzet te wijzigen ten faveure van het door hem voorgestane politieke stelsel, ja zelfs dat het neocalvinisme door Kuyper is uitgedacht om zijn houding in staat en kerk te rechtvaardigen, dat hij de leer der kerk als die voor zijn strijdplannen niet bruikbaar zou schijnen, zou willen wijzigen naar zijn plannen. Lingbeek schildert Kuyper af als de man die van zichzelf meent geroepen te zijn om zulks te doen, omdat er niemand is die ertoe in staat zou zijn, behalve hijzelf, als iemand die zich een weg zal banen in staat en in kerk met de gereformeerde belijdenis of desnoods tegen die gereformeerde belijdenis of met ombuiging van die belijdenis⁷.

Hoedemaker had zijn beginselen aanvankelijk belijnd gezien in de Friesch Christelijk-Historische richting, die mede door zijn toedoen was opgericht; ook bij de opstelling van het beginselprogramma had hij zijn adviezen gegeven.

Na enige tijd maakte hij zich weer los van de Friesche Bond omdat deze naar zijn mening teveel koerste in de richting van de Coalitie⁸. Daarna, dat wil zeggen na de vereniging van Vrij-Antirevolutionairen, Friesch Christelijk-Historischen en C.H. Kiezersbond in de CHU, heeft hij zelfs nog overwogen om zichzelf kandidaat te stellen voor de Tweede Kamer⁹, maar zo ver is het nooit gekomen.

De Hervormde Staatspartij nu wil niets anders zijn dan een voortzetting van de oude Friesch Christelijk-Historische richting van Schokking¹⁰. Men is er in de H(G)S van overtuigd Hoedemakers beginselen in de praktijk te brengen, zich hierbij beroepend op de leermeester, die immers zelf had geschreven :

“naast de bestaande politieke partijen (is) er ongetwijfeld plaats voor een partij die haar reden van bestaan vindt in art. 36 NGB”¹¹

Hoewel Hoedemaker deze opmerking plaatste met betrekking tot de Friesche Bond, is men er in de H(G)S van overtuigd dat deze uitspraak evenzeer kan gelden ten opzichte van de H(G)S, immers

“één en twintig jaar later werd door verschillende omstandigheden en gebeurtenissen dooe 's Heeren Geest een groep mannen en vrouwen bij elkander gedreven die “Hoor Gods Stem” wilden doen klinken”¹².

De verhouding tussen kerk en staat en de taak van de overheid.

De opvattingen die hierover in de H(G)S bestaan, zijn voor het grootste deel ontleend aan Hoedemakers interpretatie van art. 36, dat begint met uit te spreken *“dat onze goede God koningen, prins en overheden verordend heeft”*. Dit betekent dat de overheid zijn ontstaan enkel en alleen aan God te danken heeft, zij is Gods dienaar en alleen aan Hem verantwoording schuldig. Zij dankt haar bestaan dus niet aan een bepaalde menselijke beslissing, maar aan een goddelijk besluit, ingesteld onmiddellijk na de zondvloed¹³. Zij is geroepen uitvoering te geven aan de bevelen die God in Zijn Woord aan de mensen heeft gegeven, met name in de Tien Geboden, die van eeuwigdurende betekenis zijn en gelden voor iedere plaats, tijd en omstandigheid.

Het is ook niet toevallig dat het Program van Beginselen en Actie van de H(G)S is opgesteld naar voorbeeld van deze geboden.

De aanhef van art. 36 spreekt niet uit welke overheden er door God zijn ingesteld; dit betekent dat ook een overheid die wat betreft haar optreden en handelwijze niet de instemming en de goedkeuring heeft van de onderdanen, toch beschouwd moet worden als de wettige, door God ingestelde overheid en als zodanig gehoorzaamd moet worden, want het is de onderdanen niet vergund de overheid ter verantwoording te roepen : de overheid is dienaar Gods en alleen aan Hem verantwoording schuldig.

Hoe kan echter de overheid de wil van God kennen? Uiteraard uit de Bijbel, zou men zeggen, maar over de inhoud daarvan is men het niet eens, er zijn verschillende interpretaties, hoe kan dus de overheid bepalen wat de juiste en enig ware interpretatie is? Kuyper meende dat de overheid uit de veelheid van meningen en kerken geen keus kon maken en dus ook niet kon bepalen welke religie voor haar bescherming in aanmerking kwam.

Hoedemaker nam daarentegen aan, hierin gevolgd door de H(G)S, :

“dat aan de overheid, evenals aan iedere burger, een privaat oordeel over de Heilige Schrift toekomt, en dat dit oordeel gebonden is, niet alleen aan de consciëntie der overheidspersonen, maar aan die consciëntie, voorgelicht door de publieke uitlegging der Kerk, in hare belijdenis vastgesteld, door de grondwet als zodanig erkend en onder de waarborgen van de vrijheden des volks opgenomen”¹⁴.

Dit betekent dat de overheid, evenals iedere burger, de plicht heeft om haar oordeel te toetsen aan de belijdenis van de kerk, omdat de overheid, evenals iedere burger, aan deze belijdenis gebonden is. Dit betekent echter niet dat de interpretatie die door de Kerk gegeven wordt, door de overheid moet worden geaccepteerd als zijn de enig juiste interpretatie.

De overheid heeft namelijk een eigen verantwoordelijkheid als dienaar van Gods, zij is dus niet de nederige dienaar van de Kerk. De overheid doet er natuurlijk wel goed aan om het getuigenis van de Kerk ter harte te nemen, maar zij blijft geheel vrij in de wijze waarop zij het op grond van de Schrift door haar als waarheid erkende, in wetgeving en regeringsbeleid wil doorvoeren. De Kerk schrijft dus aan de overheid niets voor, heerst niet over de overheid, maar getuigt ten behoeve van de overheid van de waarheid. Hoedemaker omschreef de verhouding tussen de Kerk en die staat als die van een page die zijn koning voorlicht.

Wat is nu echter de taak van de overheid?

Ook op deze vraag geeft art. 36 NGB een duidelijk antwoord, namelijk :

“..... de hand te houden aan de heilige kerkedienst; om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst, om het rijk van de Antichrist te gronde te werpen en het koninkrijk van Jezus Christus te bevorderen, het woord des Evangelies overal te doen prediken”

De hand te houden aan de heilige kerkedienst – hieronder verstaat men dat de overheid er voor heeft te zorgen dat overal in het land God gediend kan worden zoals Hij dat wil; de overheid moet de kerk bijstaan in haar taak en haar macht gebruiken ten gunste van de kerk. Zo nodig moet de overheid zelfs de nodige geldmiddelen aan de kerk verstrekken, zorgen voor het onderhoud en de stichting van nieuwe predikantsplaatsen, een financiële bijdrage verlenen voor de bouw van nieuwe kerken¹⁵.

Dit alles betekent niet dat de overheid over de kerk moet gaan heersen. De H(G)S wenst geen kerkstaat, waarin de kerk de staat de wet voorschrijft, maar evenmin wenst zij een staatskerk, waarin de staat heerst over de kerk¹⁶.

Om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst – dit gedeelte geeft aan waarom de overheid de hand moet houden aan de heilige kerkedienst, namelijk om alle openbare afgoderij uit te roeien. De staat kan en mag zoiets op haar terrein niet dulden. Dit betekent niet dat de staat moet overgaan tot het organiseren van ketterjachten en het oprichten van brandstapels, of iets dergelijks; er kan en mag geen sprake zijn van geweldpleging door de overheid in geloofszaken.

Art. 36 spreekt ook niet van afgodendienaars, maar van afgoderij. Wat dit dan wel betekent? Ds T. Stigter, één van de oprichters van de H(G)S en predikant van de Nederlandse Hervormde Gemeente van Berkel en Rodenrijs, omschrijft het als volgt :

“De Overheid, als Gods dienares, mag op haar openbaar terrein niet verdragen, wat vijandig is aan de Hervormde (Gereformeerde) godsdienst”¹⁷

De vraag rijst nu hoe het bij de H(G)S gesteld is met de godsdienst- en gewetensvrijheid. Komen deze in de staat zoals die voor de H(G)S ideaal is, niet in het gedrang?

Hoedemaker zelf wil in zijn concept-grondwetsherziening de godsdienstvrijheid gehandhaafd zien, echter niet onvoorwaardelijk. In zijn concept geeft hij zijn mening als volgt weer :

“dat, krachtens het Protestantse beginsel, niemand wegens zijn goddienst mag worden gemolesteerd .Dat mitsdien volkomen vrijheid van godsdienst worde toegelaten, behoudens hetgeen de publieke orde eist, hetgeen uit de vrijheid van anderen voortvloeit en hetgeen in strijd zou zijn met het Christelijk, Protestants karakter van de natie en hare openbare instellingen. Terwijl de volkomen vrijheid van godsdienst aan iedere burger individueel verzekerd is, en aan groepen van burgers door de Overheid kan, en wanneer uit de daartoe overgelegde bescheiden blijkt dat hetgeen zich als godsdienst aandient, niet strekt tot omverwerping van de grondslagen van de christelijke staat, en moet worden toegestaan, terwijl zelfs op bepaalde punten, uit eerbied voor godsdienstige gemoedsbezwaren, dispensatie van het voldoen aan zekere wettelijke bepalingen door de overheid kan worden verleend, is zij, nl. die overheid zelve, in haar doen en laten gebonden aan de belijdenis der nationale kerk”¹⁸.

Deze zinsnede bedoelt ook niet afwijkende gevoelens van de belijdenis, zelfs niet grove dwalingen, tegen te gaan, maar wel meningen en opvattingen te onderdrukken die de Staat ondermijnen en de christelijke grondslagen van de staat bedreigen. De sleutel voor een juiste interpretatie ligt in het slot van art. 36, waar er op gewezen wordt dat men de Wederdopers en andere oproerige mensen op het oog heeft.

Stigter meent ook dat onze vaders, die ook art. 36 hebben opgesteld, hebben gestreden voor de vrijheid om God te dienen :

“Echter niet voor de vrijheid van godsdienst in revolutionairen zin: dat nl. ieder de vrijheid heeft om te dienen welke god hij wil en te ijveren voor een wijze van godsdienst welke hij verkiest en daarbij aan anderen het Woord Gods te ontroven. Dat alles is geen vrijheid, maar vrijdenkerij en geweld”¹⁹

Ook een andere H(G)S-voorman en één van de oprichters, de heer G. Nieuwenhuijsen, meent dat met dit artikel

“nooit bedoeld is geweest het strafrechtelijk vonnissen en doden, het vermoorden of uiteenjagen van afgodendienaars, aanhangers van valse godsdiensten of anti-christenen”²⁰.

Hij meent echter wel dat met de in art. 36 gebezigde term afgoderij allereerst wordt bedoeld het anti-christendom van Rome, dat daarom geen publieke protectie diende te krijgen. Het uitroeien zal moeten geschieden met geestelijke wapens, door de prediking van het Evangelie.

Hij illustreert hoe in tegenstelling tot Rome, in de Republiek godsdienst- en gewetensvrijheid heerste :

“Aan alle andere gezindten werd vooral na 1651 tot 1795 een in die eeuwen schier voorbeeldeloze vrijheid gelaten om, naast de Gereformeerde religie, vreedzaam en stil, haar geloof te belijden. Maar zodra de “Paapsche stoutigheden” de staat dreigden te beroeren om schade aan de Gereformeerde gezindheid te doen, dan trad de overheid beschermend op”²¹.

Ook Stigter is van mening dat, toen onze vaders zelf de ware godsdienstvrijheid hadden gekregen *“zij die ook – maar behoudens de erkenning van de ware godsdienst – aan andersdenkenden hebben gegund”²².*

Anders gezegd : iedere andere godsdienst mag vrij uitgeoefend en beleden worden, mits men maar de ware godsdienst, dit is de gereformeerde, als zodanig erkent en daarmee dus indirect toegeeft dat de eigen godsdienst niet de ware is. In deze opvatting van godsdienst- en gewetensvrijheid mag men alles geloven en belijden zolang men het maar niet hardop zegt; de vrijheid van godsdienst wordt hier beperkt tot de vrijheid om het eens te zijn met de door de staat erkende godsdienst. Men kan hier ook een trekje zien van de calvinistische intolerantie : zo lang de andere godsdienst ongevaarlijk is en nog geen kwaad kan aanrichten, kan zij wel worden getolereerd, maar zodra er staatsgevaarlijke elementen aan het licht komen, is staatsingrijpen noodzakelijk en is het met de tolerantie gedaan.

De afgoderij levert geen probleem op : men is ervan overtuigd dat het Rooms-Katholicisme hiertoe behoort, immers ook de Heidelbergsche Catechismus spreekt in vraag en antwoord 80 over de paapse mis als een vervloekte afgoderij?

Het Rijk van de Antichrist is eveneens duidelijk. Stigter geeft een duidelijk antwoord op de vraag wat men hieronder moet verstaan : *“niet de personen der roomsgezinde christenen, maar de roomse priesterheerschappij”²³.*

Het parlementaire stelsel.

Reeds uit het feit dat de Hervormde Staatspartij in art. 3 van haar statuten erkent dat de overheid Gods dienaar is, die gebonden is aan Zijn Woord, en in hetzelfde artikel de revolutionaire staat in beginsel verwerpt omdat deze de overheid belet op het haar aangewezen terrein de waarheid te huldigen en haar maakt tot het orgaan van de democratie, kan men afleiden dat de H(G)S weinig goede woorden over heeft voor de parlementaire regeringsvorm, zoals Nederland die sinds 1848 kende.

Ook in het Program van Beginselen en Actie valt een dergelijke antiparlementaire toon te beluisteren. Ook op dit punt beroept men zich op Hoedemaker, die eveneens afkering was van een parlementaire regeringsvorm; de gedachte van een volksvertegenwoordiging wees hij echter niet geheel af. Hij stelde echter wel duidelijk dat de taak van de volksvertegenwoordiging uitsluitend bestond in het bij de overheid bepleiten van de belangen van het volk *“niet om mede te regeren, maar om de onderscheiden belangen van de natie in al haar geledingen te bepleiten”*²⁴. De volksvertegenwoordiging mocht dus naar zijn mening op geen enkele wijze een actief aandeel leveren in het landsbestuur, was ook niet geroepen om ministers ter verantwoording te roepen want de ministers waren dienaren van de vorst, die soeverein was en die uitsluitend aan God verantwoording schuldig was.

In deze gedachtegang is het dan ook volstrekt uitgesloten dat de macht van de koning door de grondwet zou kunnen worden beperkt. Niettemin is dit toch gebeurd door de doorwerking van de onzalige revolutiebeginselen en werd door de grondwet van 1848 de koning gemaakt tot een machteloze figuur, die was overgeleverd aan de wisselende meerderheid in het parlement, ondanks het grondwetsartikel dat zegt dat de koning ministers benoemt en ontslaat naar welgevallen.

Door de Revolutiegeest die ook in Nederland doordrong, werden de overheden *“de dienaars van het volk en aan de meerderheid des volks onderworpen en daaraan rekenschap en verantwoording schuldig”*²⁵. De soevereiniteit werd op deze wijze verplaatst naar het volk; daarentegen komen Hoedemaker en de H(G)S op voor het recht van God in Nederland. Stigter beschrijft de situatie na 1848 als volgt :

*“De koning heeft goeddeels zijn soevereine rechten verloren, hij moet zich neerleggen bij hetgeen de bovendrijvende partij of verbonden partijen goedvinden als recht te bepalen, ook al heeft hijzelf een gans andere gedachte over wat tot heil des volks dienstig is. De schijn wordt behouden alsof de koning regeert, maar in werkelijkheid regeert de meerderheid der Tweede Kamer, of, met andere woorden, de kiezer”*²⁶.

Ook Hoedemaker is van mening dat

*“het stelsel waarbij de volksvertegenwoordiging, door de meerderheid aangewezen, onvermijdelijk leidt tot een onbetamelijk overwicht van de meest talrijke boven de minder talrijke groepen in ons volksleven: en dat het algemeen stemrecht, onder de schijn van allen recht te doen, noodwendig de weg baant tot de tyrannie van de niet-bezittende over de bezittende klassen”*²⁷.

Om aan deze toestand een einde te maken streeft de H(G)S naar een grondwetsherziening in Nederlandse zin, waardoor het weer mogelijk moet worden dat de regering het geopenbaarde Woord Gods als richtsnoer voor haar beleid kan nemen en zich niet langer hoeft te schikken naar de beginselen, die bij de stembus de overwinning hebben behaald, waardoor leugen en waarheid, geloof en ongeloof, niet langer principieel gelijk zijn.

De H(G)S streeft naar een grondwet die overeenkomstig de oorsprong en het karakter van ons volk zal beginnen met het erkennen van Gods Wet, met het *“ik geloof in God, de Almachtige”* en waardoor Nederland weer zal worden tot een Staat met de Bijbel.

Onderwijs.

Wat zijn de wensen van de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij op onderwijsgebied? De grootste ergernis voor de H(G)S op onderwijsgebied is de schoolwet-De Visser van 1920 waarbij aan het openbaar en bijzonder lager onderwijs financiële gelijkstelling werd verleend zodat voortaan alle soorten van lager onderwijs aanspraak konden maken op subsidie uit de staatskas. De H(G)S wenst, aangezien zij ook wil dat de overheid een christelijke overheid zal zijn, dat ook de openbare school een christelijke school zal zijn; zij wil komen tot een *“christianisering van de openbare school in zodanige zin dat de Bijbel daar geen verboden boek zij”*. Het onderwijs dat van staatswege gegeven wordt, kan en mag slechts christelijk zijn; een andere vorm van onderwijs, waarin niet tot uitdrukking wordt gebracht dat de staat en christelijk karakter heeft, mag door de staat niet toegelaten worden. Nederland is voor de H(G)S een Protestantse, Christelijke, Gereformeerde staat en de wordingsgeschiedenis daarvan dient op de scholen te worden onderwezen.

In een serie artikelen in Staat en Kerk zet Drs. Jac. J. Woldendorp, een scheikundeleraar aan een gymnasium te Groningen, de onderwijsideeën van de partij uiteen²⁸.

Naar zijn mening dient de overheid zich alleen met het onderwijs te bemoeien indien de ouders zelf niet meer in staat zijn het onderwijs op adequate wijze aan hun kinderen te geven. Historisch gezien behoort dus de school aan de ouders en is onderwijs een zaak van de ouders waar verder niemand iets mee heeft te maken.

De ouders gaven zelf het onderwijs of, als zij daartoe de middelen niet hadden, zij huurden iemand om hun kinderen te onderwijzen. De school, aldus Woldendorp, is ontstaan doordat de ouders die zelf niet de gelegenheid of de middelen hadden om onderwijs aan hun kinderen te geven en ook niet een eigen huisonderwijzer konden bekostigen, zich verenigden met andere ouders die in dezelfde omstandigheden verkeerden en vervolgens gezamenlijk een onderwijzer aanstelden, die het door de ouders gewenste onderwijs moest geven. Deze man was ook aan hen verantwoording schuldig over de kwaliteit van het gegeven onderwijs. De staat had met dit alles niets te maken, het was een particuliere onderneming van een aantal ouders.

Het kan echter voorkomen dat er ouders zijn die er prijs op stellen dat hun kinderen in een bepaalde geest onderwezen worden, maar die zelfs in verenigingsverband niet in staat zijn de man die dat onderwijs moet geven, te bekostigen. Toch wensen zij dat hun kinderen een zodanige hoeveelheid kennis vergaren die hen in staat moet stellen een plaats in de maatschappij in te nemen. Hier ligt dan een taak voor de overheid.

De overheid kan deze taak op twee manieren vervullen, namelijk door zelf scholen te stichten of door aan de ouders een financiële tegemoetkoming in de kosten van het onderwijs te geven. Maar aangezien de overheid Gods Dienaresse is en regeert bij de gratie Gods, moet dit ook tot uiting komen in het onderwijs dat door haar wordt gegeven, met andere woorden, zij mag geen neutrale scholen stichten en ook geen financiële bijdragen verlenen aan scholen met een anti-christelijk karakter.

Wanneer er dus ouders zijn die voor hun kinderen geen christelijk onderwijs wensen, is dat hun goed recht, maar zij mogen daarbij dan ook geen aanspraak maken op een financiële tegemoetkoming van de christelijke overheid in de kosten van dat onderwijs.

Men kan derhalve onmogelijk akkoord gaan met de gelijkstelling van christelijk en neutraal onderwijs, want die zogenaamde neutraliteit wordt beschouwd als een valse leuze, het betekent in hun ogen niets anders dan dat in het christelijke Nederland allerlei, het christendom en de christelijke staat ondermijnend, onderwijs mag worden gegeven. Hierbij heeft men vooral de socialistische scholen op het oog.

Uit het bovenstaande blijkt ook dat de H(G)S de regel die vooral in Antirevolutionaire en Christelijk-Historische kringen wordt aangehangen *“bijzonder onderwijs regel, openbaar onderwijs aanvulling”* niet kan aanvaarden omdat deze regel een ontkenning is van de taak van de overheid in onderwijszaken.

Inzake het onderwijsvraagstuk beroept men zich in de H(G)S gewoonlijk op Groen van Prinsterer en op de meningen die hij vooral op oudere leeftijd heeft verkondigd. Groen ijverde aanvankelijk voor het godsdienstig karakter van de openbare volksschool. Toen dit echter niet verwezenlijkt kon worden, eiste hij dat, wanneer de openbare school dan niet christelijk mocht zijn, zij ook iedere schijn daarvan diende te vermijden en geheel godsdienstloos zou zijn; tegen het einde van zijn leven kwam van deze opvatting terug en streed hij opnieuw voor het ideaal uit zijn eerste periode : de christianisering van de openbare volksschool, desnoods met splitsing naar gezindheden. Zo schreef hij in 1876 :

“In de onderwijskwestie stel ik de facultatieve splitsing der staatsschool, na de deerlijk mislukte proefneming van eerlijke concurrentie, weer aan de orde van de dag”²⁹.

Het verwijt van de zijde van de H(G)S aan de Antirevolutionairen en in het bijzonder aan Kuiper, is dat zij zich hebben begeven op de lijn die voor Groen slechts tijdelijk en van tactische aard was. Kuiper heeft volgens de H(G)S als principe aanvaard, wat bij Groen slechts tactiek was, zonder dat hij van beginsel veranderde.

De pacificatie van de schoolstrijd zoals die door de wet van minister De Visser werd bereikt, wordt door de H(G)S allesbehalve als het einde van de schoolstrijd beschouwd omdat er naar hun mening nog grote groepen in ons volk zijn die deze oplossing niet kunnen zien als een bevrediging van hun verlangens op dit gebied. Zo zal, menen zij, Rome nooit genoeg kunnen nemen met deze oplossing want

“het politieke Rome zal, kan en mag niet rusten voordat onder ons volk gevestigd is de verplichte Roomse staatsschool”³⁰.

Men beroept zich, nast Groen, ook op de liberale onderwijsspecialist uit Groens dagen, Mr Farncombe Sanders, die in 1876 een brochure had geschreven over *“school, godsdienst en gezond verstand”* en waarin hij stelde dat de liberalen op de verkeerde weg waren met hun opvattingen over de scheiding van kerk en staat en waarin ook hij de facultatieve splitsing van de overheidsschool aanbeval als de meest voldoening schenkende oplossing : *“dan is het splitsen der openbare school naar de gezindten de enig mogelijke weg”³¹.*

Gaarne citeert men in H(G)S-kringen het woord van Hoedemaker dat de christelijke school de afgod van ons christenvolk is geworden omdat de christelijke, bijzondere school voor velen einddoel is geworden in plaats van middel, dat men van een noodonderkomen een officiële verblijfplaats heeft gemaakt en dat men de openbare school voorgoed heeft prijsgegeven. Men is evenwel niet van mening dat het stichten van christelijke, bijzondere scholen onder alle omstandigheden afgewezen moet worden.

Men is zelfs wel bereid het stichten en in stand houden van bijzondere, christelijke scholen aan te bevelen en te steunen mits de oprichters zich bewust blijven dat deze oprichting in feite iets abnormaals is, dat eigenlijk niet behoorde plaats te vinden, maar waartoe men wel gedwongen is omdat de openbare overheidsschool neutraal onderwijs geeft. Men is echter wel gedwongen de bijzondere, christelijke school te aanvaarden zolang de neutrale staat niet is veranderd in een Staat met de Bijbel. Over het algemeen adviseert men de ouders om hun kinderen toch maar naar de bijzondere, christelijke school te sturen³².

De sociale kwestie.

De opvattingen die in de H(G)S gehuldigd worden over de sociaal-economische vraagstukken worden grotendeels gekenmerkt door het verdedigen en rechtvaardigen van de bestaande maatschappelijke verhoudingen; men bespeurt weinig begrip en bevattingsvermogen voor de problemen die op dat terrein aan de orde waren toen de H(G)S haar intrede in de politiek deed. Geheel verwonderlijk is dit niet wanneer men bedenkt dat haar opvattingen over deze zaken, evenals zovele andere meningen, afkomstig zijn van Hoedemaker, voor wie de sociale kwestie

een symptoom was van de gebrokenheid van het menselijk bestaan en behoorde tot de gevolgen van de zonde³³; de oplossing moest worden gezocht in de bekering tot God en Zijn Woord. Overigens beveelt de H(G)S deze oplossing aan voor alle problemen, die zich op welk terrein dan ook voordoen.

In zijn reeds meermalen genoemde concept-grondwetsherziening geeft Hoedemaker aan dat de overheid alle ongerechtigheid op publiek terrein moet tegengaan

“met name geldt dit de speelzucht (loterij), hetgeen de mens verdierlijkt (dronkenschap en opiumhandel) en de openbare eerbaarheid (hoerij, de propagandavoor het tweekinderstelsel, het mormonisme enz.”³⁴.

Het Program van Beginselen en Actie van de H(G)S geeft wel wat meer; de reeds eerder genoemde heer Nieuwenhuijsen wijst het verwijt dat de H(G)S geen sociaal program heeft, af en wijst op hetgeen in het Program wordt gezegd in de uitwerking van het vierde tot en met het tiende gebod³⁵.

Een nadere uiteenzetting en verduidelijking van de opvattingen van de H(G)S over sociale vraagstukken, geeft de reeds eerder genoemde Drs. Jac. J. Woldendorp in een reeks artikelen in Staat en Kerk in 1924, later gebundeld en in brochurevorm uitgegeven.

Hij gaat ervan uit dat God de absolute Eigenaar is van al het geschapene en naar welbehagen van zijn schatten uitdeelt onder de mensen; op grond van Gods Woord acht hij privaatzit geoorloofd want God heeft de gelijke verdeling in porties niet gewild. Wij moeten volgens hem goed bedenken dat alles wat wij bezitten ons slechts in bruikleen is gegeven en dat wij eens rekenschap zullen moeten afleggen van de wijze waarop wij met de ons toevertrouwde talenten hebben gewerkt. Dit is direct van invloed op de verhouding tussen werkgever en werknemer; deze verhouding zal moeten overeenkomen met de situatie zoals Paulus die beschrijft in zijn brief aan de Colossenzen, hoofdstuk 3:22 – 4:2. De werkgever zal zo veel mogelijk de zondagsrust van zijn werknemers moeten bevorderen, mag hun levens niet in gevaar brengen *“door schuldige nalatigheid, door gierigheid of uit laksheid”³⁶*, want ook voor de werkgever geldt het gebod : Gij zult niet doden. Woldendorp denkt hierbij vooral aan *“ondeugdelijk steiger materiaal, aan onbeschermd, roterende machinedelen, aan schadelijke of giftige dampen enz.”³⁷*.

Het gebod : Gij zult niet stelen, geldt zowel voor de patroon als voor de arbeider; de patroon mag van zijn arbeiders niet verlangen dat er voortdurend overwerk wordt verricht; aan de andere kant mogen de arbeiders niet luieren in de tijd van de baas, zij mogen deze tijd niet gebruiken om eigen zaken af te handelen; zij bestelen de baas door

“dagdieverij, door voorgewende ziekte, door onvoldoende oplettendheid, door bijv. naar het werk te gaan en daarbij één der benodigde gereedschappen te vergeten”³⁸.

De arbeider mag ook niet stelen door nodeloos op ondersteuningskassen te leunen, maar moet werk zoeken.

Allemaal nogal erg vanzelfsprekende zaken, zou men zo zeggen, die helemaal niet thuis horen in een Program van een politieke partij, maar in de H(G)S stelt men er op prijs op deze zaken nog weer eens onder de aandacht van het volk te brengen.

Wanneer wij de artikelenserie van Woldendorp verder volgen, blijkt dat hij ook van mening is dat de overheid zich zo weinig mogelijk heeft in te laten met de overeenkomsten die werkgevers en werknemers met elkaar getroffen hebben; zij mag slechts dan ingrijpen indien er excessen optreden :

“slechts dan mag de vrijheid van de werkgever en de werknemer aan banden worden gelegd wanneer overtreding van Goddelijke ordinanties dreigt of geschiedt”³⁹.

Verder klaagt hij over de toenemende ontevredenheid en hij ziet overal revolutie. De ontevredenheid van de mensen is voor hem de bron van alle kwaad en deze ontevredenheid kanniet worden weggenomen door allerlei overheidsbepalingen en –reglementen; nodig is een innerlijke ommekeer, slechts deze zal tevredenheid brengen die

“slechts daar gekweekt wordt waar het Woord des Heeren wordt verkondigd. Voor Nederland is er dan ook geen verbetering van de wantoestanden op het terrein van de arbeid te verwachten, zolang onze staat een neutrale staat blijft”⁴⁰

Een vrucht van de revolutie is ook de zo verfoeilijke werkstaking, *“een middel om een tijdlang het bedrijf van de patroon schade te berokkenen”*. Een christen-arbeider zal hier zijns inziens nooit aan kunnen meedoen want hij kan zich niet voorstellen

“hoe hij ’s morgens kan bidden om zijn dagelijks brood terwijl hij het voornemen heeft de aangeboden arbeid niet te verrichten”⁴¹ .

Vakorganisaties voor andere doeleinden dan het zich bekwamen in het uitgeoefende handwerk, worden door hem eveneens afgewezen.

De patroon is volgens goddelijke ordinantie verplicht om zijn werknemers een rechtvaardig loon uit te betalen. Wat moet echter onder een rechtvaardig loon worden verstaan? Wat is de norm? Onder een rechtvaardig loon verstaat Woldendorp in het algemeen dat

“indien het de patroon wel gaat, het ook het personeel naar verhouding wel moet gaan, of, om het anders te zeggen, een zich in weelde badende patroon en half-gevoede, afgewerkte arbeiders is een ongeoorloofde tegenstelling”⁴² .

Tevens pleit hij voor het systeem van loon naar prestatie en voor een minimumloon.

In dit verband wijst hij er nog op dat het van belang is dat de kinderen het door hen verdiende geld thuis afdragen en op deze wijze een bijdrage leveren in de kosten van het gezinsonderhoud. Dit is noodzakelijk en rechtvaardig opdat de kinderen er aan worden herinnerd dat ook zij thuis bepaalde verplichtingen hebben.

De ouders dienen dit geld gedeeltelijk apart te leggen voor het geval zoon of dochter nog eens gaat trouwen. Als de kinderen zelf vrij over het verdiende geld konden beschikken, zouden zij het toch maar verkwisten; in ieder geval zouden zij niet sparen en het ruime zakgeld zou met zich meebrengen dat de kinderen hun ontspanning zouden gaan zoeken buiten de gezellige, huiselijke kring en zouden op deze wijze ontsnappen aan ouderlijk toezicht en tucht. Dit alles zou ernstige gevolgen kunnen hebben, onder andere de neiging kunnen doen ontstaan om het kinderaantal te beperken.(!)

Ouderdomspensioen is iets wat hij liefst onmiddellijk afgeschaft zou willen zien, maar hij begrijpt wel dat dat niet kan en daarom stelt hij voor vanaf nu geen nieuwe ouderdomspensioenen uit te keren. Het ouderdomspensioen vermindert bij de kinderen de achting die zij voor hun ouders behoren te hebben en ontslaat hen van de goddelijke verplichting hun ouders lief te hebben en te zorgen voor hun levensavond.

In eerste instantie is men voor de oude dag aangewezen op eigen spaarzaamheid, daarna op ondersteuning door de kinderen en de werkgever en desnoods, wanneer de eigen middelen en die van de kinderen uitgeput zijn, kan men een beroep doen op de diaconie of de staat.

Ook op het terrein van de arbeidsverhoudingen ligt naar de mening van de schrijver, de grondoorzaak van alle moeilijkheden in de afval van land en volk van de Heere en een oplossing van alle vraagstukken op dit gebied zal dan ook alleen gevonden kunnen worden na de terugkeer tot God en Zijn Woord. Slechts dan zal er tevredenheid zijn over de arbeidsverhoudingen.

Andere dan deze opvattingen worden in de H(G)S niet aangetroffen, en zo er in de crisistijd al enige stemmen gehoord worden die pleiten voor meer aandacht van de partij voor de

maatschappelijke nood waarin velen zijn komen te verkeren door werkloosheid en dergelijke, worden zij afgewezen met de opmerking dat zij nooit iets begrepen hebben van het beginsel dat aan de oprichting van de H(G)S ten grondslag heeft gelegen.

Enig begrip voor de moeilijke sociale omstandigheden in de jaren '30 zoekt men tevergeefs; men blijft volharden in de overtuiging dat er tevredenheid zal zijn na de terugkeer tot God en Zijn Woord, in de hoopvolle verwachting dat dan het manna wel uit de hemel zal stromen.

De houding tegenover Rome.

Bij de bespreking van art. 36 NGB, in het bijzonder van de zinsnede die handelde over de ware en de valse kerk en het rijk van de Antichrist, werd er reeds op gewezen dat er in de H(G)S weinig twijfel bestond over de vraag wat met deze zinswendingen kon worden bedoeld. Het feit dat de directe aanleiding tot de oprichting van de H(G)S was gelegen in een reeks Rooms-Katholieke samenkomsten voor andersdenkenden, duidt er ook reeds op dat de houding die men tegenover Rome aanneemt, weinig vriendelijk is. Nieuwenhuijsen merkt reeds op dat de RK-religie afgoderij is, en deze mening zet hij nogmaals uiteen in tal van brochures, die moeten aantonen dat het christendom van Rome in strijd is met de ware religie en in feite puur heidendom is.

Nadat hij in *“Rome’s leer over kettergerichten, heksenprocessen en bezetenheid”* de gruwelijkheden van vroeger tijden, bedreven met pauselijke instemming en goedkeuring, heeft beschreven, meent hij dat Rome op de duur toch het onderspit zal moeten delven, want :

“Het Woord Gods zal zegevierend te voorschijn treden en het grote Babylon, groot in macht en goddeloosheid, groot in vijandschap tegen Christus en Zijn ware Kerk, zal vallen! Rome heeft niet alleen de ware God en Zijn Christus tegengestaan en afgoden opgericht, maar het heeft ook met grote kunst en listigheid talloos velen in hare geestelijke hoerijerij medegetrokken door de eigen werken des duivels”⁴³.

De overige geschriften van de heer Nieuwenhuijsen zijn in dezelfde geest en stijl geschreven. De geestelijke voorman van de H(G)S, Dr Ph. J. Hoedemaker, maakte nog een onderscheid tussen de Rooms-Katholieke kerk, die de Heilige Schrift aannam, de drie geloofsbelijdenissen, het sacrament van doop en avondmaal kende, en het hof van Rome met de paus aan het hoofd⁴⁴. Omdat men in de politiek niet te maken heeft met de Rooms-Katholieke kerk, maar met het hof van Rome, werd een coalitie met dat Rome ten enenmale onmogelijk geacht omdat dat Rome politieke beginselen wilde doorvoeren, die niet overeenkwamen met datgene wat door de Nederlandse Hervormde Kerk werd geleerd ten aanzien van de staatkunde en de overheid. De Rooms-Katholieke Staatspartij hier te lande werd door de H(G)S beschouwd als een ultramontaanse partij, als een partij die haar beginselen betreft *“van over de bergen”* (ultra montes), dat wil zeggen, uit Rome, zodat deze partij er derhalve onnationale en on-Nederlandse beginselen op na houdt en deze zelfs wil laten prevaleren boven Nederlandse belangen. Bovendien heeft de paus van Rome de pretentie de stedehouder van Christus op aarde te zijn en ontleent hij hieraan het recht om ook in wereldlijke zaken de hoogste zeggenschap te bezitten, het recht om koningen en vorsten af te zetten, het recht om onderdanen te ontslaan van de plicht de overheid te gehoorzamen; de leer van de twee zwaarden is in een pauselijke bul afgekondigd en nog nooit als zodanig herroepen. Hoedemaker schrijft hierover :

“De paus matigt zich aan het hoogste gezag op aarde te bezitten, het recht koningen aan te stellen, de bevoegdheid vast te stellen wat goed en wat kwaad is. Hij wil een wereldlijk heer zijn, kan de burgers van hun verplichtingen jegens de overheid ontslaan, moet krachtens zijn overtuiging niet alleen de godsdienst, maar ook de gewetensvrijheid belagen en ondermijnt door diezelfde overtuiging de grondslagen van onze burgerlijke vrijheid”⁴⁵.

Deze ultramontaanse beginselen betekenen, volgens Hoedemaker, een aanslag op de vrijheid van de Nederlandse natie; daarom kan geen enkele band met Rome onderhouden worden omdat Rome het op onze vrijheid heeft voorzien. De uiteindelijke toeleg van Rome is Nederland weer onder Roomse opperheerschappij te brengen, daaraan is geen twijfel mogelijk. Rome heeft weliswaar de neutraliteit van de staat aanvaard, maar dit niet uit principe, maar uit tactische overwegingen omdat Rome, zolang zij in Nederland nog niet de meerderheid bezit, van een neutrale staat de meeste voordelen verwacht. Zal Rome echter eenmaal de meerderheid hebben behaald, dan zal zij eisen dat de neutraliteit van de staat zal worden opgeheven en het roomse staatsrecht worden ingevoerd zodat ook de staat zelf vanaf dat moment rooms zal zijn. Ook de verkiezingsmanifesten van de H(G)S spreken in dit opzicht duidelijk taal. In het manifest van 1937 wordt geantwoord op de vraag of Rome in Nederland de neutrale staat niet heeft aanvaard om een christelijke politiek te bevorderen :

*‘De Roomse kerk wil in ons land de neutrale staat alleen en voorzover en voorzolang daardoor een einde kan worden gemaakt aan de Protestantse Staat en omdat zij in de tijdelijke aanvaarding van de neutrale staat een weg meent te zien om te komen tot de Roomse Staat’*⁴⁶,

en op de vraag waarom men zoveel tegen Rome waarschuwt, klinkt het, onder andere,

*“omdat Rome doelbewust tot grote tevredenheid van de paus en onder leiding der Jezuïeten aanstuurt op de verroomsing van Nederland, omdat Rome in wezen anti-Christelijk is, daar zij Jezus Christus met de mond wel roemt, doch met de daad verloochent,, Omdat zij onze natie tot afgoderij zal dwingen en haar neer zal halen tot het peil van andere Roomse landen met hun onwetendheid, onzedelijkheid, karnavals en kroegen”*⁴⁷.

Deze vermeende aspiraties van de Rooms-Katholieken in Nederland hebben uiteraard hun consequenties wanneer het gaat om de toelating van Rooms-Katholieken. Hoedemaker meent, dat

*“aangezien de Roomsers, krachtens de belijdenis hunner kerk, een gezag erkennen dat boven ’s lands overheid, boven de grondwet staat, (zij) derhalve in een Protestantse staat niet zonder de nodige restricties tot de bediening van invloedrijke ambten in de staat kunnen worden toegelaten”*⁴⁸.

Samenwerking op politiek gebied met Rome is voor de H(G)S volstrekt onaanvaardbaar en Rooms-Katholieken in overheidsfuncties is voor hen een moeilijk te verteren zaak; aanvankelijk stelde men de eis *“geen Rooms-Katholiek als minister-president”* , maar later blijkt men deze eis te hebben laten vallen.

Aan het verwijt van antipapisme kan men niet zo zwaar tillen; men onderscheidt namelijk twee soorten van antipapisme. Het ene soort is zuiver negatief en daaraan wenst de H(G)S niet mee te doen; de tweede vorm is het positieve antipapisme, dat is

*“het antipapisme van het positieve protestantisme, dat niet wil weten van coalitiepolitiek,..... dat bij voortdurend wenst te protesteren tegen het steeds brutaler en agressievere optreden van Rome. dat antipapisme wenst de H(G)S met kracht te handhaven”*⁴⁹.

Later geeft men, om verwarring te voorkomen, de voorkeur aan de term contrapapisme en nog later gaat men de scheldnaam antipapist gebruiken als een erenaam, in navolging van de vroegere geuzen.

De bestrijding van Rome en de staatkundige opvattingen van Rome is een telkens terugkerend onderwerp in de H(G)S-verkiezingspamfletten, -brochures, -manifesten en –redevoeringen. In de redevoeringen van Ds Lingbeek in de Tweede Kamer is het onderwerp “Rome” een vast gegeven.

Hoofdstuk III De H(G)S en de praktische politiek.

De ontvangst van de nieuwe partij in het Nederlandse veelpartijenwereldje was allesbehalve vriendelijk; met name in kringen van ARP en CHU was men niet erg gesteld op deze nieuwelings die een plaats vroeg op het christelijk erf.

De AR- en CH-tegenzin is in het geheel niet verwonderlijk of onbegrijpelijk omdat het hier gaat om een partij die alles wat totnogtoe door de gevestigde christelijke partijen aan successen voor het christelijke volksdeel was behaald en waar men in die partijen tamelijk trots op was, veroordeelde en afwees als even zovele misgrepen en blunders. Dat de H(G)S wilde fungeren als het geweten van de bestaande christelijke partijen, en met name van de CHU, gevoelde men terdege.

De H(G)S beschuldigt hen herhaaldelijk van verwaarlozing, verloochening en zelfs verraad van hun beginselen in ruil voor stembusoverwinningen en een plaats in het regeringsgestoelte, te bereiken door een coalitie met Rome aan te gaan.

Één van de redenen waarom de H(G)S werd opgericht was dat men zich in de steek gelaten voelde door de grote, protestantse partijen¹.

Reeds vanaf haar eerste optreden heeft men het in de H(G)S betreurd dat men door de politieke constellatie in Nederland gedwongen was als partij op te treden. De H(G)S beschouwde zichzelf meer als een beweging dan als een politieke partij. Men wilde niets anders dan getuigen van Gods recht in en op Nederland, ... *“ze wil niets anders dan getuigen. Ze wil geen partij zijn”*², schreef G. Nieuwenhuijsen. In een brochure van zijn hand die hij de titel gaf *“De nood is ons opgelegd”* geeft hij een uiteenzetting van het hoe en waarom de H(G)S moest optreden. Het was de nood van staat en kerk, die beide zijn afgegleden van Gods Woord, waardoor beide, staat en kerk, worden bedreigd met gevaar van alle kanten: van het ultramontaanse Rome, van het socialisme, van het communisme en van de Revolutie. Tegen al deze gevaren wil de H(G)S waarschuwen en het HGS, het Hoor Gods Stem, aan het Nederlandse volk doen horen in de vast overtuiging dat alleen in de terugkeer tot God en Zijn Woord de redding van Nederland is gelegen.

Duidelijk wordt de afkeer van het partijwezen vertolkt door hetgeen G. Nieuwenhuijsen schreef aan de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen van 1929:

*“Wie partijganger wordt, heeft het nationaal-gereformeerd beginsel verlaten en bereikt het tegenovergestelde van wat de H(G)S belijdt en beoogt.... Geen partijwezen, geen partijgedoe, maar belijden in eigen kring en in het openbaar dat ons volk als volk gezondigd heeft en dat alleen in terugkeer tot God en Zijn Christus waarachtig herstel voor land en volk, voor Staat en Kerk, gelegen is”*³.

De houding van de H(G)S tegenover de ARP en CHU.

Welke waren nu de bezwaren van de H(G)S tegen de bestaande, christelijke partijen?

Het grootste verwijt aan ARP en CHU gezamenlijk was wel dat zij in de praktijk de neutraliteit van de Nederlandse staat hadden aanvaard en een coalitie met Rome hadden aangegaan om zoveel mogelijk “christelijke” belangen veilig te stellen, zich bij dit alles beroepende op Groen van Prinsterer, die volgens H(G)S-sprekers altijd had gestreden tegen deze neutraliteit en het samengaan met Rome.

De AR en CH hebben *“in theorie en praktijk losgelaten wat Groen omtrent het Protestantse karakter van ons volk en Overheid leerde”*, verzucht Lingbeek⁴ en in nog krachtiger taal veroordeelt Nieuwenhuijsen het samengaan met Rome: *“wie met Rome optrekt, pleegt landverraad!”*⁵; ook in de verschillende verkiezingsmanifesten kan men duidelijk lezen hoe men in de H(G)S denkt over het samengaan van de ARP en de CHU met de R.K. Staatspartij, bijv. in het manifest van 1933:

“De zogenaamde Protestantse partijen die met Rome in coalitie gaan, verloochenen hunne afkomst, verzaken het goddelijk woord en verkopen land en volk aan de erfvijand Rome, waardoor zij zichzelf bewijzen geen Protestantse partijen te zijn”⁶.

In feite maakt het voor de H(G)S niet zoveel uit of men met de ARP of met de CHU te doen heeft omdat beide, zij het de één wat aarzelender dan de ander, de neutrale staat in de praktijk hebben aanvaard.

Voor de AR maakte men in de H(G)S gaarne gebruik van de omschrijving Andere Rooms en over de CHU spreekt men graag als over de bijwagen van de coalitie, namelijk voor degenen die niet in de officiële hoofdwagen willen plaatsnemen.

Het zal duidelijk zijn dat men bij de ARP en de CHU niet zo erg ingenomen is met deze partij. Weldra verschijnen dan ook de eerste afwijzende commentaren in de christelijke pers. Bijzonder duidelijk in haar veroordeling van de nieuwe partij is de Antirevolutionaire Maas- en Scheldebode, die het optreden van de H(G)S dermate gevaarlijk acht dat zij ervoor waarschuwt als *“voor de geest uit de afgrond”⁷*.

De parlementair redacteur van De Standaard, Hollander, onderzoekt in een brochure het optreden van de H(G)S en vraagt wat men nu eigenlijk wil : vergaderen of verstrooien?, om vervolgens tot de niet verwonderlijke conclusie te komen dat men wil verstrooien. Na uiteengezet te hebben dat in deze moeilijke tijden waarin de antichristelijke geest hand over hand toeneemt, het meer dan ooit nodig is dat de christenen gezamenlijk de banier opheffen tegen de geest van de tijd, stelt hij dat men in deze omstandigheden uitsluitend om des beginsels wille de christelijke partijen mag verlaten. Hij acht de pretentie van een politieke partij die optreedt onder het motto *“Hoor Gods Stem!”* zeer bedenkelijk en niets meer of minder dan profanie; vervolgens gaat hij aan de hand van het beginselprogramma van de ARP na waar de verschillen liggen tussen ARP en H(G)S; hij wijst op art. 4 van het AR-beginselprogramma, waar toch duidelijk wordt gezegd dat de overheid de dienaar van Gods is, maar hij vergeet het vervolg van het programma en gaat voorbij aan het feit dat de H(G)S haar niet verwijt dat haar programma niet deugt, maar dat zij het beginsel hadden verzaakt en verloochend.

Na art. 36 te hebben afgewezen en een pleidooi gehouden te hebben voor de samenwerking met Rome, besluit hij met zijn eindoordeel over de H(G)S te geven :

“zij is een gevaar voor de gezonde ontwikkeling van het politieke leven in onze positief-Protestantse kringen. Een gevaar voor heel de christelijke actie op het brede terrein des levens Immers zij vergadert niet, maar zij verstrooit”⁸.

Ook de adjunct-secretaris van het centraal comité van antirevolutionaire kiesverenigingen, de heer R. A. den Ouden, laat zich niet onbetuigd in het bestrijden van de H(G)S. In een brochure gaat ook hij de verschillen en de overeenkomsten tussen ARP en H(G)S na. Hij komt tot de conclusie dat

“deze beide partijen het met elkander eens zijn op haast alle fundamentele punten van staatkundige beginselen en politieke overtuiging”⁹.

In tegenstelling tot Hollander is Den Ouden er niet geheel zeker van dat de H(G)S streeft naar een staatskerk en hij vraagt van de H(G)S een onomwonden antwoord. Een ander essentieel verschilpunt ziet hij in de opvattingen over de school. Het devies van de ARP, “vrije school regel, openbaar onderwijs aanvulling” en het andere AR-devies “de vrije school voor heel de natie”, staan hier lijnrecht tegenover de H(G)S-opvattingen van een christelijke staatschool. Na verhaald te hebben hoe de onderdrukking van de geestelijke vrijheid achtereenvolgens de praktijk is geweest van het Roomse absolutisme, van de revolutionaire dictatuur en van de liberale staatsalmacht, schrijft hij :

“in deze lijn bevindt zich de H(G)S, die Rome op het felst zegt te bestrijden en ze plaatst zich daarbij tegelijkertijd weer op de bodem van et revolutionaire, communistische praktijken die thans in Rusland worden aanschouwd”¹⁰.

Art. 36 acht hij geen juiste basis voor een politieke partij omdat onze vaders zelf dit artikel niet gehandhaafd hebben in de praktijk, zelfs niet in theorie beleden. Derhalve kan de H(G)S zich zijns inziens niet op de historie beroepen ter rechtvaardiging van haar bestaan. Zijn vraag aan de H(G)S luidt, hoe men in de praktijk art. 36 denkt uit te voeren.

In zijn ogen is het wel gemakkelijk om de handhaving van het onverminkte art. 36 te bepleiten, zolang men anderen voor de verantwoordelijkheid daarvan kan aanwijzen, maar het wordt moeilijk wanneer men zelf er toe geroepen wordt om het in de praktijk uit te voeren en toe te passen¹¹.

Evenals Hollander veroordeelt ook hij de eenzijdige actie die door de H(G)S wordt gevoerd tegen Rome met voorbijzien van alle andere gevaren die de grondslagen van onze christelijke natie bedreigen, zoals communisme en socialisme. Daarom voert de H(G)S hier een uiterst gevaarlijke politiek waardoor zij een coalitie van RKSP en SDAP bevordert en het is de vraag of de christelijke grondslagen van onze staat bij deze combinatie veilig zullen zijn. Bij de combinatie RKSP-ARP-CHU is dit in ieder geval geen vraag, maar een zekerheid.

Bovendien zou de H(G)S wel eens mogen bedenken dat de SDAP bereid is tal van Rooms-Katholieke wensen te vervullen, die tot nog toe door de andere coalitiegenoten zijn afgewezen, zoals een vast gezantschap bij de paus, opheffing van het processieverbod enz. Dit alles is toch wel het overwegen waard, vindt hij, voordat men tegen de rechtse coalitie gaat schoppen.

Tenslotte verzoekt hij de H(G)S de vraag in overweging te willen nemen

“of niet op politiek gebied de zaak des Heeren beter wordt gediend door eendracht, door aaneensluiting dan door al meer kleine groepen van malcontenten, die, elkander bestrijdend, hun kracht verteren in onderling gekrakeel”¹².

Toch slagen ook de Antirevolutionairen er niet in de eenheid in hun partij te bewaren. Ook daar worden geluiden gehoord die overeenkomen met het geluid dat de H(G)S wil laten horen.

Deze stemmen worden vooral gehoord onder degenen die wel lid van de partij zijn, maar niet, zoals het grootste deel van de partij, behoren tot de Gereformeerde Kerken die zijn ontstaan na de Doleantie van 1886. Het zijn de Nederlandse Hervormden in de ARP die in toenemende mate ontevreden worden over de gang van zaken in de partij en over het beleid dat de rechtse coalitie voert, met name over de burgemeestersbenoemingen.

Deze ontevredenen groeperen zich rondom de persoon van de Utrechtse hoogleraar in de theologie, Prof. Dr H. Visscher, die jarenlang een zetel voor de ARP in de Tweede Kamer had bezet. In 1934 gaan deze ontevreden Nederlandse Hervormde AR afzonderlijke vergaderingen beleggen over de vraag wat hen te doen staat.

“De grootste fout van de ARP-leidslieden ligt in het verleden. Wie de gedachte prijsgeeft waarvan art. 36 NGB uitgaat, verwerpt feitelijk het ideaal van een christelijke staat”¹³,

aldus F.H.C. Jansen, één der initiatiefnemers, op een vergadering van de ontevredenen in Zeist op 3 september 1934.

Onmiddellijk valt hier op dat deze ontevreden Nederlandse Hervormde AR hetzelfde willen als de H(G)S : art. 36 weer centraal; ook zij hebben bezwaren tegen de coalitie en ook zij zijn Nederlandse Hervormden.

Men zou derhalve met enige redelijkheid mogen verwachten dat deze ontevredenen contact zullen zoeken met de H(G)S. Op dezelfde vergadering in Zeist werd ook een motie aangenomen waarin met uitspraak

“dat de Antirevolutionaire partij krachtens haar uitgangspunt heeft terug te keren tot de overtuiging dat de overheid zich niet slechts zijdelings, maar ook rechtstreeks heeft te bemoeien met de geestelijke ontwikkelingen des volks” en waarin men tegelijkertijd besluit “contact te zoeken met alle geestverwanten, van welke kerkelijke formatie ook, die deze overtuiging delen, teneinde gezamenlijk te trachten haar opnieuw erkenning te verschaffen in het politieke leven van ons volk”¹⁴.

Ondanks deze hoopgevende uitspraak komt het niet tot officiële contacten en besprekingen; de oorzaak moet voornamelijk gezocht worden in de kerkelijke achtergronden van de beide groeperingen, de H(G)S-ers beschouwen zichzelf als de volgelingen van Hoedemaker en vrienden van Kohlbrügge, terwijl de ontevreden Hervormde AR voortkomen uit de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk. Door de Hervormde AR werd de naam van Hoedemaker, hoewel het hen ook ging om de handhaving van art. 36, in het geheel niet genoemd en dit wekte in de H(G)S enige bevreemding en wantrouwen.

Bovendien was er verschil van mening over de oplossing van de kerkelijke kwestie. Lingbeek meent dat Prof. Visscher het kerkelijk vraagstuk wil oplossen door intrekking van de Koninklijke Besluiten van 1816 en 1852, waardoor de Nederlandse Hervormde Kerk zou uiteenvallen in een aantal losse, zelfstandige gemeenten, die vrij waren om zich al of niet aan te sluiten met wie zij wilden.¹⁵ Lingbeek wil dat de Kerk zichzelf reorganiseert naar Schrift en Belijdenis.

De ontevreden Nederlandse Hervormde Antirevolutionairen verenigden zich onder leiding van Prof. Dr H. Visscher in de Christelijk Nationale Actie.

De oppositie van de H(G)S tegen de CHU is zo mogelijk nog feller dan tegen de ARP omdat de leider van de CHU, Jhr Mr A.F. de Savornin Lohman, art. 36 zelfs nooit had aanvaard en reeds lang voordat er in de Gereformeerde Kerken bezwaren tegen dit artikel naar voren werden gebracht, had geschreven dat hij dit artikel verwierp¹⁶.

Zijn oordeel over de partij die juist het door hem verworpen artikel als basis aanvaardde, liet aan duidelijkheid niets te wensen over : *“Abeant!”*¹⁷ , dat wil zeggen, laat hen ophoepelen!

Ook de naam van de nieuwe partij zint hem niet, want

“zij dient blijkbaar slechts om de ware naam te verbloemen, nl de partij der heersende kerk, de Gereformeerde kerk tijdens de Republiek In de gekozen naam steekt misleiding. Zij verbloemt dat die partij is echt clericaal”¹⁸.

De verwijten die door de H(G)S tot de CHU worden gericht, zijn grotendeels dezelfde als die aan de ARP worden gericht : ook de CHU werkt mee aan de verfoeilijke coalitiepolitiek, verloochent en verzaakt haar beginsel en een Christelijk-Historische minister heeft de schoolwet van 1920 gemaakt.

De H(G)S, die immers niets anders bedoelde te zijn dan een voortzetting van de vroegere Friesche Christelijk-Historische richting, hoopte door haar optreden en actie deze Friesche elementen, die zich na de fusie van 1908 in de CHU zagen opgenomen, uit de Unie los te weken. Met name had men daarbij tal van NH-predikanten op het oog, die weliswaar in de Unie zaten, maar ongerust en bezorgd waren over de koers van de Unie, die steeds meer ging in de richting van samenwerking met de Rooms-Katholieken.

Deze toelag van de Hervormde Staatspartij moet grotendeels als mislukt worden beschouwd. Weliswaar bedankte een aantal predikanten voor het lidmaatschap van de Unie, onder wie Dr P.J. Kromsigt, Ds H. Bakker en Ds L.C.W. Ekering, maar het merendeel gaf er de voorkeur aan partijloos te blijven en sloot zich niet aan bij de H(G)S. Verreweg de meeste predikanten bleven in de Unie en lieten zich niet door de herhaalde smeekbeden van de H(G)S vermurwen om over te komen.

De mislukking van de opzet van de H(G)S is voor een belangrijk deel veroorzaakt door het feit dat de CHU zich grote moeite getroostte om de Friesche elementen binnen de Unie te houden. Lingbeek merkt hieromtrent op :

*“Wat de Christelijk-Historische Unie betreft, deze heeft wat eigenaardigs, dat haar van elke andere partij onderscheidt, nl dat zij er drie stel kleren op na houdt van onderscheiden kleur en snit : een Lohmanniaans costuum , een gewoon christelijk-historisch costuum en een Friesch costuum, nog zeer ouderwets, met oorijzer en kap enz., waarvoor zij zich dan ook meestal schaamt en dat zij dan in een donkere kast wegbergt. Dat drieërlei costuum heeft echter dit niet te versmaden voordeel voor de Unie dat zij, naar dat het nodig is, zich in het ene of in het andere costuum kan vertonen. Bij verkiezingen bijv. trekt zij soms zelfs dat Friesche costuum wel weer eens aan, al kost dat ook moeite, en al loopt zij er in voor spot; want hare haren zijn zo wild uitgegroeid, die willen niet meer onder zo'n oorijzer
Echter, er is ook een nadeel aan verbonden, t.w. dat zij nu zwart op wit nooit eens nauwkeurig kan bekend maken : mijn eigenlijke costuum is dit of dat. Daar komt Ge nooit achter”¹⁹.*

Het middel dat de CHU gebruikte om de Friesche elementen in de Unie te houden, was de instelling van een commissie in 1924 die tot taak kreeg een studie te maken van de vraagstukken betreffende godsdienst, staat en kerk²⁰.

Als middel heeft deze commissie goed gewerkt; of zij echter ooit gestudeerd heeft, blijft een vraag, want er is van haar nooit meer iets vernomen. Tijdens jaarvergaderingen van de CHU werd desgevraagd trouw geantwoord dat de commissie studeerde, maar er is nooit een rapport of iets dergelijks uitgebracht.

Reacties van de zijde van de CHU over het optreden van de H(G)S blijven niet uit.

Zo richt het CHU-Tweede Kamerlid J.M. Krijger, burgemeester van de Overijsselse gemeente Vriezenveen, in 1924 een Open Brief aan de redactie van Kerk en Staat, waarin hij o.a. protesteert tegen het gebruik van de letters HGS als : Hoor Gods Stem omdat men daarmee de indruk wekt of wil wekken dat God door middel van de H(G)S tot Nederland spreekt.

De betekenis van de letters HGS werd overigens door tegenstanders gaarne gebruikt en verbasterd tot Houdt Geen Stand of Hoor Gravemeyer Schreeuwen.

Niettemin is het verwijt van de heer Krijger niet geheel ten onrechte. Men krijgt inderdaad vaak de indruk dat de H(G)S-leiders Gods wil tot in de finesses kennen; met name de Arnhemse predikant Ds H.O. Roscam Abbing, die zichzelf beschouwt als een profeet en een Man Gods, als zodanig dan ook in heilige overtuiging een aardbeving voorspelde, toonde zich in zijn geschriften en artikelen zeer bedreven in het weergeven van Gods bedoelingen met Nederland en het toepassen van situaties uit het Oude Testament op de politieke situatie in Nederland in zijn tijd.

Zo schreef hij in een overdenking naar aanleiding van 2 Koningen 3: 9, 10 dat de in die verzen genoemde driebond Juda, Israël en Edom overeenkomsten vertoonde met de coalitie in Nederland, nl. de Nederlandse Hervormde Kerk, de kerken van de Afscheiding en Rome.

Zoals in Juda het hart van de Joodse kerk klopte, klopt het hart van de kerk van Christus in ons land in de Nederlandse Hervormde Kerk. Zo ziet hij in het tienstammenrijk Israël een kerk der Afscheiding ontstaan, want niet alleen staatkundig maar ook kerkelijk scheurde het tienstammenrijk zich los van Juda, Jeruzalem en de tempeldienst, en zo zijn, naar zijn mening, de kerken van de Afscheiding ontstaan door zich los te scheuren van de Nederlandse Hervormde Kerk. Tenslotte staan Edom gelijk met Rome. Er zijn echter nog meer overeenkomsten. Juda, Israël en Edom trokken samen op tegen een gemeenschappelijke vijand Noab; zo ook in Nederland, de Nederlandse Hervormde Kerk, de kerken van de afscheiding en Rome trekken samen op tegen een gemeenschappelijke vijand die in Nederland Revolutie en Revolutiegedachte heet.

Evenals van Israël het verzoek uitging aan de andere twee voor een gezamenlijk front, zo namen in Nederland de afgescheiden kerken onder leiding van Kuyper het initiatief om met de Hervormde Kerk (AR en CH) en met Rome (Edom) tegen de revolutie (Noab) op te trekken. Nog zijn echter de overeenkomsten niet uitgeput want zoals in het Bijbelverhaal ter wille van Josafat (= Juda, Jeruzalem en zijn tempeldienst) redding komt door het Woord des Heeren, dat bij Elia was, komt in Nederland ter wille van de Hervormde Kerk redding door het Woord des

Heeren. Er is echter ook een verschil met de oudtestamentische situatie, waardoor het gevaar alleen maar groter wordt, want destijds bleef Edom nog buiten Juda en Israël, maar nu breidt Edom (Rome) zich al meer uit in het Israël van het Westen²¹.

Ook in zijn brochures bespeurt men eenzelfde vergelijkingsdrang. De H(G)S en het blad Staat en Kerk zijn voor Nederland de hulpe uit het heiligdom en de steun uit Sion.

Tot grote woede en verbittering van de H(G)S plachten de christelijk-historische bladen aan de vooravond van de verkiezingen het dringende advies te geven aan de kiezers om hun stem toch vooral niet op de H(G)S uit te brengen omdat deze stemmen dan verloren zouden gaan en slechts aan Rome ten goede zouden komen. Zo deed ook, bij voorbeeld, De Nederlander op 9 juni 1925

Elke stem, onthouden aan de Christelijk-Historische Unie en overgebracht op Ds Lingbeek is in beginsel een stem voor het rooms-socialistische kabinet”.

Ondanks alle tegenslagen die de H(G)S heeft ondervonden bij haar pogingen een deel van de traditionele CHU-aanhang naar haar over te hevelen, bleef de H(G)S voor de Unie een bijzonder lastige groep, die regelmatig op de zenuwen van de CHU-leiders werkte wanneer zij de vinger legde bij artikelen uit het CHU-beginselprogramma, die door hen schijnbaar over het hoofd waren gezien.

De houding tegenover de Staatkundig Gereformeerde Partij.

De houding van de H(G)S tegenover de partij die in de Tweede Kamer werd vertegenwoordigd door Ds G.H. Kersten, was aanvankelijk niet geheel duidelijk. Beide partijen plaatsden zich op de basis van het ongewijzigde artikel 36 NGB, beide hebben zij onoverkomelijke bezwaren tegen de Coalitie en voor antipapisme behoeven zij voor elkaar niet onder te doen.

Na de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1922, waarbij het de H(G)S niet gelukte een zetel te bemachtigen, wordt de op dat moment niet verwonderlijke gedachte geopperd om voor de volgende Kamerverkiezingen samen te gaan met de SGP. Na enige aarzeling wordt deze gedachte verworpen omdat de SGP, naar H(G)S-begrippen, niet het juiste kerkbegrip heeft, immers de leden der SGP

“tonen in de praktijk, door hun aparte kerkjes, zich niet te bewegen in de lijn van de artikelen 27-29 onzer NGB, maar in de Kuiperiaanse lijn”²².

En even duidelijk als altijd is G. Nieuwenhuijsen, wanneer hij schrijft dat de SGP is “*separatistisch drijven Gefiltreerd AR*”²³. Het grote bezwaar is dus dat de SGP in de praktijk de Kuiperiaanse pluriformiteit der kerk aanhangt.

Daarnaast is er ook een verschil in mentaliteit tussen de H(G)S, die haar leden uitsluitend uit de Nederlandse Hervormde Kerk betreft, en de SGP, waarvan de leden afkomstig zijn uit kringen van Christelijk-Gereformeerden, Oud-Gereformeerden, Gereformeerde gemeenten en dergelijke. Dit mentaliteitsverschil komt onder andere aan het licht wanneer het bij voorbeeld gaat over de zondagsrust. In een interview dat een medewerker van de Tijd had met Ds Lingbeek toen hij in 1932 de Kamer verliet en naar Urk ging, zei hij o.a.

“Kersten predikt een stug, benauwend puritanisme, waar ik wars van ben. Zijn leer is volstrekt niet oud-gereformeerd De Zondag dienst voorde eredienst, maar niet om daarna de hele dag achter gesloten gordijnen met een zuur gezicht te mokken. Dat ontardt in farizeïsme..... Bij hen (de SGP) vindt men zo sterk de fout het geloof in alles zuur en onsmakelijk voor te stellen en te verbieden wat God nooit verboden heeft. Zelfs een gulle lach schijnt er niet geoorloofd”

In de praktijk zullen de vertegenwoordigers van de beide partijen in de Tweede Kamer op dezelfde wijze stemmen, al komt het wel eens tot verschil van mening en stemming. De meeste voorstellen en moties van Lingbeek worden door Kersten gesteund.

Omgekeerd is dit niet altijd het geval. Zo zal in 1925 Lingbeek zijn stem uitbrengen tegen een motie-Kersten waarin werd gevraagd om een verbod van alle openbare bioscoopvoorstellingen.

De houding tegenover het fascisme en het nationaal-socialisme.

Niet onbesproken kan blijven de houding die de H(G)S heeft aangenomen tegenover het opkomend fascisme en nationaal-socialisme. Opvallend is dat zij weinig of niets heeft gedaan ter bestrijding van de Nationaal Socialistische Beweging en het fascisme; daarentegen is zij zelf reeds vrij vroeg, nl in 1923, door het CH-weekblad de Zuidhollander beschuldigd van fascistische neigingen²⁴.

De opvattingen van de H(G)S zijn van belang wanneer men bedenkt dat een aantal volgelingen van de door de H(G)S als leermeester vereerde Dr Hoedemaker hun weg naar het nationaal-socialisme hebben gevonden. In dit verband moeten de namen genoemd worden van Dr W. Th. Boissevain en Ds L.C.W. Ekering, van wie de eerstgenoemde nooit H(G)S-lid is geweest en de tweede een zeer actief H(G)S-'er is geweest, die een aandeel heeft gehad in de kandidatuur van Ds Lingbeek in 1925 en die, met uitzondering van 1929, altijd een plaats had op de H(G)S-kandidatenlijst voor de Tweede Kamer.

Ekering was in de H(G)S een gevierd en veelgevraagd spreker op propagandabijeenkomsten; bij het uitbreken van de oorlog was hij gemeenteraadslid van Amsterdam voor de NSB.

Zo zijn er meer geweest die uit afkeer van de neutrale staat hun heil hebben gezocht bij de nationaal-socialistische staat.

G. Ph. Scheers stelt in zijn proefschrift over Hoedemaker dat er vanuit diens gedachtecomplex inderdaad lijnen lopen naar de nationaal-socialistische beweging²⁵. De aantrekkelijkheid van Hoedemaker in nationaal-socialistische kringen moet vooral gezocht worden in zijn strijd tegen de neutrale staat en in zijn streven de eenheid van de natie vast te houden. Naar zijn overtuiging leidde de aanvaarding van het neutraliteitsprincipe tot verbreking van de eenheid en tot verbroekeling van de natie en tot de soevereiniteit van het getal, tot uitdrukking gebracht in de leuze : de meeste stemmen gelden!

Het is, gezien de opvattingen van Hoedemaker, niet verwonderlijk dat nationaal-socialisten die opkomen voor volkseenheid en ijveren voor een nationaal-socialistische, geenszins neutrale staat, in dezen een beroep doen op Hoedemaker. Volgelingen van Hoedemaker die bij het nationaal-socialisme zijn terecht gekomen, hebben echter één ding vergeten en daarop wijst Scheers heel duidelijk wanneer hij zegt dat de nationaal-socialisten de tweede helft van Hoedemakers zinspreuk *“heel de kerk en heel het volk”* overnemen en plaatsen tegenover het democratisch *“gelijk recht voor allen”*, maar de eerste helft van deze zinspreuk gemakshalve vergeten :

“Hoedemaker heeft echter niet “heel het Volk”, maar “heel de Kerk en heel het Volk” gezegd... Het (nationaal-socialisme) knoopt aan bij de “völkische” elementen in Hoedemakers beschouwing, maar weet geen weg met de kerkelijke”²⁶.

De H(G)S zelf heeft als partij het fascisme en nationaal-socialisme vanaf het begin afgewezen en veroordeeld. Er werd reeds opgemerkt dat de H(G)S weinig heeft gedaan aan de bestrijding van beide politieke stromingen; slechts op aandrang van een aantal leden verschijnt er na de machtsovername in Duitsland door Hitler en zijn nationaal-socialisten een principiële uiteenzetting in Staat en Kerk over de houding die de H(G)S tegenover deze stroming zal aannemen.

Lingbeek, de schrijver van de artikelenreeks, ziet wel een positief punt in het fascisme en meent dat als bezem, als middel om gezag en orde te herstellen, zijn nut heeft bewezen, maar tegenover deze lichtzijde ziet hij zo vele schaduwzijden :

“het fascisme heeft zich gelukkig niet geopenbaard als ten enenmale vijandig aan de godsdienst; het zag het nut van de godsdienst voor de staat en eerde hem als zodanig, maar dat was eigenlijk alles. Het had niets van wat de H(G)S wil Het was omgekeerd : een gebruiken van de godsdienst ter versteviging van de staat en dus ook een alleen toelaten van de godsdienst voorzover die daartoe kon strekken..... in zijn wezen is het toch niet christelijk”²⁷ .

Hieruit kan men reeds afleiden dat hij het fascisme volstrekt afwijst, of misschien moet men zeggen afgewezen heeft, want een opvallend feit is hier dat Lingbeek over het fascisme spreekt in de verleden tijd, alsof het reeds voorbij is en het een afgehandelde zaak betreft. Hieruit zou men kunnen concluderen dat men in de H(G)S de gevaren van het fascisme en het nationaal-socialisme niet onderkend heeft totdat men daartoe wel gedwongen was. Ook uit het geringe aantal artikelen en beschouwingen voor 1936 over de NSB kan men afleiden dat men fascisme en nationaal-socialisme als van voorbijgaande aarde beschouwde.

Overigens is Lingbeek wel van mening dat het fascisme in Duitsland wel enigszins zou passen, maar in Nederland zeker niet op zijn plaats is omdat het *“op den duur moeilijk zou zijn om een volk als het onze met ijzeren knuisten te regeren”²⁸*.

Dat is zelfs Alva niet gelukt en de Oranje's die God aan ons land gaf, hebben nooit geprobeerd de almacht in de staat te krijgen, op een enkele uitzondering na :

“slechts één onder hen vertoonde een soort van fascistische neigingen, dat was koning Willem I, maar die heeft zijn kroon dan ook, voordat hij ten einde was, moeten neerleggen”²⁹.

Helaas laat hij zich er (nog) niet over uit wat die fascistische neigingen van Willem I dan wel waren; het is in ieder geval een originele vondst om de troonsafstand van Willem I te verklaren. De overeenkomst tussen H(G)S en fascisme is dat beide een krachtige overheid willen, maar Lingbeek wil een overheid als dienaar van Gods en daarvan wil het fascisme niet weten.

“Bovendien” besluit hij zijn artikelenserie “de meest ordelievende Nederlander zou onder fascistisch bewind het bloed allengs beginnen te koken. Voor fascisme, daarvoor hebben wij teveel Fries bloed”³⁰.

Op de algemene ledenvergadering van de partij in 1934 waagt Lingbeek zich opnieuw aan enige beschouwingen over “De H(G)S en het fascisme”. Opnieuw toont hij begrip en waardering voor het nationaal-socialistisch streven naar sterke gezagshandhaving en het opkomen voor de eenheid van de natie en hij kan daarin een heel eind met hen meegaan, ja zelfs *“dan heb ik ook wel eens gedacht en gezegd : daarin ben ik eigenlijk ook een halve fascist”* , maar dat zijn dan meteen ook de enige positieve punten die hij in het fascisme en nationaal-socialisme aantreft. In deze rede wordt ook duidelijk wat hij verstaat onder de fascistische neigingen van koning Willem I, want in deze rede merkt hij op dat allen die het nationaal-socialisme aan Nederland zouden willen opleggen

“ons zouden terugvoeren naar wat wij eigenlijk in 1816 hebben gehad onder koning Willem I, die om het Rooms-Katholieke België en het Protestantse Nederland aan elkaar te smeden tot een eenheidsstaat, in beide landen een liberaal Christendom trachtte in te voeren, waarvan beiden niet gediend waren, en die daardoor, buiten alle andere ellende, tweërlei scheur in zijn Rijk teweeg bracht : de scheur tussen Noord- en Zuid-Nederland en de scheur in de Nederlandse Hervormde Kerk tussen Hervormden en Afscheidenen. Aan de gevolgen van dat eigenlijk fascistisch optreden van die koning zijn wij nog niet ontkomen”³¹.

In het vervolg van zijn rede gaat hij na of er een verbinding mogelijk is tussen fascistische en H(G)S-beginselen, of men zonder van fascisme of van H(G)S de kenmerkende eigenschappen te verloochenen, deze met elkaar kan verenigen.

Wat betreft de eenheidsstaat zoals het fascisme die voorstaat, daarin kan hij niet meegaan; hij wijst die af omdat in het fascisme alles moet uitlopen op de sterke staat. Daartegenover stelt hij het beginsel van de H(G)S : Staat en Kerk, niet de ene wel en de andere niet, niet de een ondergeschikt aan de ander, maar beide, naast elkaar en ieder op zijn eigen terrein, moeten de Opperste Heer dienen. Dan pas zal het goed gaan.

Een ander kenmerkend bestanddeel van het fascisme, een met volstrekt gezag beklede leider, kan zijn instemming ook niet verwerven want het leiderschap in de staat *“heeft God als met zijn eigen hand toebetrouwd aan het Huis van Oranje en Hijzelf alleen kan daaraan weer een einde maken”*.

Ook kan hij geen waardering opbrengen voor het fascisme wanneer het zegt te willen strijden tegen het communisme en ons land te willen vrijwaren voor Russische toestanden, want in wezen maakt het niet zo veel uit want het fascisme heeft

“tegenover de Godvergeten beginselen der revolutionairen geen andere, geen hogere beginselen. Bij de revolutionaire staat gaat het om zus een staat, bij de fascistten om zo een staat. Bij beide is Gods wil uit de staat uitgeschakeld”³².

Zijn conclusie is duidelijk en niet voor tweeërlei uitleg vatbaar : er is geen vereniging mogelijk tussen de opvattingen van de H(G)S en van het fascisme. Aan het slot van zijn rede laat hij een ernstige waarschuwing horen aan het adres van degenen die er anders over denken :

“als er onder onze H(G)S-ers zouden zijn die aangestoken door de geest van de tijd, zich zouden laten verleiden het H(G)S-beginsel weg te werpen en het nu maar eens te proberen met het fascisme, dan zou op hen het woord van Johannes van toepassing zijn : zij zijn van ons uitgegaan, maar zij waren van ons niet. En indien de H(G)S zelf, ter wille van het succes, besloot hare beginselen zo te plooiën of er zo veel van weg te doen, dat zij met het fascisme of een soort fascisme zou kunnen meedoen, dan zou op de H(G)S het woord toepasselijk zijn : indien het zout smakeloos is geworden, waarmede zal het gezouten worden?”³³

Een eveneens duidelijke afwijzing laat het hoofdbestuur lid van de H(G)S, Ds B. Gijzel uit Amsterdam, horen in een reeks artikelen in Staat en Kerk in 1935 over alles wat H(G)S en NSB gemeenschappelijk hebben. Er is, naar zijn mening, een zekere affiniteit tussen beide groeperingen, een affiniteit die zijns inziens wel te verklaren is.

Allereerst zijn beide ontevreden over de politieke situatie van het ogenblik; beide voelen hun vrijheid enigszins in het gedrang komen.

Ook willen beide geen partij zijn, maar een beweging, de één schuwt zelfs in haar naam het woord partij; in beide is men het erover eens dat de parlementaire democratie zich zodanig heeft ontwikkeld dat de natie hopeloos in partijen is versplinterd.

Niettemin blijven er naar het oordeel van Ds Gijzel nog genoeg verschilpunten over. De bezwaren komen naar voren wanneer hij overgaat tot de bespreking van het Leidend Beginsel van de NSB. Zijn voornaamste bezwaar is hetzelfde als van Lingbeek :

“Wij missen iets in dit Leidend Beginsel van de NSB. Iets dat voor ons als H(G)S juist het allerge wichtigst is : elke heenwijzing naar God en Zijn Woord..... Wij kennen behalve het programma van de NSB nog een ander Program dat het ook opneemt voor al die woorden, waarvoor de NSB het opnemen wil ,maar dat het begrip van die woorden gans anders invult. Dit program heeft ook een leidend beginsel, namelijk dit : “Ik ben de Heere, Uw God Hoor, Nederland, God Stem”. Dat is anders. Als dat ook eens het eerste woord was van de NSB. Dan viel er tenminste te praten, maar zolang dat niet het geval is, is praten zelfs onmogelijk”³⁴ .

Het op het Leidend Beginsel gebouwde programma van de NSB roept bij Gijzel een aantal vragen op, waarop gij graag een antwoord zou willen hebben.

Wat bedoelen de opstellers wanneer zij in de toelichting op het program spreken over vijf miljoen Zuid-Nederlanders en 8 miljoen Noord-Nederlanders, die tezamen een zodanige macht

vormen tegen eventuele agressieve voornemens dat deze daarmee geducht rekening zullen moeten houden? Moet Vlaanderen soms geannexeerd worden? Door Nederland? Hij moet daar niets van hebben en is helemaal niet zo gesteld op onze zuiderburen :

“al zijn zij onze natuurlijke stamverwanten, de grens die Nederland van België scheidt, moet maar liever blijven liggen zoals ze ligt. Wij zijn nu eenmaal een Christelijke Protestantse natie. En wij willen dat blijven, zo lang en zo veel mogelijk.Aan een versterking van het roomse element in ons volk met vijf miljoen Roomse Vlamingen hebben wij niet de minste behoefte”³⁵.

Dit is duidelijke taal en geeft onverbloemd weer hoe men in H(G)S-kringen over die roomse Belgen denkt.

Voor het overige wijdt men in de H(G)S nauwelijks of geen aandacht aan Mussert en de zijnen; het aantal malen dat Musserts naam in Staat en Kerk wordt genoemd, kan men wel op de vingers van één hand aftellen; men blijft voortgaan met hun actie tegen de drie christelijke partijen, die samen de zogenaamde rechtse samenwerking vormen. De redactie heeft goede redenen waarom zij in Staat en Kerk zo weinig aandacht besteedt aan de NSB, en Lingbeek somt deze redenen op in een artikel waarin hij enigszins wrevelig en geïrriteerd een lezer antwoordt, die gevraagd heeft waarom er voortdurend op de ARP en CHU gehakt wordt en niet op de NSB. De H(G)S, zo schrijft hij, heeft slechts een weekblad, dat in de eerste plaats bestemd is om de beginselen van de partij onder het volk te verspreiden. Maar dat is niet de voornaamste reden waarom zo weinig melding wordt gemaakt van de NSB. Deze is gelegen in het feit dat

“diegenen die thans in Nederland de lakens uitdelen en die dat doen op een wijze, in strijd met de nationaal-Hervormde beginselen, dat zijn niet de communisten en niet de socialisten en niet de liberalen en niet de NSB-‘ers, maar dat zijn de drie rechtse partijen. en wie de handen vol heeft aan een vijand die reeds baas is, heeft waarlijk geen tijd en kracht om zich ook nog te keren tegen vijanden die misschien wel eens baas zouden kunnen worden”³⁶.

Hoewel uit het bovenstaande duidelijk is gebleken dat de H(G)S principieel het fascisme en het nationaal-socialisme heeft afgewezen en veroordeeld, blijft toch de vraag bestaan in hoeverre de leden van de partij hetzelfde onderscheidingsvermogen hebben gehad als Lingbeek en Gijzel, in hoeverre de NSB aantrekkingskracht heeft gehad op de leden van de H(G)S. Wij wezen reeds op Ds Mr L.C.W. Ekering, die na een voortreffelijke staat van dienst de H(G)S verliet om zich aan te sluiten bij de NSB, en hij is beslist niet de enige geweest. De zuigkracht van de NSB werd door een andere vooraanstaande H(G)S-er, Ds K.H.E. Gravemeyer van 's Gravenhage, openlijk op verkiezingsbijeenkomsten toegegeven. Het is echter niet mogelijk om aan de hand van verkiezingsuitslagen de NSB-zuigkracht op het kleine groepje H(G)S-ers aan te tonen. Indien er door het NSB-lidmaatschap van Ds Ekering een smet is geworpen op de zuiverheid van de H(G)S, dan is deze smet in ieder geval verwijderd door de “Haagse” Gravemeyer (Ds K.H.E.), die vlak voor het uitbreken van de oorlog werd benoemd tot secretaris van de Nederlandse Hervormde Synode en die zich als synodesecretaris in de oorlogsjaren bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt en die, na de oorlog, deze werkzaamheden zag beloond met een koninklijke onderscheiding en een eredoctoraat van de Utrechtse universiteit.

Deelname aan verkiezingen en het Kameroptreden van C.A. Lingbeek.

De hervormde (Gereformeerde) Staatspartij nam in 1922 voor het eerst deel aan de verkiezingen, in dit geval Kamerverkiezingen. De lijst werd aangevoerd door een Amsterdamse hoofdonderwijzer, de heer T.A. Hagen³⁷, die vrij spoedig wegens meningsverschillen met de voorzitter, Ds H.E. Gravemeyer, de partij weer verliet, vergezeld van de eerste secretaris. Ondanks alle waarschuwingen van ARP en CHU dat de H(G)S-stemmen verloren stemmen zouden zijn, behaalde de partij toch nog 20.431 stemmen – dit was echter niet voldoende om

voor een zetel in aanmerking te komen, zodat men inderdaad geneigd is te geloven dat de ARP en CHU in dit geval gelijk hebben gehad en dat de H(G)S-stemmen aan Rome ten goede zijn gekomen. In de H(G)S beschouwde men dit stemmenaantal echter als “vruchtbaar zaad in de akker van ons volk”³⁸ en als stimulans om voort te gaan op de ingeslagen weg.

Zo volgden reeds in het volgende jaar 1923 de verkiezingen voor de Provinciale Staten en gemeenteraden. Alleen in de provincie Zuid-Holland behaalde men een zetel in het Statencollege, die werd ingenomen door de heer D.G. de Graaf.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen werden in totaal 14 zetels behaald, 3 in Vianen, 2 in Den Haag en 1 in Midwolda, Oldebroek, Schoterland, Steenwijk, Waarder, Wageningen en Zoetermeer; eveneens 2 in Arnhem.

Langzamerhand diende men echter uit te zien naar iemand die geschikt was om bij de Kamerverkiezingen de kandidatenlijst aan te voeren. Deze man vond men in Ds C.A. Lingbeek, predikant van de Nederlandse Hervormde Gemeente van Reitsum, tevens hoofdredacteur van het weekblad “De Gereformeerde Kerk”, het orgaan van de Confessionele Vereniging.

Caspar Andries Lingbeek werd geboren te Sloten, bij Amsterdam, op 5 februari 1867 als zoon van de onderwijzer Jurjen Lingbeek en Regina Höveler. Zijn vader overleed een half jaar na de geboorte van zijn zoon. De jonge Caspar Andries werd opgevoed door zijn grootouders van vaderszijde. Van zijn vijftiende tot zijn twintigste jaar werkte hij op een handelskantoor in Amsterdam. Ondertussen had hij ook nog wat gestudeerd en deed hij in 1889 eindexamen gymnasium in Amersfoort en in de herfst van 1889 liet hij zich aan de universiteit van Amsterdam inschrijven als student in de godgeleerdheid.

Op 17 april 1893 legde hij het kerkelijk examen af dat de toelating tot de evangeliebediening in de Nederlandse hervormde Kerk voor hem betekende, en nadat hij door het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Brabant en Limburg beroepbaar was verklaard, vertrok hij naar zijn eerste gemeente : Voorthuizen. Daarna volgden Cubaard, Klundert, Voorst, Spijk, Steenwijk en Reitsum.

Ds Lingbeek was in zoverre een vreemdeling voor de H(G)S-ers omdat hij tot aan de dag van zijn kandidaatstelling geen lid van de H(G)S was en ook nooit een artikel in Staat en Kerk had geschreven. Als Kamerkandidaat kwam hij dus voor het overgrote deel van de partij plotseling uit de lucht vallen.

Onbekend in H(G)S-kringen was hij echter geenszins vanwege zijn jarenlange hoofdredacteurschap van “De Gereformeerde Kerk”, dat door veel H(G)S-ers werd gelezen. Zijn artikelen, waarin hij Hoedemakers opvattingen verklaarde en verduidelijkte, werden later wel de stippellijnen van de H(G)S genoemd. De reeds eerder genoemde Scheers noemt Lingbeek terecht degene die Hoedemakers beginselen het zuiverst heeft weergegeven³⁹.

Vooraf zijn heldere uiteenzettingen in zijn rubriek De Vragenbus hebben het blad voor een financiële ondergang behoed. Zo was hij dus als H(G)S-er nog een onbeschreven blad, als Hoedemakeraan reeds een vraagbaak voor velen geweest. Het bekend worden van zijn kandidatuur veroorzaakte grote opwinding en enthousiasme in de gelederen van de partij. De H(G)S had nauwelijks een betere en meer geschikte kandidaat kunnen vinden en zijn kandidatuur heeft de H(G)S vele stemmen en leden opgeleverd. Het feit dat iemand uit de gelederen van de voormalige Friesche C.H. Partij de eerste plaats bezette op de H(G)S-lijst, is voor velen aanleiding geweest de CHU vaarwel te zeggen en zich aan te melden voor het lidmaatschap van de H(G)S. Anderen, zoals Dr P.J. Kromsigt, verlieten wel de Unie, maar lieten zich niet inschrijven als H(G)S-lid, al steunde Kromsigt wel de kandidatuur-Lingbeek in woord en geschrift.

*“En waar bovenaan de kandidatenlijst der H(G)S de naam van Ds Lingbeek prijkt, daar vertrouwd en hoop ik niet alleen te staan in mijn overgang.....”,*⁴⁰

schreef één van de nieuwe leden, de heer K. Eelderink, die door de jaren heen een vurig bewonderaar van Ds Lingbeek zou blijven.

De kandidatuur-Lingbeek⁴¹ gaf, omdat deze zo onverwachts en verrassend was, aanleiding tot tal van geruchten, die ook in de pers doordrongen en waarin twijfel aan de oprechtheid van Ds Lingbeek werd uitgesproken omdat het wel bijzonder onwaarschijnlijk leek dat Ds Lingbeek, indien hij zou worden gekozen, de zetel in de Tweede Kamer zou gaan bezetten, aangezien hij als predikant van Reitsum, een gemeente die bekend stond als een gemeente met één van de hoogst predikantstraktementen in den lande, aanzienlijk meer verdiende dan de schadeloosstelling die aan de leden van de Tweede Kamer werd uitgekeerd.

Men meende dan ook zeker te weten dat hij de zetel niet zou aanvaarden en slechts in een kandidatuur had bewilligd om als stemmentrekker te fungeren om zodoende de H(G)S een zetel in het parlement te helpen verkrijgen, een zetel die dan zou worden ingenomen door de tweede kandidaat, de “partij-ideoloog” Drs Jac. J. Woldendorp uit Groningen.

De geruchten werden echter ontzenuwd toen na de verkiezingen bleek dat Ds Lingbeek inderdaad de aan de H(G)S toegevalen zetel ging bezetten. De ware achtergronden van de kandidatuur-Lingbeek worden voorlopig nog niet blootgelegd; een tipje van de sluier wordt opgelicht door de publicatie van een tweetal brieven in Staat en Kerk in 1928, van Ds H.E. Gravemeyer en Ds C.A. Lingbeek⁴², naar aanleiding van de beschuldiging van het CH-Kamerlid Langman, in de Kamer geuit, als zou Ds Lingbeek uit teleurstelling in het predikambt zijn toevlucht zou hebben gezocht bij de H(G)S.

Ds Gravemeyer schrijft dat Ds Lingbeek nooit enig contact met de H(G)S heeft gezocht, maar dat hij, Gravemeyer, zich persoonlijk tot Lingbeek heeft gewend om hem over te halen te bewilligen in een kandidaatstelling door de H(G)S. Ds Lingbeek, op zijn beurt, verklaart dat hij sinds 1919 geen lid meer was van de CHU en dat hij, toen hij in 1919 in Reitsum kwam, heeft geweigerd vergaderingen van de CHU bij te wonen, die werden gehouden in het gebouw naast de pastorie. Hij ging dan altijd wandelen.

Hiermee is ook de beschuldiging weerlegd dat hij eerst vlak voor de verkiezingen van 1925 de CHU zou hebben verlaten om Kamerlid te kunnen worden; eveneens weerlegt hij de beschuldiging dat hij om financiële redenen het Kamerlidmaatschap zou hebben aanvaard; in Reitsum verdiende hij meer dan f 7000,- + vrije woning, terwijl de schadeloosstelling als Tweede Kamerlid in 1925 f 4850,- bedroeg + de noodzaak zelf voor een woning te zorgen. Wat betreft zijn kandidatuur bevestigt hij de lezing die Gravemeyer daarvan heeft gegeven. Waarom hij dan, hoewel hij er financieel op achteruit ging, toch heeft bewilligd in een kandidatuur, is nooit helemaal duidelijk geworden; als vrij zeker kan worden aangenomen dat de belofte van een eigen H(G)S-dagblad de doorslag heeft gegeven bij het aanvaarden van de kandidatuur. In de partij zelf waren reeds verschillende malen stemmen gehoord die pleitten voor de oprichting van een eigen dagblad, of, indien dit niet mogelijk zou zijn, Staat en Kerk drie maal per week te laten verschijnen om zich beter te kunnen verweren tegen alle onwaarheden die er over de partij werden verteld en geschreven.

In zijn eerste artikel dat hij in Staat en Kerk schrijft – een nabeschouwing op de verkiezingen – wijst Lingbeek eveneens op de noodzaak van een eigen dagblad⁴³.

Inderdaad heeft men pogingen ondernomen om te komen tot oprichting van een Algemeen Onafhankelijk Protestants Dagblad onder hoofdredactie van Ds C.A. Lingbeek, maar al vrij spoedig bleek dat men te hoog gegrepen had en de uitgave niet verantwoord was.

De verkiezingen van 1 juli 1925 waren voor de H(G)S een succes : men kreeg ruim 10000 stemmen meer dan in 1922, namelijk 30258, zodat Ds Lingbeek gekozen wat tot Kamerlid. Het Kameroptreden van Lingbeek werd een succes. Hij slaagde erin om als eenmanspartij te bereiken dat er in de Kamer naar hem werd geluisterd wanneer hij sprak; zijn rijzige, ietwat patriarchale en door zijn lange baard enigszins profetische figuur en zijn gevoel voor humor zullen daartoe ongetwijfeld het nodige hebben bijgedragen.

Hij was een bijzonder trouw Kamerlid, dat zich niet bezondigde aan absenteïsme. Hij verzuimde zelden een Kamerzitting, in de zittingsperiode 1925-1926 zelfs niet éénmaal!

Hij sprak niet vaak in de Kamer en als hij sprak, sprak hij stevast over dezelfde onderwerpen : Rome, de verderfelijke Coalitiepolitiek van ARP en CHU, de onderwijkswestie, de salariëring van kloosterlingen-onderwijzers en de benoemingen met name van burgemeesters en de rechterlijke macht. In vrijwel geen enkele van zijn redevoeringen, geschreven op grote vellen papier, ontbreekt een beroep op of een citaat van Groen en/of Hoedemaker.

A.B. Klerekoper noemt hem in een overigens lovend artikel in Het Volk ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag *“op het stuk van papenvreterij een baarljke duivel”* en *“iemand die de nadering van een Katholiek op tien mijl afstand ruikt”*⁴⁴.

Klerekoper onderscheidt hem terecht van de staatkundig-gereformeerde Kamerleden Kersten, Van Dis en Zandt en rekent hem tot de kernachtige figuren die niet weinig bijdragen tot de verlevendiging van het debat, iemand die door alle Kamerleden wordt geacht, in tegenstelling tot de staatkundig-gereformeerden die in de Kamer de waardering genieten *“die overrijp fruit bij de groenvrouw heeft”*. Volgens Klerekoper was Lingbeek de enige die op Prinsjesdag een ovatie kreeg van het op het Binnenhof aanwezige publiek.

Merkwaardig en opvallend, maar niet onbegrijpelijk, is het feit dat aan hetgeen Lingbeek in de Kamer zegt of doet, zo weinig mogelijk aandacht wordt besteed door de AR- en CH-pers, en in de gevallen dat er wel enige aandacht aan hem wordt gewijd, wordt dit meestal gekenmerkt door een (opzettelijk ?) onjuiste en volstrekt onvolledige weergave van wat hij heeft gezegd.

Daarentegen geven de liberale en socialistische bladen de meest objectieve weergave van Lingbeeks opmerkingen. Hoe de Rooms-Katholieke pers over Lingbeek schrijft, is niet moeilijk te raden.

Nadat hij in een korte rede de regering had verweten dat zij in het wetsvoorstel ter bestrijding van de zedelijke en maatschappelijke gevaren van de bioscoop, probeerde een proeve van christelijk regeerbeleid te geven, volgde zijn eerste grote redevoering in de Kamer bij de Algemene Beschouwingen over de Rijksbegroting voor 1926 op 5 november 1925, waarin hij de positie en vooral de basis van het na de verkiezingen opgetreden kabinet-Colijn aan een kritische beschouwing onderwierp. Hij komt tot de conclusie dat de in de regeringsverklaring gebezigde term *“christelijke grondslagen”* niet veel zaaks is en eigenlijk niets zegt. Hij stelt de balans op van wat in zo veel jaren christelijk regeren voor land en volk is bereikt. In de eerste plaats is daar dan de volksschool waar van alles mag worden geleerd, maar waar het ene nodige, namelijk de Bijbel, niet meer aanwezig is. Wel werd door een zogenaamde christelijke schoolwet bereikt dat Roomse scholen subsidie uit de staatskas kregen zodat *“de kloosterkassen trillen onder de millioenen”*.

Een andere klacht van de geachte afgevaardigde is dat ook door deze regering zoveel partij-benoemingen plaatsvinden. Tal van Hervormde burgemeesters en hoogwaardigheidsbekleders zijn, naar zijn zeggen, vervangen door Rooms-Katholieken of Afgescheidenen. Het vanouds Protestantse geuzenland telt nu reeds vier Rooms-Katholieke ministers en ook nog een Rooms-Katholieke Kamervoorzitter, namelijk de overigens door hem hooggeachte Ruys de Beerenbroeck. Nee, dit kabinet kan niet de goedkeuring wegdragen van de afgevaardigde van de Hervormde Staatspartij, die zijn rede besluit met zich te stellen aan de zijde van de oppositie

“in naam van een Groen van Prinsterer, die vasthield aan het Protestantse karakter van onze natie; in de naam van Dr Hoedemaker, die heeft aangetoond dat, wat nu christelijke politiek heet, de weg baant voor Rome en Revolutie; in naam van onze vaders die tachtig jaar lang goed en bloed opgeofferd hebben voor de vrijheid om niet alleen in het particulier, maar ook om als natie naar Protestants Christelijke beginselen te leven; in de naam van onze Gereformeerde Geloofsbelijdenis, waarvan het 36ste artikel een steen des aanstoets en een rots der ergernis is voor wat nu heet “christelijke” politiek; in de naam van onze Bijbel, die van God aan ons volk gegeven is, niet opdat wij tot de “gemeene gratie” zouden terugkeren, maar opdat hij zou zijn tot een lamp voor onze voet; in de naam van de God der Vaders, die door wonderen ons heeft bevrijd, maar die Zijn eer dan ook aan geen ander geeft en die vervloekt, die vlees tot zijn arm stelt, in dien

naam, mijnheer de voorzitter, zie ik mij genoopt mij te scharen bij Harer Majesteits meest welwillende en meest loyale oppositie; nochtans : bij de oppositie !”⁴⁵.

De oppositie tegen deze regering zal hij overigens niet lang behoeven te voeren want in dezelfde maand nog treedt het kabinet-Colijn af naar aanleiding van het aannemen door de Tweede Kamer van de motie van de Staatkundig-Gereformeerde Ds Kersten, warain wordt besloten om de gelden, benodigd voor het in stand houden van het gezantschap bij de paus, niet toe te kennen. Het is de beruchte nacht van Kersten. Doordat de vier Rooms-Katholieke ministers in de regering ten gevolge van deze motie hun ontslag indienen, verdwijnt het gehele kabinet. De Rooms-Katholieke fractieleider in de Tweede kamer, Mgr Nolens, verklaarde vòòr de stemming over de motie-Kersten dat de RKSP ernstig zou overwegen of zij steun zou kunnen verlenen aan een kabinet dat is voortgekomen uit groepen die zouden meewerken aan de opheffing van dit gezantschap.

Van de zijde van de H(G)S was reeds eerder aangedrongen op de opheffing van dit gezantschap. Reeds in 1922 richtte zij een verzoek tot de regering om de post voor de instandhouding ervan niet in de begroting op te nemen. Dit verzoek werd herhaald in een protestschrijven aan de regering, de leden van de Staten-Generaal en aan de koningin in februari 1924, waarin werd gesteld dat handhaving van het gezantschap niet anders gezien kon worden dan als een officiële erkenning van de aanspraken der Roomse kerk en van de paus, die zich het recht aanmatigde zich in de plaats te stellen van Jezus Christus⁴⁶.

Lingbeek had een motie van dezelfde strekking als die van de heer Kersten ingediend, maar deze weer teruggenomen nadat hem was gebleken dat Kersten zijn motie reeds had ingediend.

Medeondertekening van diens motie door Lingbeek werd door de indiener niet op prijs gesteld, hetgeen Lingbeek uiteraard in hoge mate betreurde.

Niettemin werd in H(G)S-kringen over de nacht van 10 op 11 november 1925 graag gesproken als de nacht van Lingbeek.

De positie van de Christelijk-Historische Kamerleden bij de behandeling van de motie-Kersten was uiterst hachelijk; zij zaten in een moeilijk parket. In 1915 had de CHU meegewerkt aan de instelling van een tijdelijk gezantschap, maar zich later verzet tegen het voorstel het tijdelijk gezantschap om te zetten in een definitief gezantschap. In 1924 had de fractievoorzitter van de CHU in de Tweede Kamer, Mr Dr J. Schokking, bij amendement voorgesteld het gezantschap op te heffen. De fractie zat nu dus als het ware tussen twee vuren. Aan de ene kant kon zij haar stem uitbrengen vòòr de motie-Kersten, dat betekende dus voor afschaffing van het gezantschap en de vervulling van de wens van het vorige jaar, maar dat betekende ook, gezien de verklaring van Mgr Nolens, een ten val brengen van de regering waarin de voormalige fractieleider Schokking, die zelf een jaar geleden de opheffing had voorgesteld, als minister was opgenomen; tegelijkertijd betekende het ook een op het spel zetten van de samenwerking met de Rooms-Katholieken.

Aan de andere kant kon zij haar stem uitbrengen tegen de motie en dat betekende dus tegen afschaffing en voor behoud van het gezantschap; dat betekende echter tegelijkertijd een in de kaart spelen van de H(G)S, die haar met enig recht zou verwijten dat de CHU beginselloze en opportunistische politiek door nu, op dit moment, geen gebruik te maken van de mogelijkheid het gezantschap kwijt te raken; het zou inderdaad betekenen een verloochenen van haar politieke verleden.

Het dilemma was dus : of haar minister opofferen of de H(G)S in de kaart spelen.

De fractievoorzitter, Dr J. Th. de Visser, kwam er niet uit : toen de stemming over de motie aan de orde was, onttrok hij zich aan de stemming door op het Binnenhof te gaan wandelen. De fractie verklaarde bij monde van de plaatsvervangend leider, J.R. Snoeck Henkemans, dat de CHU voor de motie zou stemmen, hiermede een einde makend aan het ministeriële leven van de vroegere fractieleider.

De motie werd aangenomen, de regering ging naar huis en het duurde maanden voor er weer een nieuwe regering was gevormd.

Ter gelegenheid van de opheffing van het gezantschap hield de reeds bekende heer Nieuwenhuijsen een gloedvolle en, zoals gewoonlijk, zeer emotionele rede waarin hij sprak van een verrassend God, die weer eens grote dingen had gedaan :

“Nebucadnezars trots werd tot schande! Het zand is onder het Coalitiegebouw, dat wel onbewoonbaar moest worden verklaard, weggespoeld, en de val van dat goddeloze huis was groot! De pauselijke handlanger moet vluchten! God heeft ons bevrijd van het wortouw dat Rome om de nek van het Protestantisme had gebonden Hij laat ons zien, o volk van Nederland, dat Hij regeert, dat Hij Zijn raad heerlijk uitvoert!”⁴⁷.

Er gebeuren vreemde, wonderlijke dingen in het land “waar Koning Jezus Zijn voet op heeft gezet, omdat Hij en Hij alleen er onvervreembare rechten heeft”, meent Nieuwenhuijsen. Daarom zal het ook aan Rome, “de grote Hoer” niet gelukken om als “een hedendaagse Delila” de haren af te knippen.

Het levenswerk van Kuyper, Schaepman en Lohman is door onze God-Almachtig in één dag vernietigd, aldus Nieuwenhuijsen. Inderdaad, er gebeur(d)en wonderlijke dingen in Nederland.

Er volgde na het aftreden van het kabinet-Colijn een bijzonder langdurige crisis. Nadat Marchant, de leider van de Vrijzinnig-Democraten, De Visser (CHU), Mr Limburg en de Haagse burgemeester Patijn hun pogingen tot het construeren van een kabinet hadden opgegeven, slaagde de Christelijk-Historische Jhr Mr D. J. de Geer erin een intermezzo-kabinet te formeren, dat met ingang van 8 maart 1926 als zodanig optrad. De crisis had bijna vier maanden geduurd. Dit kabinet stelde zich voor te zullen verdwijnen zodra er weer een parlementaire meerderheids-regering mogelijk zou zijn.

Uiteraard beantwoordde dit kabinet evenmin als het voorgaande aan het ideaalbeeld van de afgevaardigde Lingbeek. Bij de behandeling van de begroting van onderwijs schetste hij de rol van dit kabinet als die van “een curator in een failliete boedel”⁴⁸.

Eerder in het jaar, bij de behandeling van de begroting voor 1926 van Nederlands Oost-Indië, was hij fel aangevallen door de CHU-afgevaardigde Dr De Visser, oud-minister van onderwijs, die hem verweet dat hij wel schone beginselen verkondigde, maar in gebreke was gebleven “om ook maar met een enkel woord aan te geven op welke wijze en in welke vorm dat moest worden verricht”⁴⁹. Lingbeek kreeg toen echter geen spreektijd meer om hem van repliek te dienen.

Bij de behandeling van de begroting van onderwijs klaagt hij opnieuw zijn nood over het onchristelijk karakter van de openbare school en over de salariering van de kloosterlingen-onderwijzers, waardoor jaarlijks vele miljoenen guldens terecht komen in de kassen van de kloosters, die dat geld gebruiken voor de financiering van de verroomsing van Nederland. Hij kan in de financiële gelijkstelling van de kloosterlingen-onderwijzers met de gewone onderwijzers niets anders zien dan een premie op het kloosterleven⁵⁰.

In de debatten wijzen de CH-kamerleden Tilanus en Krijger hem op het feit dat hij zich in de Kamer niet kan gedragen als een predikant op de kansel, die alleen maar getuigt, maar dat hij als Kamerlid terdege geroepen is om bij alles wat hij betoogt tegelijkertijd aan te geven op welke wijze hetgeen hij betoogt, in de praktijk kan worden verwezenlijkt.

De heer Krijger meent er goed aan te doen de heer Lingbeek een uitspraak van Groen van Prinsterer voor te leggen :

“Een predikant, willens en wetens op politiek terrein afgedwaald en die in de Tweede Kamer spreekt als stond hij op de kansel maakt een onbehaaglijke en ronduit gezegd, vrij mal figuur”⁵¹.

Bovendien beschuldigt hij Lingbeek ervan gewetensdwang te willen uitoefenen.

Bij de Algemene Beschouwingen in het najaar van 1926 komt Lingbeek terug op de beschuldiging van Krijger en verwijst naar het feit dat de gewetensvrijheid niet bij de Protestanten, maar altijd bij de Rooms-Katholieken contrabande is geweest. Opnieuw wordt hij heftig aangevallen door de CHU-parlementsleden, ditmaal aangevoerd door Dr De Visser omdat

Lingbeek zich voortdurend op Groen blijft beroepen en tegelijkertijd de CHU bestrijdt vanwege haar samenwerking met Rome, maar omdat Groen, volgens De Visser, ook heeft gepleit voor samenwerking met Rome, heeft Lingbeek geen enkel recht om zich in dezen op Groen te beroepen en de CHU te veroordelen. De Visser verwijt hem nogmaals tal van redevoeringen te houden over wat hem als ideaal voor ogen zweeft, maar nooit de middelen te noemen waardoor zijn meningen verwezenlijkt kunnen worden. Tenslotte past hij het reeds eerder door zijn partijgenoot Krijger gebezigde citaat van Groen gaarne toe op de geachte afgevaardigde Lingbeek in de hoop dat hij het ter harte zal willen nemen⁵².

Lingbeek is dit echter geenszins van plan en lanceert een felle aanval op de CHU⁵³ waarin Dr De Visser als schietschijf fungeert. Hij citeert met grote instemming Dr A. Kuyper die eens in de Kamer van de geachte afgevaardigde De Visser heeft gezegd dat hij, De Visser, zijn eigen geestelijke vader – Dr A.W. Bronsveld – had opgegeten, hiermee doelend op het feit dat Dr De Visser na zijn intrede in de Kamer als vertegenwoordiger van de tegen de Coalitie gerichte Christelijk-Historische Kiezersbond, als Kamerlid tegen het uitdrukkelijk verlangen van Dr Bronsveld, die de Bond had opgericht, toenadering had gezocht tot de Coalitie.

Daarmee kon De Visser het voorlopig wel doen.

Het verwijt dat hij geen praktisch te verwezenlijken beginselen verkondigt, meent hij met een beroep op Groen, rustig naast zich te kunnen neerleggen, immers hetzelfde verwijt werd Groen meermalen voor de voeten geworpen. Groens antwoord was dan altijd :

“De laatste verschansing, waarin men zich tegen de waarheden die wij voorstaan, in veiligheid poogt te stellen, is dat het theoretische begrippen zijn, zonder nut voor de practijk”⁵⁴.

De houding die in de kringen van de H(G)S ten opzichte van de Belgen wordt aangenomen, en waarvan reeds enige voorbeelden werden gegeven brengt de geachte afgevaardigde duidelijk onder woorden bij de behandeling van het wetsontwerp tot goedkeuring van het Nederlands-Belgische verdrag dat in november 1926 aan de orde was. Dit verdrag, dat onder andere voorzag in de aanleg van enkele kanalen, werd door de Tweede Kamer goedgekeurd, maar werd later door de Eerste Kamer verworpen.

Lingbeek is een tegenstander van dit verdrag omdat het de Belgen veel meer zou geven dan waartoe Nederland krachtens de verdragen van 1839 was verplicht; wanneer Nederland aan dit verdrag uitvoering zou gaan geven, zou dit grote offers vergen. Immers

“kanalen die gegraven zullen worden om aan de hartader van Nederland (Rotterdam) het bloed af te tappen om dat te leiden naar de hartader van een ander land (Antwerpen) mag ik zeker een zwaar offer noemen. Want het is een bloedig offer”⁵⁵.

Nog duidelijker wordt de afkeer van de Belgen vertolkt door een medewerker van Staat en Kerk, de partijsecretaris de heer W.A. Boers, in een commentaar op de aanneming van het verdrag door de Tweede Kamer. Na gerefereerd te hebben aan het feit dat 279 jaar geleden de Vrede van Munster werd gesloten, waarbij Nederlands onafhankelijkheid werd verzekerd, vervolgt hij :

“is het niet een snode ondankbaarheid jegens God, als wij de voorrechten prijsgeven, die de Heere ons schonk, hetwelk geschiedde op de 11de November 1926, toen het Nederlands-Belgische verdrag door de Tweede Kamer werd aangenomen, tengevolge waarvan de handel van het Protestantse Nederland weer teruggebracht wordt naar het Roomse Antwerpen, zodra het Moerdijk-Rijnkanaal gereed zal zijn. Het “Ik zal handhaven” der Nassau’s wordt nu omgezet in het vernederende “ik zal zandgraven”⁵⁶.

Bij de behandeling van de begroting van het lager onderwijs op 15 december 1926 dient Lingbeek een motie in over de bezoldiging van de kloosterlingen-onderwijzers, waarin hij aandringt hun salaris in overeenstemming te brengen met hetgeen door de kloosterbesturen

werkelijk voor hun levensonderhoud wordt betaald⁵⁷. De behandeling van deze motie wordt echter uitgesteld tot een nader te bepalen datum.

Gewoontegetrouw komt Lingbeek bij de Algemene Beschouwingen in 1927 opnieuw in conflict met de rechterzijde.

In zijn rede, die door de H(G)S ook afzonderlijk in druk werd uitgegeven, gaat hij na hoe de huidige politieke situatie in Nederland is ontstaan en hij beschrijft hoe door de samenwerking van Rooms en liberalen de volksschool van haar christelijke karakter werd beroofd en gemaakt tot een neutrale.

Nu echter heeft de RKSP zich afgewend van haar vroegere liberale bondgenoot. Hij vergelijkt de RKSP met een Amsterdamse weesjongen, die een kleed placht te dragen dat in twee helften was verdeeld, de ene helft rood, de andere helft zwart.

Datzelfde rood-zwarte kleed draagt nu de RKSP, want nadat de rode helft van het kleed is gebruikt om door de revolutiedenkbelden het Protestantse Nederland te treffen, is het nu de beurt om de zwarte kleur te vertonen.

“Want toen van de revolutie was gehaald wat er voor het ogenblik van te halen was, toen werd onze Roomse partij in Nederland erop bedacht om haar speciaal zwarte, dat is haar eigenlijke Roomse beginselen in Nederland naar voren en tot heerschappij te brengen. Daartoe wendde zij zich thans tot die partij, die zij eerst samen met de liberalen had bestreden, tot die der rechtzinnige Protestanten”⁵⁸

Zo kwam het tweede monsterverbond tot stand, dat moest dienen om een einde te maken aan de schoolstrijd die was ontstaan nadat de openbare school een neutraal karakter had gekregen.

Tegen de voorstelling als zou de gevonden oplossing van “*de vrije school voor heel de natie*” een goed Protestantse oplossing zou zijn, beroept hij zich op Mr L.W.C. Keuchenius, een vriend van Groen van Prinsterer, die eveneens als eis stelde : herstel van het christelijk karakter van de openbare school, maar Keuchenius stond in zijn partij alleen, omdat Rome deze oplossing niet wilde. Diens zoon, Mr E.A. Keuchenius, schreef naar aanleiding van Van Malsens Karacterschets van A.F. de Savornin Lohman, waarin tevens een hoofdstuk aan Mr L.W.C. Keuchenius was gewijd, een uitgebreide brochure ter verdediging van zijn vader. Lingbeek beroept zich op deze apologie waarin de schrijver, naar zijn mening,

“met de stukken heeft aangetoond, dat het afzien van de pogingen tot herstel van de openbare school in haar christelijk karakter, en dat het gebruik maken van de verkregen meerderheid in de Kamer, om daardoor zo veel mogelijk staatsgeld te verkrijgen voor de bijzondere scholen van Rooms en Protestanten, niet is voortgekomen uit de antirevolutionaire koker, maar oorspronkelijk enkel uit de koker der Rooms en”⁵⁹

Keuchenius beseftte, volgens Lingbeek, dat de antirevolutionaire partij geen zelfstandige politiek kon voeren, maar aangewezen was op de Rooms en. Van deze overtuiging gaf hij blijk toen hij in 1887 in een brief aan Kuyper schreef : “*Gedurende de laatste vier jaren is Schaepman de leider der antirevolutionairen*”.

Zo heeft, nog steeds volgens Lingbeek, de antirevolutionaire partij uit Groens dagen, haar oude idealen prijsgegeven en zich onder leiding van Kuyper en Lohman gevoegd naar de wensen van de Rooms en. De situatie is in feite nog zo; in ieder geval is tot 11 november 1925 Mgr Nolens de leider van de verbonden rechterzijde geweest. Daarom is ook zijn oordeel over de ARP- en CHU-fractievoorzitters weinig vleidend :

“met al hun voortreffelijke gaven en, naar ik moet veronderstellen, ook voortreffelijke bedoelingen is toch eigenlijk jarenlang in vele opzichten de heer Heemskerk geweest de eerste luitenant van de hooggeachte afgevaardigde de heer Nolens. En de heer Dr De Visser was de tweede luitenant”⁶⁰

Daarom zullen naar zijn mening ARP en CHU nooit in staat zijn een zelfstandige politiek te voeren :

“Nooit zullen de verenigde antirevolutionairen en christelijk historischen, zelfs indien er onder hen geen crypto-Roomse elementen werden gevonden, nooit, zeg ik, zullen zij de door de Coalitie met Rome verkregen regeringsmeerderheid kunnen gebruiken om een echt Nederlandse, dat is Protestantse politiek te voeren”⁶¹

In het vervolg van zijn lange rede fulmineert hij tegen die Protestanten die het Nederlandse volk in de waan willen brengen dat zij “christelijk” geregeerd worden door de regeringen van Colijn of Heemskerk, die in feite regeren naar Rome’s wensen; die het volk willen wijsmaken dat zij met Rome stoelen op één wortel des geloofs. Hij wil het Nederlandse volk brengen tot de kennis van eigen ellende, hoe het zich in de impasse heeft gewerkt en nu machteloos is tegenover Rome. Algemeen maakt men aan de rechterzijde het volk bang voor de verbreking van de Coalitie door de onheilen af te schilderen die over het volk zouden komen wanneer Rome niet met hen, maar met de socialisten samenwerkte : een vast gezantschap, opheffing van het processieverbod, vrije intocht van monniken en nonnen enz.; hij acht dit alles niet zo erg, laat het zelfs maar komen, mits onder protest van alles wat nog Protestant genoemd wil worden, want als dit alles komt ten gevolge van een rooms-rode coalitie, dan ligt daarin ook winst voor de echte Protestanten omdat men dan weer zichzelf zal kunnen zijn, omdat dan de rechtzinnige minderheid van ons volk alleen zal komen te staan in een rood-roomse Babylonische ballingschap, omdat dan het besef zal kunnen ontstaan dat het oordeel Gods over ons gekomen is. Evenals de Christen in Bunyans Christenreize naar de Eeuwigheid terug moest keren van een dwaalweg

“zo moet ook het politiek Protestantisme in Nederland weer terug naar dat punt waarop het zich (zoals Lohman eenmaal zeide : “om zich in het regeren te oefenen”), met verwaarlozing van het nationaal-gereformeerde beginsel, in spijt van de lessen van Groen en in spijt van de waarschuwing van Keuchenius, heeft begeven in de Roomse zijweg. Op dat punt teruggekeerd, zal het daar vinden het vaandel van Groen, wel verlaten en vergeten, maar in Nederland nog altijd het opheffen waard; het vaandel waarop geschreven staat : Grondwetsherziening in Nederlandse zin; dat is in nationaal-christelijke zin En als men dan vraagt, wat dan moet verkregen worden, dan is het antwoord : erkenning, ook door de Overheid, van het Koningschap van Christus, onder Wiens heerschappij alleen het een volk, vooral het Nederlandse volk, kan welgaan”⁶²

Deze lange rede – één van zijn beste uit zijn Kamerperiode – kwam hard aan bij de rechterzijde en men maakt zich op om alle door Lingbeek geslingerde beschuldigingen te weerleggen. De AR-generaal Duymaer van Twist raadt hem aan zich niet te veel te verdiepen in de vaders en en wat meer te studeren in de grondwet waarop ook hij de eed heeft afgelegd.

De Visser waarschuwt de Kamer voor deze man, die alsmaar tracht de christelijke partijen in een ongunstig daglicht te plaatsen en zich daarbij blijft beroepen op Groen; na een aantal interrupties van Lingbeek meent De Visser, mede op grond van jarenlange ervaring als Kamerlid, te kunnen zeggen dat degenen die het heftigst interrumpen, zich het zwakst in hun positie voelen. Overigens kondigt hij aan, zal de heer Lingbeek hem te allen tijde tegenover zich vinden. Zijn partijgenoot Krijger – die na de Tweede Wereldoorlog een gewaardeerd bestuurslid zou worden van de Protestantse Unie, die vrij algemeen wordt gezien als een voortzetting van de H(G)S – heeft nog een aantal citaten van Groen voor de heer Lingbeek opgezocht waaruit het onhoudbare van diens beweringen moet blijken; hij tart Lingbeek

“aan te tonen in welk geval, wanneer en bij welke gelegenheid de heer de Savornin Lohman en onder diens leiding en op diens voorbeeld of zonder hem onze groep van de door Groen als juist erkende gedragslijn is afgeweken”⁶³.

Lingbeek had in zijn rede namelijk gezegd dat De Savornin Lohman zich bewust was van het feit dat zij het oude ideaal hadden verlaten door de neutrale staatsschool te aanvaarden en hij had daarbij geciteerd uit een kamerrede van Lohman.

De AR-leider Heemskerk heeft van de rede van Lingbeek niet veel begrepen of geeft er met opzet een karikaturale weergave van. Hij meent dat Lingbeek, evenals de SGP, een overheid wil “die haar macht gebruikt teneinde een ander in zijn geloofsvrijheid te belemmeren”⁶⁴ en vraagt waar zich nu het verbanningsoord van de Rooms-Katholieken bevindt. Hij roept de Kamer op er zich eens een voorstelling van te maken hoe de situatie in Nederland zou zijn indien de heer Lingbeek minister-president zou zijn. Bovendien zijn de beginselen van de H(G)S onschriftuurlijk en hij wil dan ook met nadruk verklaren

“dat de voorstellingen die de hier bedoelde partijen (H(G)S en SGP) geven, alsof zij handelen in overeenstemming met de Heilige Schrift en alsof zij de juiste beginselen hebben, door ons met de meeste nadruk worden betwist en dat zij naar onze overtuiging onjuiste beginselen aannemen, die niet op de Heilige Schrift berusten”⁶⁵.

Wanneer het dan weer de beurt is aan de heer Lingbeek, geschiedt dit op de zo langzamerhand bekende manier, namelijk door het aandragen van een nieuwe voorraad citaten, die het gelijk van de één en het ongelijk van de ander moet aantonen. De Kamer is bij dit alles lachende derde in het steekspel dat op het christelijk erf ten beste wordt gegeven.

Niettemin heeft Lingbeek voor de Christelijk-Historischen een aantal citaten verzameld die er niet om liegen. Zo citeert hij De Nederlander van 22 mei 1926 waarin Lohman zelf schrijft dat hij op een belangrijk punt verder is gegaan dan Groen, namelijk in de waardering van de christelijke staat, en waarin hij schrijft dat het principieel niet op de weg van de staat ligt een bepaald geloof te propageren; dit alles als antwoord aan de heer krijger.

Ook voor de heer De Visser heeft Lingbeek iets gevonden, waaraan deze liever niet herinnerd wordt.

In de eerste plaats herinnert hij hem er aan dat het in het CH-program staat dat de openbare school christelijk behoort te zijn; toen De Visser zijn schoolwet voorbereidde, hield hij een vergadering met geestverwanten van Christelijk Volksonderwijs, waarin een aantal van zijn partijgenoten zich fel verzette tegen de financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs, zoals de Visser dat wilde, omdat zij daarin een prijsgeven van de openbare school zagen. De Visser stelde hen echter gerust, en zei, volgens het jaarverslag van Christelijk Volksonderwijs, 1914, pag. 90 :

“Nu geloof ik dat wij dat eindstation, nl. het verkrijgen van een Christelijke Overheid en te krijgen een christelijke volksschool, nooit uit het oog moeten verliezen, maar dat wij in die feitelijke toestand, waarin wij gezet zijn in Nederland doordat de overheid niet wil zijn een christelijke overheid, maar bewust toont te zijn een neutrale overheid, nu een noodstation ons hebben te bouwen, een noodstation dat ons gebracht heeft tot de wet-Mackay, ons gebracht heeft tot de wet-Kuyper, en dat ons nu ook brengen moet tot de financiële gelijkstelling .Mits, mits wij daarbij in het oog houden dat dit alle noodstations zijn, die ons tot andere, blijvende stations brengen moeten, nl. de christelijke overheid door middel van al deze dingen, die daar natuurlijk ook ten goede werken, en die ons tenslotte moeten brengen tot het Koningschap van Jezus Christus op elk terrein van het onderwijsleven in Nederland”

De Visser voelt het en in grote woede en verontwaardiging constateert hij dat de heer Lingbeek eenvoudig bedrieglijke illusies voorhoudt aan ons volk en dat hij daarom nooit meer met Lingbeek in debat wil treden⁶⁶.

Hiermee is hij de eerste in de Kamer die verklaart niets meer met Lingbeek te maken te willen hebben en die hem politiek dood verklaart; hij zal de enige niet blijven.

Reeds eerder had Lingbeek De Visser danig geïrriteerd door op hem toe te passen het Bijbelwoord *“die mijn volk leiden, misleiden het”*⁶⁷.

In deze debatten heeft Lingbeek het meeste succes; door enkele raak gekozen citaten heeft hij de CHU en met name diens leider in een tamelijk ongunstig daglicht gesteld en de veranderingen van De Visser de Kamer duidelijk onder ogen gebracht.

De reactie van de Visser, die na een boze verklaring kwaad wegloopt, duidt erop hoe pijnlijk hij is getroffen.

Op 29 november 1927, bij de behandeling van de begroting van buitenlandse zaken, wil hij de door de motie-Kersten eerder aangesneden zaak afronden met het wegzenden van de pauselijke internuntius in Den Haag, en dient een motie in van die strekking, die mede is ondertekend door Kersten (SGP), L.L.H. de Visser (CPH), Stenhuis en Albarda (beiden SDAP).⁶⁸ Zijn motie kon echter geen genade vinden in de ogen van de meerderheid van de Kamer en werd verworpen met 49 tegen 3 stemmen. Alleen de Staatkundig-Gerferormeerden steunden hem. Hoewel Lingbeek het hem had aangeraden om consequent te zijn, ging de CHU-afgevaardigde De Visser tijdens de hoofdelijke stemming niet wandelen op het Binnenhof.

Een andere, door Lingbeek ingediende motie, namelijk die over de salariëring van de kloosterlingen-onderwijzers, komt op 29 maart 1928 in behandeling. In zijn lange rede, bedoeld als toelichting op de motie, maakt hij gebruik van eerder gevraagde inlichtingen over het aantal kloosterlingen-onderwijzers en hun salariëring. Hun aantal bleek ongeveer 4000 te zijn en de uitkeringen die van staatswege aan de schoolbesturen werden verstrekt, bedroegen ongeveer f 8.000.000,00, dat wil zeggen, ongeveer f 2000,00 gemiddeld per kloosterling-onderwijzer. Lingbeek voert in deze rede een pleidooi voor een verschil in salariëring tussen degenen die een belofte van armoede hebben afgelegd en zich in een klooster hebben teruggetrokken om daar in alles gemeenschappelijk te leven, en degenen die als ongehuwde leerkrachten aan het onderwijs verbonden zijn, geen gemeenschappelijk huishouden hebben, maar voor zichzelf moeten zorgen. Hij wijst naar België, waar de kloosterling-onderwijzer precies de helft ontvangt van wat onder gelijke omstandigheden aan een leken-onderwijzer wordt betaald; naar zijn zeggen wordt deze regeling door de geestelijkheid als vanzelfsprekend aanvaard, voortkomend uit een verschil in levensbehoeften.

Hij wijst ook op het rapport van de staatscommissie-Bos, die in 1916 werd ingesteld om een rapport op te stellen over de financiële gelijkstelling bij het onderwijs. Deze commissie voerde in haar rapport eveneens een pleidooi voor een lagere bezoldiging van bepaalde groepen van leerkrachten, door inhouding van de laatste periodieke salarisverhogingen. De commissie-Bos doelde hierbij, blijkens de toelichting, vooral op *“die onderwijzers en onderwijzeressen die bindende geloften hebben afgelegd niet in het huwelijk te zullen treden”*.

Lingbeek vestigt er de aandacht op dat dit rapport mede is ondertekend door de R.K.Kamerleden Mgr Nolens en baron Van Wijnbergen; hij noemt hun namen gaarne als pleitbezorgers voor het door hem voorgestane verschil in salariëring. Het verwijt dat hij de kloosterlingen-onderwijzers in een uitzonderingspositie wil plaatsen, wil hij al bij voorbaat ontzenuwen. Hij moet toch ook nog even vermelden dat, hoewel Nolens en Van Wijnbergen zich in genoemd rapport akkoord verklaarden met een afwijkende regeling, Dr De Visser als minister van onderwijs het advies van de commissie-Bos niet heeft opgevolgd omdat hij het ontoelaatbaar achtte deze categorie onderwijzers in een uitzonderingspositie te plaatsen, waarmee dan weer is aangetoond dat de Visser is plus catholique que Mgr Nolens

Hij meent dat de staat alle recht heeft om op grond van het tegenwoordige stelsel met het oog op de behoeften over te gaan tot een lagere bezoldiging van de kloosterlingen-onderwijzers.

Ook de arbeidswet van minister Aalberse en de dienstplichtwet kennen, volgens spreker, een uitzonderingspositie voor de R.K.-ordebreeders, dus kan het bij de arbeidswet ook.

Lingbeek roept een debat in de Eerste Kamer in herinnering, van 20 december 1925, waarin de heer Ossendorp, toen hij sprak over de ongelijke salariëring van gehuwde en ongehuwde onderwijzers, opmerkte dat de ongelijke salariëring in de ambtenarenwereld onbekend is, maar is

ingevoerd bij het onderwijs omdat men meende dat de religieuze onderwijzers wel met f 400,00 minder toe monden, en vervolgens uitriep :

“is het eigenlijk niet sterk dat men voor de onderwijzers een dergelijk stelsel in het leven riep? Er zijn in ons land ongeveer 16000 ongehuwde onderwijzers en onderwijzeressen en daaronder 3500 religieuze En omdat de regering het niet gewenst vond aan het korps van 3500 religieuze onderwijzers het volle salaris toe te kennen, treft men een korps van 16000 onderwijzers”

waarop minister Colijn heeft geantwoord :

“Het is toch eigenlijk niet te verdedigen dat degenen die in communiteit leven, een salaris zouden genieten dat er op berekend is zelfstandig, gehuwd en met een gezin in de maatschappij te leven”,

en vervolgens toezegde in overweging te zullen nemen of er een andere regeling kon worden getroffen zonder daarbij de R.K.-geestelijken te discrimineren.

Ook de minister-president, Jhr De Geer, heeft verklaard dat het huidige stelsel van salariëring allesbehalve ideaal is. Salariëring naar behoefte is volgens Lingbeek de beste en goedkoopste oplossing.

Tenslotte wil hij zich verdedigen tegen de mogelijke beschuldiging dat deze motie zou zijn ingegeven door antipapistische gevoelens; hij wijst er op dat hij niet één woord ten nadele van de religieuzen heeft gesproken, maar uitsluitend voor een behandeling naar billijkheid en recht. Hij is geen antipapist in die zin dat hij zijn R.K. landgenoten een kwaad hart zou toedragen, maar waar hij tegen op komt is

“dat thans aan de Roomse Kerk in ons land op een bedekte wijze uit 's lands schatkist jaarlijks ontzaglijke sommen toevloeien. Dat bestrijd ik des te meer waar ik weet dat uit dat geldelijk materiaal wapenen zullen worden gesmeed om op elk gebied het protestantse volk en de Protestantse zaak ten onder te brengen en om aan het Roomse deel der bevolking en daarmee aan Rome zelf in Nederland een voorsprong, ja de overmacht, te verschaffen. En bovenal keer ik mij daartegen waar dit geschiedt in het land dat de God de Heere na tachtigjarige bange strijd van dien heerschappij heeft verlost; met andere woorden : waar dit geschiedt in Nederland! Indien men deswege mij wil noemen een antipapist, dan aanvaard ik die naam als een gouden keten om mijn hals, want dan weet ik weinig schoner sieraden”⁶⁹.

Zijn motie maakt uiteraard geen schijn van kans om te worden aangenomen; de liberaal Boon meent dat Lingbeek een zeer gematigde en objectief zakelijke rede heeft gehouden, maar meent dat de staat zich niet heeft te bemoeien met de wijze waarop men zijn salaris wil besteden.

De sociaal-democraat Albarda sprak in dezelfde geest.

De Rooms-Katholiek Van Wijnbergen noemt Lingbeek een kerkvervolger in de dop en beschuldigt hem ervan zijn motie te hebben ingediend om de Kamer de gelegenheid te geven van haar antipathie tegen religieuzen te doen blijken. Bovendien deugt de motie niet, een schooljongen zou het beter doen, kortom : de heer Lingbeek weet niet waar hij het over heeft; hij vervolgt zijn rede met een lofzang op de religieuzen *“sieraad en glorie der katholieke kerk”*.

De heer Möller (RKSP) meende dat de kloosters dat geld dringend nodig hebben voor aflossing van schulden, voor eigen opleiding, voor bidkapellen, kloostertuinen en vaak ook voor ondersteuning van behoeftige ouders van kloosterlingen.

In tegenstelling tot Van Wijnbergen heeft Albarda in de rede van Lingbeek niets bemerkt van antipapisme; integendeel, hij brengt Lingbeek hulde voor de bezadigde en gematigde toelichting op de motie. Hoewel hij met de inhoud ervan niet kan instemmen omdat de salariëring naar behoefte nooit het standpunt van de socialisten is geweest, heeft hij toch nog wel een hartig vraagje aan de Rooms-Katholieken, tegen wie hij uitroept :

“Gij zijt de grote gangmakers van salariëring naar behoefte, maar waarom houdt Gij daarmede op zodra het betreft de ordebroeders en –zusters? Het beginsel van salaris naar behoefte laat Gij buiten toepassing als het betreft Uw religieuzen”⁷⁰ .

Nadat alleen steun aan de motie is toegezegd door de Staatkundig-Gereformeerden, komt Lingbeek opnieuw aan het woord om zijn motie te verdedigen en de verschillende sprekers te beantwoorden. Ten aanzien van baron Van Wijnbergen uit hij het vermoeden dat deze thuis een antwoord op een fel antipapistische rede had geschreven en, toen zijn verwachtingen werden beschaamd, geen kans meer had gezien deze te wijzigen; was het geen Don Quichotterie, zo vraagt hij, om zich zo op te winden over beledigingen van monniken en nonnen, over wie met geen woord werd gesproken?

Hij heeft in de Kamer de opmerking gehoord dat hij die 7 à 8 miljoen niet aan de ordebroeders en –zusters zou gunnen.

“Mijn bezwaar was juist dat zij er geen penning van mogen behouden, maar dat alles in de algemene kas verdwijnt! Indien de broeders en zusters dat geld zelf verteerden, dan zou ik het misschien wat overdadig vinden en mij er tegen verzetten, maar veel meer en veel krachtiger verzet ik mij nu ik weet : zij krijgen het niet; het komt alles ten goede aan de Roomse propaganda”⁷¹

Het enige waar hij tegen op komt, is de bevoorrechtiging van één groep, nl. de kloosterbesturen, waardoor de kloosters in het Zuiden kunnen worden tot geldschieters voor iedereen die geld nodig heeft en daarvoor niet bij een bank terecht kan.

Over het lot van zijn motie heeft hij zich geen illusies gemaakt; gezien de houding van de verschillende sprekers, weet hij reeds dat zij zal worden verworpen omdat bij de meerderheid van de Kamer niet de bereidheid om het onrecht te niet te doen, aanwezig is, maar

“die motie moge worden gedood en begraven, de zaak waarop ik de aandacht vestigde, begint nu eerst te leven. Ja :

*“de as stuift voort van land tot land
Hier helpt geen kuil, geen dood, geen graf”
Zo zong Luther. En nog verder :
“Zij, die bij 't leven door de dood
Tot zwijgen zijn gedwongen
Zij spreken nog, ook na hun dood;
En door vele duizend tongen
Wordt blij hun lof gezongen”*

Wat deert het mij dan of men hier in de Kamer tegen mij tekeer gaat? Buiten de Kamer zijn nog de onverpolitiekten, zijn nog zuchtende belastingbetalers, zijn nog Protestanten van de oude stempel, zijn nog de kiezers. En als hier de motie zal zijn verworpen, dan zullen nog veel duizend tongen in Nederland van deze dingen spreken met ingenomenheid. Één verzoek : maak het kort, als het kan, en breng mijn motie in hoofdelijke stemming”⁷²

De motie wordt, zoals te verwachten was, verworpen met 72 – 3 stemmen; ook nu kreeg Lingbeek alleen de steun van de SGP.

Naderhand zette Lingbeek zijn visie op de salariëring van de kloosterlingen-onderwijzers nog weer eens uiteen in een brochure, waarin hij ook de behandeling in de Kamer besprak. Afgaande op een bericht in het Algemeen Handelsblad van 7 oktober 1928 concludeert hij dat er met het geld dat door de kloosters wordt verdiend aan de salariëring van de kloosterlingen-onderwijzers scholen worden gebouwd in Duitsland.

De zaak waar Lingbeek hier de aandacht op vestigde, was inderdaad een moeilijke zaak. Indien de salariëring naar behoefte door de RKSP werd voorgestaan, dan kan men inderdaad met enig recht vragen waarom dit systeem dan niet werd toegepast op de kloosterlingen-onderwijzers. Indien men ongehuwde onderwijzers lager salarieert omdat zij minder nodig hebben dan

gehuwde onderwijzers, ligt het voor de hand dat men onderwijzers, die in communiteit leven, nog lager salarieert omdat zij nog minder nodig hebben aangezien zij, om zo te zeggen, uit een gemeenschappelijke pot eten. Het is echter de vraag of men binnen de groep van ongehuwde onderwijzers nog verder moet gaan indelen en onderscheid moet gaan maken tussen personen die bindende geloften van armoede hebben afgelegd, en personen die dat niet hebben gedaan. Dat is en blijft uiteindelijk hun zaak.

Vooralsnog moet worden aangenomen dat de kloosters er inderdaad voor vele miljoenen beter van zijn geworden. Aan de wensen van Lingbeek op dit gebied is uiteindelijk voldaan in 1941 toen in de Staatscourant van 20 februari 1941 een beschikking werd gepubliceerd van de secretaris-generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, waarin werd bepaald dat ingaande 1 maart 1941 in afwijking van de voor ongehuwde leerkrachten bij het voorbereidend hoger, middelbaar en lager onderwijs in het bezoldigingsbesluit 1934 neergelegde regeling, zij die in communiteit plegen te leven 60% van de volgens die besluiten aan het ambt of betrekking verbonden bezoldiging zullen ontvangen.

Dit meldt "De Klok", het orgaan van de Vereniging Protestants Nederland op 14 maart 1941. In zijn commentaar meldt het blad dat nu eindelijk is verordend wat Ds Lingbeek jarenlang heeft bepleit. Curieus is ook het commentaar dat de RK Residentiebode geeft op dit besluit en dat eveneens door De Klok wordt geciteerd :

*"Het is nu eenmaal een feit dat de behoeften van een kloosterling veel en veel kleiner zijn dan die van een huisvader met een groot gezin. Het is dus alleszins rechtvaardig dat zij de eersten zijn om een deel van hun salaris af te zonderen ten behoeve van jongelieden die anders nooit in de gelegenheid zouden zijn een gezin te stichten"*⁷³

Bij de Algemene Beschouwingen in 1928 hield Lingbeek een rede over de gebruikelijke onderwerpen, een rede die de toorn en de ergernis van de AR-leider Heemskerk opwekte omdat Lingbeek in de rede van Heemskerk. Waarin hij sprak over de wenselijkheid van het herstel van de officiële Coalitie, maar er tevens bij vermeldde dat dit herstel niet geforceerd moest worden, een toon had beluisterd van "Zuster Anna, ziet gij nog niets komen?".

Heemskerk verliet tijdens Lingbeeks rede ostentatief de zaal, en bij de replieken verklaarde hij geprikkeld afscheid te nemen van de heer Lingbeek

*"die de gewoonte heeft hier op te treden met grote vijandschap tegen de Protestants-christelijke groepen" en "die zichzelf heeft uitgeschakeld van degenen die aan een parlementair debat naar de daarvoor geldende regelen deelnemen"*⁷⁴

Lingbeek is door deze handelwijze echter niet buitengewoon geschokt want Heemskerk is de eerste niet die hem politiek dood heeft verklaard, en hij zal weldra worden gevolgd door de heer Krijger (CHU), die eveneens niet meer met Lingbeek wenst te debatteren. Nar aanleiding van Heemskerks verklaring repliceert Lingbeek :

*"met weglopen en doodverklaren is men van de waarheid niet af. En, Gode zij dank, al liep heer Heemskerk nog zo snel de waarheid achterhaalt hem wel!"*⁷⁵

Bij de verkiezingen van 1929 wordt Lingbeek opnieuw gekozen; de H(G)S behaalde in dat jaar het hoogste aantal stemmen ooit door haar behaald, namelijk bijna 36000, zodat Lingbeek met een overschot aan stemmen de Kamer weer binnentreedt.

Het na de verkiezingen optredende kabinet-Ruys de Beerenbrouck mag zich niet verheugen in de sympathie van de heer Lingbeek. De in 1923 geuite wens, liever gezegd, eis "geen kabinet met een Roomse minister-president"⁷⁶ speelt hierbij waarschijnlijk ook een rol, hoewel hij deze eis nu niet herhaalt.

Zijn oordeel over deze regering vat hij kernachtig en kort samen in de woorden : "het is alles afbraak en slopingsmateriaal uit de voormalige, rechtse coalitie"⁷⁷.

Vervolgens gaat hij na wat er aan de vorming van dit kabinet is voorafgegaan. Hij beschrijft hoe de heren Marchant en Albarda vele pogingen hebben gedaan om bij Rome in de gunst te komen, hen daarbij vergelijkend met het treurende meisje aan de oever van een snelle vliet, maar uiteindelijk zijn toch de ARP en CHU de kopers van Rome's vriendschap geworden. Voorlopig heeft Rome nog meer voordelen gezien in de rechtse samenwerking dan in een rooms-rode coalitie. Derhalve hebben wij nu

“een kabinet met een Roomse premier, met voor het merendeel Roomse ministers, een kabinet dus waarin het Roomse element de toon aangeeft, ja, een Rooms kabinet waarin nog enkele niet geheel zuivere planken liggen, die echter aan de stijl niets afdoen”⁷⁸

En, vanzelfsprekend, besluit hij zijn rede met de retorische lofprijzing van het beginsel dat hem in de Kamer heeft gebracht en waarvan hij niet zal ophouden te getuigen, het beginsel

“dat niet Frans (is) als dat van de liberalen en liberale afstammelingen en het is niet Duits als dat van de marxistische socialen en het is niet Russisch als dat van de communisten en het is niet ultramontaans als dat van de Roomsen en het is niet Engels-Amerikaans als dat van de independentische Anti-Revolutionairen, en het is geen mixtum compositum van tegenstrijdige, elkaar verterende elementen uit alle natiën als dat van de Christelijk-Historischen, neen, het is Nederlands als geen ander. Het is het beginsel van de oude geuzen en het is uit naam van dat volk, dat ik protesteer tegen dit rechts kabinet van Roomse signatuur, dat zich als een christelijk kabinet aandient. Evenmin als een kabinet-Colijn of –De Geer, evenmin als een kabinet-Groen of –Keuchenius zou passen in Vaticaanstad, evenmin behoort dit kabinet van Roomse signatuur thuis in dit land en onder dit volk dat tachtig jaar lang tegen al wat van Roomse signatuur was, heeft gestreden”⁷⁹

Afgezien van de motivering, een duidelijke en compromisloze afwijzing van deze regering. Hij vindt er geen doekjes om; een Rooms-Katholiek blijft voor hem onaanvaardbaar als leider van deze Protestantse natie, of de grondwet dit nu wel of niet erkent. Het illustreert hoe hij en met hem de H(G)S de Rooms-Katholieken, hoewel zij volgens de wet volledig gelijkwaardig zijn, en terecht, toch eigenlijk beschouwt als een soort tweederangs staatsburgers, die eigenlijk niet zo maar zonder meer hoge functies mogen bekleden. Zij hebben dan wel hun grondwettelijke rechten, waaraan niet valt te tornen, maar toch blijven ze een gevaarlijk soort mensen voor wie men als goed Protestant op zijn hoede behoort te zijn zodra zij enige activiteit gaan ontplooiën. Uiteindelijk zijn zij vreemde elementen in onze Protestantse staat en die het op het leven van het Protestantisme hebben gemunt.

In november 1930 dient Lingbeek bij de Algemene Beschouwingen opnieuw een motie in over het salaris van de kloosterlingen-onderwijzers. De motie is ditmaal ontdaan van iedere toevoeging, die aanleiding zou kunnen geven bij de indiener antipapistische motieven te veronderstellen. De motie vraagt slechts het salaris van de kloosterlingen in overeenstemming te brengen met het rapport van de Pacificatiecommissie-Bos⁸⁰.

Door de gematigde toon van deze motie, wordt de ontvangst ervan wat vriendelijker dan totnogtoe het geval is geweest met moties van de heer Lingbeek; hoewel ook deze motie zal worden verworpen, is het niet meer met een grote, maar met een betrekkelijk kleine meerderheid. De heer Bierema, één van de medeondertekenaars, meent dat de indiener terecht een beroep doet op het rapport van de pacificatiecommissie-Bos omdat daarin eveneens verschil in salariëring voorgesteld wordt tussen leken- en kloosterlingen-onderwijzers.

Nadat de motie enige wijzigingen heeft ondergaan, volgt een uitgebreide bespreking in de Tweede Kamer. De aangebrachte wijziging levert de steun op van de vrijzinnig-democraten, bij monde van de heer Ketelaar, die verklaart dat hetgeen in deze motie wordt gevraagd niets anders is dan wat hij en wijlen Dr Bos in de pacificatiecommissie hebben gewild.

Zoals te verwachten was, is het met baron Van Wijnbergen ietwat anders gesteld. Hij is van mening dat deze motie voor minstens 99% haar betekenis ontleent aan de persoon van de indiener.

Daar heeft hij natuurlijk voor een groot deel gelijk in, maar daarmee brengt hij tegelijkertijd onzuivere elementen in de discussie.

De sociaal-democratische juffrouw Groeneweg, sprekend namens haar fractie, is het volledig eens met de gedachte die in de motie is neergelegd, en zij doet, evenals bij een vroegere gelegenheid haar fractievoorzitter Albarda had gedaan, een uitval naar de Rooms-Katholieken omdat zij

“voorstanders van alle mogelijke toeslagen en aftrekken en wat dies meer zij, ineens halt houden als het erom gaat ook hun eigen stelsel te aanvaarden bij de salariëring van kloosterlingen-onderwijzers,..... Wanneer wij zelfs hebben moeten aanvaarden dat beneden de 21 jaar verschillend gesalarieerd wordt, naargelang de onderwijzers bij hun ouders thuis wonen of bij vreemden, dan is er toch geen enkele reden om bij de kloosterlingen halt te houden”⁸¹

Zij is echter ook van mening dat de motie, zoals hij nu is gesteld, nooit uitgevoerd zal kunnen worden, omdat de getallen die in het rapport-Bos worden genoemd, waardeloos zijn geworden en nooit zijn overgenomen in een geldende regeling, weshalve zij de eer heeft, omdat de sociaal-democraten de gedachte van de motie-Lingbeek willen behouden, een nieuwe motie in te dienen waarin wordt gesteld dat het wenselijk is

“dat er in het tegenwoordige bezoldigingssysteem een bijzondere regeling wordt gemaakt voor de salariëring der kloosterlingen-onderwijzers in overeenstemming met het beginsel te dien aanzien door de pacificatiecommissie aanvaard”⁸²

Tegelijkertijd verzoekt zij de heer Lingbeek zijn motie te willen intrekken; hij is echter niet bereid zich zijn vermeende buit door de sociaal-democraten te laten ontnemen en wijzigt opnieuw zijn motie in die zin dat de Kamer als haar mening uitsprekt *“dat het wenselijk is een bijzondere regeling te treffen voor de salarissen der kloosterlingen-onderwijzers, mede in overeenstemming met het beginsel van het indertijd uitgebrachte pacificatierapport-Bos c.s.”*, waardoor het verschil met de motie-Groeneweg verdwijnt.

De Christelijk-Historische heer Tilanus is door *“gegevens uit het buitenland”* versterkt in zijn mening dat *“het aanbeveling verdient tot het stelsel van de bevredigingscommissie terug te keren”*, maar dit doet hem nog niet stemmen voor de motie. Hij heeft motieven om tegen te stemmen, die liggen buiten het onderwerp van de motie want hij kan zich niet geheel

“losmaken van de gedachte, nu de gehele linkerzijde zich éénstemmig voor de motie heeft verklaard, dat de motie in een bepaald politiek daglicht is komen te staan, scherper nog dan zij reeds stond, en het feit dat zij afkomstig is van een man die zichzelf nu eenmaal in een bepaalde politieke sfeer heeft geplaatst. Aan een dergelijke motie doe ik niet mee”⁸³

Hij zal tevreden zijn indien de regering toezegt deze zaken ernstig te zullen bezien. De AR-heer Visscher sluit zich bij hem aan.

Het is duidelijk dat zowel de ARP als de CHU niet bereid zijn ter wille van deze motie de samenwerking met de Rooms-Katholieken op het spel te zetten. De vrijzinnig- en sociaal-democraten geven nu wel de instemming die zij bij een vorige gelegenheid vóór de verkiezingen kennelijk niet hebben durven geven. Men kan hieruit ook concluderen dat de socialisten, in tegenstelling tot de behandeling van hetzelfde onderwerp in 1928, nu zijn bekeerd tot het systeem van salariëring naar behoefte.

Met een kleine meerderheid wordt na het antwoord van minister Terpstra, die toezegt een onderzoek te willen instellen naar het verband tussen behoefte en salaris, maar dit onderzoek niet wil beperken tot de kloosterlingen-onderwijzers, de motie-Lingbeek met 41-36 en de motie-

Groeneweg met 42-36 verworpen. De houding van de Christelijk-Historische kamerleden heeft de H(G)S vervuld met een diepe afkeer van de CHU. Men stelt de houding van de Unie zelfs gelijk met verraad aan het nationaal-gereformeerde beginsel.⁸⁴

Een ander, herhaaldelijk terugkerend onderwerp in de redevoeringen van de heer Lingbeek is het punt benoemingen, vooral van burgemeesters, rechters en hoogleraren.

Bij de behandeling van de begroting van Justitie voor 1931 geeft hij een lange lijst van functies bij de rechterlijke macht, compleet met namen en standplaatsen van de functionarissen, die eertijds door Protestanten werden bekleed, maar die nu allen zijn vervangen door Rooms-Katholieken, soms zelfs buiten de voordracht om. De goed Anti-Revolutionaire minister Donner stelt hem echter gerust : hij behoeft zich geen zorgen te maken over een mogelijk overwicht van Rooms-Katholieken bij de rechterlijke macht.

Bij de Algemene Beschouwingen in 1931 vraagt Lingbeek aan de regering of het niet overweging verdient om van de goederen die in de dode hand worden opgestapeld, een bijdrage te vorderen in de benarde toestand waarin het land door de economische crisis is komen te verkeren. De regering doet inderdaad enige toezeggingen in die richting, tot grote voldoening van de heer Lingbeek, want wat er in de afgelopen jaren in ons goede vaderland ook veranderde, *“onveranderd bleef en blijft nog steeds de goudstroom van f 10.000.000,-- jaarlijks voortgolven uit 's Rijks schatkist in de kloosterkassen”*.⁸⁵

Inmiddels komt voor Lingbeek het einde van zijn parlementaire werkzaamheden in zicht. In november 1931 neemt hij een beroep aan de naar de Nederlandse Hervormde Gemeente te Urk, nadat hij eerder niet was ingegaan op een toezegging van een beroep naar St. Philipsland. Aangezien de Nederlandse Hervormde kerk het Kamerlidmaatschap onverenigbaar acht met het predikambt, neemt Lingbeek met ingang van 9 januari 1932 ontslag als lid van de Tweede Kamer om de dag daarop zijn intrede op Urk te doen.

In zijn ontslagbrief noemt hij als motief voor het ontslag de onverenigbaarheid van het predikambt met het Kamerlidmaatschap. Elders⁸⁶ schrijft hij dat hij *“wegens verschil”* de Kamer heeft verlaten. Dit was inderdaad één van de redenen. Een machtsstrijd binnen de partij maakt het hem onmogelijk zijn werk in de Kamer op een behoorlijk wijze te verrichten omdat door deze strijd zijn positie als Kamerlid werd ondermijnd. Daarnaast waren er ook andere redenen, gelegen in de strikt persoonlijke sfeer.

Als wij de verslaggever van de Tijd mogen geloven, die naar aanleiding van zijn vertrek een interview met hem had, was het werk in de Kamer hem ook niet zo goed bevallen omdat hij een hekel heeft aan het elkaar vliegen afvangen, de Kamer is een hel, zo zei hij tegen de verslaggever. Later heeft Lingbeek deze uitspraak als een verdraaiing van de waarheid en als laster gekwalificeerd, maar een zekere kern van waarheid steekt er toch wel in. Ook zijn weduwe verklaarde⁸⁷ dat haar man ten gevolge van alle geïntigeer tegen zijn persoon, er genoeg van had en moe was. Hij wilde er uit en had meer dan genoeg van de politiek.

De plaats van Ds Lingbeek in de Tweede Kamer bleef geruime tijd onbezet. Alle na hem komende personen op de kandidatenlijst bedankten er voor om naar de Kamer te gaan.

Uiteindelijk blijkt de heer B.G. Peereboom, een eerste luitenant der artillerie, nadat er door het partijbestuur enige druk op hem is uitgeoefend, bereid de zetel tijdelijk te gaan bezetten; op 18 mei 1932 wordt hij in de Kamer toegelaten en als lid beëdigd. Hij zal het niet gemakkelijk krijgen in de Kamer, dat is hij en de H(G)S zich wel bewust; het valt niet mee om een figuur als Ds Lingbeek te vervangen.

Zijn eerste optreden in de Kamer wordt geen succes; over de wijze waarop hij het Kamerlidmaatschap vervult, is men in de H(G)S over het algemeen niet erg tevreden, maar men laat dit niet zo veel blijken omdat er niemand anders was die zich beschikbaar stelde, dus moet men Peereboom wel voor lief nemen.

Hij miste de welsprekendheid waardoor het optreden van Lingbeek werd gekenmerkt en zijn optreden heeft iets weg van de militair die tegenover een troep rekruten staat; binnen de kortst mogelijk tijd heeft hij iedereen in de Kamer tegen zich in het harnas gejaagd.

Naar zijn eerste redevoering wordt nog wel geluisterd omdat men benieuwd is hoe de nieuwe het doet, maar al vrij snel spreekt *“het Peereboompje”*, zoals hij in de wandelgangen wordt genoemd, voor verlaten banken en griffiers. Bovendien bestaat het vermoeden, hetgeen ook in de pers tot uiting komt, dat hij in de Kamer slechts His Masters Voice is, die regelmatig zijn instructies vanuit Urk ontvangt.

Zijn eerste speech in de Kamer houdt hij bij de behandeling van het inmiddels befaamd geworden godslasteringwetje van minister Donner; hij zorgde daarbij voor enige verwarring door, nadat hij tot tweemaal toe had verklaard te zullen tegenstemmen, uiteindelijk toch voor het wetje te stemmen. In zijn toespraak beticht hij de regering ervan teneinde zich christelijk te kunnen noemen *“van tijd tot tijd een bewijs van christelijkheid te geven”*⁸⁸; Lingbeekgetrouw doet hij in deze rede een aantal felle uitvallen naar de RKSP, ARP en CHU, waardoor een al even felle reactie van Heemskerk en Krijger wordt opgeroepen. De laatste kan met de beste wil van de wereld niet begrijpen hoe een vertegenwoordiger van een partij die in haar program schrijft dat de overheid het godslasterlijk vloeken op publiek terrein strafbaar moet stellen, kan verklaren tegen dit wetsontwerp te zullen stemmen.

Heemskerk leest aan Peereboom de les over parlementaire zeden en gewoonten, die hij nog moet leren. Hij is geneigd voor diens onbezonnen woorden een verontschuldiging te zoeken in het feit dat hij nog maar een jong, zelfs het jongste, Kamerlid is; hij zal het op de duur nog wel leren. Zijn uitvallen tegen de ARP heeft overigens niets te maken met hetgeen behandeld wordt. Daarom moet Heemskerk protest aantekenen tegen het optreden van Peereboom en aan diens adres merkt hij op:

*“wie deze discussie gebruikt als een wapen tegen de een of andere politieke partij, verlaagt het peil van de discussie”*⁸⁹

Het zal blijken Heemskerks laatste rede in het parlement te zijn; binnen enkele dagen wordt hij in het ziekenhuis opgenomen om er te overlijden. In de AR-pers wordt gesuggereerd dat de afstraffing van Peereboom hem teveel is geweest, waarmee dus indirect aan Peereboom wordt verweten medeschuldig te zijn aan de dood van Heemskerk. Uiteraard en terecht worden deze suggesties met verontwaardiging van de hand gewezen.

Peereboom toont zich echter niet bereid de woorden van Heemskerk ter harte te nemen omdat naar zijn mening noch door de ARP noch door de CHU is weerlegd wat hij heeft gezegd. Tenslotte verklaart hij vlak voor de stemming dat hij toch maar voor het wetsontwerp zal stemmen omdat hij de mening van de minister als zou hij zich keren tegen elk door deze minister voorgesteld wetsontwerp, wil logenstraffen; hij blijft echter wel van mening dat deze wet geenszins een christelijke wet is, maar slechts een gecamoufleerde, a-christelijke, politieke wet. Al met al maakt zijn optreden in de Kamer een vreemde indruk en het is dan ook niet voor niets dat Lingbeek vanuit Urk zijn plaatsvervanger te hulp komt in Staat en Kerk en hem verdedigt tegen alle beschuldigingen, die tegen hem in de pers zijn geuit. Lingbeek spreekt nadrukkelijk tegen dat Peereboom heeft staan voorlezen van blaadjes die door Lingbeek zouden zijn vol geschreven; mocht Peereboom overigens verkeerd hebben gestemd, dan neemt Lingbeek gaarne de schuld ervan voor zijn rekening⁹⁰; deze verklaring verraadt tegelijkertijd dat Peereboom wel degelijk handelde, zo niet op instructie van, in overleg met Lingbeek want waarom zou Lingbeek anders de schuld op zich nemen indien Peereboom verkeerd had gestemd?

Peereboom blijft doorgaan met zijn aanvallen op de ARP en verwijt hen dat *“het geestelijk voedsel dat zij aan ons volk biedt, een opgewarmd liberaal potje is”*⁹¹ dat, om het wat smakelijker te maken, wordt voorzien van enkele christelijke kruiden.

In dezelfde rede, gehouden bij de Algemene beschouwingen in 1932, dringt hij aan op een belasting van de goederen in de dode hand, een belasting die, naar zijn mening, in deze tijd van versobering dringend nodig is.

Zijn Kamerlidmaatschap is niet van lange duur, hetgeen overigens ook niet de bedoeling was, noch van hem, noch van de H(G)S. Reeds onmiddellijk nadat hij de zetel had ingenomen, verklaarde hij dat na de verkiezingen van 1933 de zetel zou moeten worden ingenomen door een Hervormd predikant, die doorkneed was in de H(G)S-beginselen.

Bij de Kamerverkiezingen van april 1933, vervroegd vanwege de Kamerontbinding na de verwerping van minister Donners wetsontwerp tot herziening van de rechterlijke indeling, waarbij enige rechtbanken en kantongerechten zouden worden opgeheven, wordt de H(G)S-kandidatenlijst opnieuw aangevoerd door Ds Lingbeek.

Evenals in 1925 is deze kandidatuur van iemand die nog maar kort geleden de Kamer heeft verlaten om het predikambt weer op te vatten, onderwerp van vele vragen, vooral uit het kamp der Anti-Revolutionairen en Christelijk-Historischen.

De verkiezingsstrijd is uitermate fel en heftig en wordt door de H(G)S met grote intensiviteit gevoerd. Ondanks alle inspanningen bereikt de partij niet meer het stemmenaantal van 1929 en moet men met bijna 2000 stemmen minder genoegen nemen. De inyerne ruzies en conflicten en het minder gelukkige optreden van Peereboom in de Kamer zullen hieraan hebben bijgedragen. Ds L.C.W. Ekering, één van de meestgevraagde propagandasprekers uit deze verkiezingsstrijd, berekent een teruggang van 1,3%. Uit de verkiezingsuitslag trekt hij de conclusie

“dat 3½ jaar dommelen en een ½jaar opwaken een noodlottig systeem is. Gebeurde dit nog slechts éénmaal, dan waren wij in de politiek weggevaagd”⁹².

Bij de volgende verkiezingen zal dit, mede door andere oorzaken, inderdaad het geval zijn. Lingbeek keert terug naar de Kamer en verdedigt opnieuw met verve en vuur het oude beginsel. De oude onderwerpen keren weer terug en het is alsof hij nooit weg geweest is.

De minister van Financiën, Oud, komt in juni 1934 met een wetsontwerp tot belasting van het vermogen van instellingen in de dode hand, een belasting waar de vorige H(G)S-afgevaardigde, Peereboom, met even zo veel woorden om had gevraagd. De minister verwacht met dit wetsontwerp Lingbeek aan zijn zijde te zullen vinden. Bij de replieken kan hij zijn teleurstelling over de tegenstand van Lingbeek tegen het ontwerp onder woorden brengen. Deze teleurstelling is des te groter omdat

“één van de leden van deze vergadering die mij op het idee hebben gebracht om met deze belasting te komen, is de heer Lingbeek geweest”⁹³.

Wat voor bezwaren heeft Lingbeek dan tegen dit wetsvoorstel, waar zijn voorganger om gevraagd heeft en ook in het verkiezingsmanifest van 1933 als eis is gesteld?

In de eerste plaats acht hij dit ontwerp niet aanvaardbaar omdat door deze belasting sommigen onevenredig zwaar getroffen zullen worden, met name de Nederlands-Hervormde predikanten, die hun inkomen voor een deel betrekken uit pastoriegoederen. Zij zullen nu dubbelop, twee maal inkomstenbelasting moeten betalen.

Weliswaar worden kerkgebouwen uitgezonderd, maar waarom plaatst de minister het kerkgebouw in een heel andere sfeer dan het kerkegoed, dat uitsluitend voor onderhoud van dat gebouw dient, zo vraagt hij. Hij heeft echter nog een ander onoverkomelijk bezwaar :

“... dit reeds antikerkelijke ontwerp is bovendien anti-Protestants en anti-Hervormd. De Hervormde predikanten en kerkvoogdijen worden in dit ontwerp het zwaarst getroffen. Maar de seminariën tot opleiding van kerkediensdienaren, inrichtingen welke juist de Hervormde Kerk niet heeft, die worden hier vrijgesteld”⁹⁴.

De toeleg van de minister, zoals Lingbeek die hier schildert, om juist de Nederlandse Hervormde Kerk te willen treffen door te zoeken naar iets wat belast kan worden en wat alleen de Hervormde Kerk heeft, is wel erg ver gezocht. Het is overigens typerend voor Lingbeek en zijn partij; de Nederlandse Hervormde Kerk is heilig en daar mag men niet aankomen, zelfs geen minister. Het verraadt een houding van *“wat wij niet hebben, hoeven anderen ook niet te hebben”*.

Lingbeek weet nog wel wat anders, wat beter belast kan worden, namelijk de nog steeds voortdurende goudstroom naar de kloosters, mogelijk gemaakt door de financiële positie van kloosterlingen-onderwijzers.

De heer Bakker (CHU) meent dat Lingbeek

“in zijn zoete politieke dromen voor zijn volle aandacht heeft gehad al de kloostergoederen en dat hij daarvan de belasting heeft berekend”, en dat zijn verzet tegen het aanhangige ontwerp voortkomt uit teleurstelling “nu hij tot de nuchtere werkelijkheid is teruggekeerd en bemerkt dat dit wetsontwerp niet meer dan f 3.000.000.—zal opbrengen, terwijl hij in zijn droombeelden wellicht gekomen was tot het tienvoudige”⁹⁵

Overigens steunt de heer Bakker, zij het op grond van andere motieven, Lingbeek in de bestrijding van dit ontwerp; ondanks dit gezamenlijke front wordt het wetsontwerp toch aangenomen.

Bijzonder fel verzet Lingbeek, evenals de vertegenwoordigers van alle andere kleine partijen, zich in maart 1935 tegen een voorgestelde wijziging en aanvulling van de kieswet, waarbij in iedere kieskring een waarborgsom van f 250,— gestort zou moeten worden en die men slechts terug zal krijgen indien men 0,75% van de kiesdeler zou bereikt hebben. Bovendien wordt voorgesteld om partijen die bij de verkiezingen minder dan 3% van het totaal aantal uitgebrachte stemmen hebben behaald, niet voor een Kamerzetel in aanmerking te laten komen.

Aanneming van beide voorstellen zou een drastische wijziging in het beeld van de Tweede Kamer te zien geven; de meeste kleine partijtjes zouden uit de Kamer verdwijnen en het aantal avonturiers dat deelneemt aan de verkiezingen zou worden beperkt door het vooruitzicht tenminste f 250,— te verspelen.

De oppositie tegen deze voorstellen, met name tegen het tweede, is groot en ten aanzien van het 3%-voorstel alleszins terecht.

Lingbeek acht de voorgestelde wijziging en aanvulling in strijd met de grondwet omdat deze spreekt van evenredige vertegenwoordiging en deze evenredige vertegenwoordiging wordt, naar zijn mening, tot een farce gemaakt wanneer de 3%-regeling wordt ingevoerd; de Kamer wordt dan *“toegankelijk gemaakt voor partijen van minstens drie man”⁹⁶*. Hij houdt een pleidooi voor het goed recht van de partijen, van de kleine partijen, om in het parlement gehoord te worden.

Wanneer deze regeling zal worden ingevoerd, dan zullen uit de Kamer worden geweerd de Staatkundig Gereformeerde Partij, de Christelijk Democratische Partij, de fascistische, de Platteländers, de Rooms-Katholieke Volkspartij en de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, kortom, aldus de spreker, al die kleine partijen die beslist christelijk of althans voorstander van recht en orde zijn. Daarom aarzelt hij niet de voorgestelde ontwerpen een *“scherpe resolutie”* te noemen, die uitsluitend bedoelt de kleine partijen de nek om te draaien ten gerieve van de grote partijen.

Uiteindelijk krijgt Lingbeek voor een deel zijn zin, want ook tal van andere sprekers zijn tegen de voorgestelde ontwerpen; het definitieve resultaat is dat de voorgestelde 3%-regeling wordt verworpen; de waarborgsom van f 250,— per kieskring met terugbetaling indien 0,75% van de kiesdeler is behaald, wordt aangenomen en zal bij de verkiezingen van 1937 reeds heilzaam werken.

Benoemingen, zowel bij de rechterlijke macht als van burgemeesters en hoogleraren, worden ook in dit zittingsjaar herhaaldelijk door Lingbeek aan de orde gesteld, zonder dat er echter enige wijziging komt in het door de regering gevoerde benoemingsbeleid.

In december 1935 fulmineert Lingbeek, gewoontegetrouw, weer tegen de financiële positie van de kloosterlingen-onderwijzers, ditmaal naar aanleiding van de voorstellen tot verlaging van de openbare uitgaven ten behoeve van het onderwijs.

Overall moet worden bezuinigd, maar de goudstroom naar de kloosters blijft ongestoord doorgaan, nu al jarenlang, en de stroom is inmiddels aangegroeid tot wel f 10.000.000,-- per jaar. Waarom hier dan niet eens bezuinigd?, vraagt hij. Het doet hem denken aan een versje waarvan hij een eigen variatie heeft gemaakt : *“bezuinigd mag op alle ding, behalve op een kloosterling!”*⁹⁷.

Een nieuwe gelegenheid om over deze zaken te spreken krijgt hij op 3 maart 1936 wanneer een door de heer Boon ingediende motie, waarin wordt gevraagd om een bijzondere salarisregeling voor ambtenaren en onderwijzers die buiten gezinsverband leven, door de Tweede Kamer in behandeling wordt genomen.

Bij de toelichting op zijn motie verklaart Boon te willen vasthouden aan het principe dat iedereen zelf moet weten hoe hij zijn salaris wenst te besteden en dat zijn motie niets anders wil zijn dan een verzoek aan de regering om eens te onderzoeken of er nu, in deze moeilijke tijden, geen aanleiding bestaat om voor de genoemde groepen een bijzondere salarisregeling in te voeren. Lingbeek meent dat, hoewel Boon de vader van deze motie is, men hem zou kunnen beschouwen als de grootvader ervan; deze veronderstelling gaat hem echter te ver, want hoewel hij er wel aan geparenteerd is, meent hij andere grootvaders van deze motie te kunnen aanwijzen, grootvaders die in deze Kamer aanwezig zijn.

In tegenstelling tot de twee moties die hij zelf heeft ingediend en waarin hij expliciet de kloosterlingen noemde, worden door de heer Boon de kloosterlingen niet genoemd, maar spreekt hij over degenen die in communautiteit leven, en daar vallen, naar de mening van Lingbeek, ook anderen onder. Via het woord communautiteit komt hij bij één van de grootvaders van deze motie en wel bij de heer Colijn, die als minister in de Eerste Kamer zei, in een vergadering van 29 december 1925, dat het toch eigenlijk niet te verdedigen was dat degenen die in communautiteit leefden, een salaris kregen dat er op berekend was om zelfstandig, gehuwd en met een gezin te leven. Maar zoals ieder kind twee grootvaders heeft, heeft ook deze motie nog een andere grootvader en wel de heer de Geer, die op 20 november 1928 in de Tweede Kamer als zijn gevoelen uitsprak dat *“verreweg de beste oplossing zou zijn dat men voor hen, die een gemeenschappelijk huishouden hebben en wier behoeften daardoor automatisch beperkt zijn, een speciale regeling trof”*.

Zo zijn dus de beide grootvaders van de motie opgespoord. Toch ziet Lingbeek er een onbillijkheid in omdat hier op één lijn gesteld wordt wat zijns inziens niet op één lijn thuis hoort. Hij zelf heeft tot tweemaal toe in de Kamer voorgesteld de kloosterlingen-onderwijzers op dezelfde wijze te behandelen zo als hun collega's in andere landen, met name in België en Tsjecho-Slowakije, werden behandeld, maar beide malen heeft de Kamer zijn voorstellen afgewezen omdat de Kamer niet wilde discrimineren. Maar – en dat is zijn vraag – discrimineert men ze nu door deze motie dan niet? Hij geeft zelf meteen het antwoord : men discrimineert ze als in communautiteit levenden, men discrimineert hen niet in hun bijzondere financiële positie. Zijn grote bezwaar tegen deze motie is dat hierdoor met name onderofficieren en andere in communautiteit levenden ten voordele van de kloosterlingen benadeelt⁹⁸.

De motie-Boon wordt ondanks Lingbeeks oppositie zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Bij de behandeling van de begroting van Justitie, op 20 november 1936, ondervindt Lingbeek geduchte bestrijding van de Rooms-Katholieke afgevaardigde Dr L.G. Kortenhorst, omdat Lingbeek voor de zoveelste maal zijn gal heeft gespuwd over de bevoorrechtiging van Rooms-Katholieke kandidaten bij benoemingen voor de rechterlijke macht. Lingbeek geeft bij die gelegenheid een lijstje van Rooms-Katholieken die buiten de voordracht om door deze Rooms-

Katholieke minister (Van Schaik) zijn benoemd; hij meent dat deze minister opzettelijk zijn eigen geloofsgenoten bevoordeelt ten nadele van andere, minstens zo bekwame personen. Kortenhorst noemt Lingbeek bij deze gelegenheid een John Knox en vreest dat, indien het systeem van Lingbeek hier te lande zou worden ingevoerd, een mogelijk weer opklaaien van de godsdienstoorlogen en dat wenst hij allerminst want

“in deze tijd is het meer dan nodig dat wij, christenen elkaar leren verdragen. Waar het ongeloof van alle kanten op ons aanstormt, kan het geen nut hebben onder ons, christenen, twist en tweedracht te zaaien”⁹⁹.

De minister is echter absoluut niet gevoelig voor de bezwaren van Lingbeek en ook niet geïmponeerd door diens lijstje, want hij verklaart dat, zo lang hij minister is, er wellicht zo nu en dan een plaats, die tot nog toe door een niet-Katholiek werd bezet, door een Rooms-Katholiek zal worden bezet.

De laatste grote rede die Lingbeek in de Kamer houdt, steekt hij af op 26 januari 1937 wanneer de voorstellen tot wering van revolutionaire parlementariërs in behandeling wordt genomen. Minister de Wilde wil dit euvel bezweren door de evenredige vertegenwoordiging te binden aan door de wet te bepalen grenzen. Hij (Lingbeek) ziet in de voorgestelde wijzigingen in de grondwet een poging van de regering om het spook van de revolutie op een afstand te houden zonder over te gaan tot een principiële bestrijding van de beginselen van de revolutie. Dat heeft hem teleurgesteld en het dwingt hem ertoe nogmaals uiteen te zetten wat hij zou hebben gewenst. Hij heeft daartoe in het Voorlopig verslag reeds een vijftal punten laten opnemen, namelijk :

*“dat de grondwet de wetgever binde aan de wil van God,
dat de godsdienst van de koning zij de Nederlands-Hervormde,
dat de voorrang erkend worde van de Nederlandse Hervormde Kerk,
dat in de openbare school de ereplaats weer wordt gegeven aan de Bijbel ,
dat waarborgen worden geëist tegen het Roomse streven naar de opperheerschappij”.*

Voor al deze punten beroept hij zich op Groen van Prinsterer, die zelf schreef (Verspreide Geschriften, p. 253) dat elke ware herziening van de grondwet begint met het aannemen van Gods wet, en die niet aarzelde te verklaren dat wat hij wenste was de theocratie. Dit is één van de weinige malen dat Lingbeek het woord theocratie in de mond neemt als aanduiding van het systeem dat hij voorstaat. Ook zijn leermeester, Hoedemaker, gebruikte zelden het woord theocratie, maar sprak liever van een Staat met de Bijbel; deze aanduiding gebruikt men ook in de H(G)S bij voorkeur.

Na de tweede wereldoorlog verandert dit : de Protestantse Unie, die voor een groot deel de voortzetting is van de H(G)S, spreekt zich openlijk uit voor de theocratie en noemt zichzelf een theocratische partij.

Het misverstand dat de theocratie en Lingbeeks systeem van een Staat met de Bijbel gepaard zou gaan met tirannie, heerst ook bij minister de Wilde wanneer hij Lingbeeks rede beantwoordt. De minister vreest dat wanneer Lingbeek het hier voor het zeggen zou hebben

“... het met onze vrijheid zou zijn gedaan. Wat hij wenst is alleen te verwezenlijken door staatsdwang en tyrannie. Dit zijn harde woorden, maar zij stroken met de waarheid : niet door geestelijke middelen, maar door geweld”

En na een aantal citaten van Groen te hebben aangevoerd, vervolgt de minister :

“.... daarom durf ik te zeggen – het is niet boos bedoeld tegen de heer Lingbeek persoonlijk – dat hij te goeder trouw de tyrannie, die zowel Oranje als Groen wilden verdrijven, binnen onze landspalen zou willen hebben .De geestelijke vrijheid waarvoor die beiden niet in het minst in het belang van de Kerk hebben gestreden, zou hij aan een staatsvoogdij van de gevaarlijkste soort ten offer willen brengen”¹⁰⁰.

Uiteraard is hier ook de mening van de minister voor enige correctie vatbaar want ook hij kon weten dat de H(G)S en Lingbeek meerdere malen hebben verklaard niets van tirannie en staatsvoogdij te willen weten. Ook de geschriften van de H(G)S spreken in dezen een andere taal.

Voor de laatste maal verheft Lingbeek zijn stem tegen de regeringsvoorstellen tot aanvulling van de bepaling betreffende het kiesrecht, die er op gericht zijn de kleine partijen buiten het parlement te houden om versnippering van het partijwezen tegen te gaan; Lingbeek gaat in op de argumenten van de regering en meent dat het argument dat de kleine partijen een parlementaire democratie belemmeren onjuist want de laatste jaren was er wel een rechtse meerderheid, maar geen parlementair kabinet en dat een dergelijk kabinet er niet was, lag dus niet aan de kleine partijen, maar aan de grote partijen ter rechterzijde.

De kleine partijen hebben zijns inziens een zeer nuttige functie. Het zijn juist de kleine partijen die door hun invloed op de grote partijen deze partijen verhinderen zich naar de wens van hun hart uit te leven en die het beginsel dat de grote partijen hebben verwaarloosd, weer opnemen en het opheffen. Daarom zijn zij ook de schrik van de grote partijen omdat door de kleine partijen het geweten van de grote gaat spreken.

Lingbeek ziet in de voorgestelde aanvulling dan ook alleen maar een poging van de grote partijen om de kleintjes de mond te snoeren en daarmee hun eigen geweten te sussen¹⁰¹.

De communist De Visser en de sociaal-democraat Van Houten vallen Lingbeek bij in zijn bestrijding van de ministeriële voorstellen. De Visser kan in de voorstellen niets anders zien dan een poging van bepaalde partijen in de Kamer, die vanwege het feit dat zij nu ook in de regering zijn vertegenwoordigd, dit voordeel willen benutten om zich te ontdoen van een aantal lastige groeperingen die vaak dingen zeggen die zij behoren te zeggen.

Van Houten citeert met instemming Het Volk van 20 maart 1935, waarin de parlementaire commentator schreef dat het een koud kunstje was de rechterzijde te bevrijden van een aantal lastige belagers zoals H(G)S, SGP, CDU en andere.

Ook de RK-heer Coops valt Lingbeek bij en noemt hem

“de gereïncarneerde rechtvaardiging van de kleine partijen, juist omdat iemand als hij zich door geen enkele overweging van partijpolitieke tactiek gedwongen moet achten om bepaalde dingen niet te zeggen”¹⁰².

Ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag, op 5 februari 1937, wordt Lingbeek van alle zijden geprezen en lof toegezwaaid voor zijn Kamerarbeid en –optreden.

De NRC acht zijn Kamerzetel wankel en betreurt het indien hij uit de Kamer zou verdwijnen. Het Volk wijdt eveneens aandacht aan Lingbeeks verjaardag. A.B. Klerekoper meent dat de voornaamste aantrekkingskracht van Lingbeek is gelegen

“in de algemene overtuiging dat hij vast en heilig gelooft zoals hij het zegt. Hij onderhandelt met hemel noch aarde. De wereld zal Protestants zijn of ze zal niet zijn. Met het resultaat dat zijn invloed gering is”¹⁰³.

De Anti-Revolutionaire en Christelijk-Historische pers vermelden slechts zijn jubileum zonder zich aan een be- of veroordeling van zijn persoon en optreden te wagen.

Zoals velen reeds gevreesd hadden, werd bij de verkiezingen de H(G)S één van de slactoffers; Lingbeeks mandaat werd door de kiezers niet vernieuwd. Van de zijde van de H(G)S werd alles in het werk gesteld om de Kamerzetel te behouden, nu *“als Laban tegenover Jacob, minister de Wilde voor de derde maal de eis bij de stembus heeft verzwaaard”¹⁰⁴*. Bij de verkiezingscampagne werd zelfs gebruik gemaakt van grammofoonplaten met redevoeringen van Ds H.E. Gravemeyer, C.A. Lingbeek en partijsecretaris Chr. L. Harryvan¹⁰⁵, om het beginsel een zo groot mogelijke bekendheid te geven.

Alle inspanningen ten spijt, ging de zetel verloren; de H(G)S zag zijn stemmenaantal terug lopen van bijna 34.000 in 1933 tot nog geen 25.000 in 1937, dat wil zeggen, nog beneden het aantal stemmen dat in 1925 werd behaald.

Het feit dat deze verkiezingen door Coljn werden beheerst is mede een verklaring voor de teruggang van de H(G)S; *“in de algemene Colijnstorm die over het land woei, is de H(G)S bezweken”* schrijft Lingbeek in een nabeschouwing op de verkiezingen¹⁰⁶. Hoewel hij persoonlijk zeer teleurgesteld is in de uitslag van de verkiezingen, meent hij toch dat het H(G)S-beginsel geenszins verloren is gegaan.

Wel is men na afloop fel gebeten op de confessionele predikanten die verantwoordelijk worden gesteld voor het feit dat de enige verdediger van het Hervormd beginsel niet in de Tweede Kamer is herkozen.

K. Eelderink, wiens scherpe pen velen in de H(G)S niet altijd even aangenaam was, verdeelt deze predikanten in vier soorten, namelijk degenen die de vaan-Kersten volgen, die op de ARP stemmen, die niet aan politiek doen, en die op de CHU stemmen, *“die confessionelen vermoorden het confessionele beginsel”*¹⁰⁷.

Zo kwam er dus in 1937 een einde aan de parlementaire werkzaamheden van de man die het oude vaandel van Groen weer had opgenomen en het opnieuw hoog hield; de man van wie werd gezegd dat hij het vaandel ophief en niet achterom keek om te zien hoeveel er achter hem aanliepen. Het beginsel dat hij voorstond, werd door velen niet begrepen, wilden velen niet begrijpen, schreven zijn volgelingen *“omdat dat geloof, dat beginsel te machtig was voor velen”*¹⁰⁸, schreef Ds L. Boer na het overlijden van Lingbeek. In hetzelfde artikel stelde hij Lingbeek op één lijn met Luther, Calvijn, Groen, Hoedemaker en Kohlbrugge.

Lingbeeks invloed op de politiek is ogenschijnlijk gering geweest; niettemin zit er een kern van waarheid in de opvatting dat de verwerping van het gezantschap bij de paus voor een deel op zijn rekening moet worden gesteld omdat hij, optredend in de Kamer als het geweten van de CHU, de CH-Kamerleden ertoe dwong de motie-Kersten te steunen.

Deze opvatting zou volledig juist zijn, ware het niet dat ook Mr H.P. Marchant als aanvoerder van de vrijzinnig-democraten een werkzaam aandeel had in de verwerping van het gezantschap, niet omdat hij zoveel bezwaren had tegen dit gezantschap, maar wel omdat het een mooie gelegenheid was de rechtse samenwerking te doorbreken.

Scheers noemt Lingbeek *“degene die met de minste kritiek Hoedemakers lijnen doortrekt en die werkelijk uit Hoedemakers beginselen leeft”*¹⁰⁹ en hij citeert met instemming hetgeen Dr P.J. Kromsigt schreef in De Gerfeormeerde Kerk, 1937, nr 2521 : *“Ds Lingbeek is naar mijn mening, degene onder ons die de gedachten van Dr Hoedemaker het zuiverst en veelzijdigst heeft weergegeven en verder ontwikkeld”*.

Voor het grootste deel zijn deze opmerkingen juist; het valt echter te betwijfelen of Lingbeek inderdaad de gedachten van Hoedemaker verder heeft ontwikkeld; hij heeft niet meer gedaan dan onophoudelijk herhalen war Hoedemaker en anderen reeds in andere bewoordingen hadden gezegd. Zijn opvattingen over het partijenstelsel en het regeringssysteem zijn dezelfde als die van Hoedemaker; Lingbeek heeft hieraan niets toegevoegd, uitgewerkt, verbeterd of verder ontwikkeld.

Met Hoedemaker had hij ook gemeen het monopoliseren van de waarheid, niet gekenmerkt door harde onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden persoonlijk, wel gekenmerkt door de vast en heilige overtuiging het gelijk aan zijn kant te hebben.

Het nationaal-gereformeerde beginsel van deze groep wordt door hen beschouwd als het enige beginsel dat Nederland van de ondergang kan redden, of zoals B.G. Peereboom, de plaatsvervanger van Lingbeek in 1932 in de Tweede kamer zei :

*“zo lang aan het nationaal-gereformeerde beginsel in onze staat geen voorrang wordt gegeven, zo lang onze Protestantse rechten en vrijheden niet in de Grondwet als zodanig worden erkend, zo lang zal het bergafwaarts gaan”*¹¹⁰

Juist het feit dat deze groep meende, met uitsluiting van alle anderen, de waarheid te bezitten, zelfs het gelijk Gods aan hun kant te hebben, maakte hen zo gehaat bij de andere christelijke partijen.

Hoewel de Kamerzetel verloren ging, ging de 70-jarige Lingbeek niet bij de pakken neerzitten of van een welverdiende rust genieten. Hij bleef strijden, al was het dan niet meer op staatkundig terrein, voor wat hem lief was : een Staat met de Bijbel.

Daarnaast had hij grote aandacht voor de problemen in de Nederlandse Hervormde Kerk. Het partijblad van de H(G)S heette niet voor niets Staat en Kerk, dat wil zeggen dat het niet alleen en uitsluitend gaat om de Staat, maar evenzeer om de Kerk, die door de partij werd beschouwd als “*de historische openbaring van het Lichaam van Christus in deze landen*” en van wie zij verlangde dat “*zij zich reorganisere naar Schrift en Belijdenis*”¹¹¹.

Reorganisatie van de Nederlandse hervormde Kerk was dus het parool.

In haar Program van Beginselen en Actie vraagt de H(G)S van de regering :

“dat zij bevordere de wegneming van het onrecht de Kerk door de Regering in 1816 aangedaan en in 1853 ganselijk niet weggenomen, en make mogelijk dat zij zich adviserend uitspreke over belangrijke wetsontwerpen, die het christelijk geloof en christelijk leven raken (als bijv. de eed, de doodstraf, de zondagsheiliging, dienstweigerig).

In de naam van de Koning der Kerk eisen wij dat de Overheid de naar Schrift en Belijdenis gereorganiseerde Kerk als zodanig erkent bij een eventuele grondwetswijziging en worde verklaard van eigen publieken rechte”¹¹².

Zo verlegde Lingbeek zijn activiteiten in 1937 van het staatkundig naar het kerkelijk terrein en bestreed heftig de aanhangige reorganisatievoorstellen van de kerk als onwettig en als onbijbels. Stad en land reisde hij af – reeds in 1925 had hij een Schets van de Geschiedenis der Reorganisatiebeweging in de Nederlandse Hervormde Kerk geschreven, waarin hij een overzicht gaf van de verschillende pogingen die sinds 1816 waren ondernomen om te komen tot een andere organisatie van de Kerk – overal sprekend tegen het ontwerp-Haitjema, waarop hij samen met Ds L. Boer en Ds K.H.E. Gravemeyer een aantal amendementen indiende.

Mede door zijn actie en agitatie werd genoemd ontwerp in de classicale vergaderingen verworpen.

Nieuwe reorganisatievoorstellen heeft hij niet meer meegemaakt; hij overleed plotseling in de nacht van 13 op 14 juni 1939.

Hoofdstuk IV Partijorganisatie.

Vrijwel onmiddellijk na het eerste openbare optreden van de nieuwe partij, werd besloten tot de uitgave van een weekblad waarin de beginselen van de partij nader zouden kunnen worden uitgewerkt en waarin men de tegenstanders van repliek zou kunnen dienen. Een half jaar na de oprichting van de partij verscheen het eerste nummer van het weekblad “Staat en Kerk”, officieel orgaan van de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij.

Als hoofdredacteur trad op de Amsterdamse predikant Ds H. E. Gravemeyer, terwijl zich onder de 20 medewerkers maar liefst 17 predikanten bevonden.

Gezien dit feit wordt de betiteling van de H(G)S als zijnde een domineespartij begrijpelijk.

Van begin af aan leefde er in verschillende plaatselijke afdelingen van de partij de wens van een eigen dagblad. Reeds in augustus 1922 nam de Haagse afdeling een motie aan, met algemene stemmen, waarin werd gevraagd van “Staat en Kerk” een dagblad te maken, of, indien dit niet onmiddellijk zou zijn te verwezenlijken, het blad tweemaal per week te laten verschijnen – in het laatste geval zou de abonnementsprijs echter niet mogen worden verhoogd!

Naast de uitgave van een weekblad en het oprichten van plaatselijke afdelingen, ontplooidde de H(G)S ook activiteiten in het jeugdwerk; vooral onder leiding van een enthousiaste heer G. Nieuwenhuijsen namen de jeugdclubs, gewoonlijk onder de naam van “Jonge Geuzen” of “Kerk-Oranje-Vaderland”, een grote vlucht, vooral in Den Haag, Scheveningen, Amsterdam, Rotterdam en Arnhem. Het doel van deze jeugdclubs omschreef hun leider in een brochure van zijn hand :

‘Wij zoeken aan ons jonge volk, aan Neerlands gedoopte jeugd, het allerbeste, het allernoodzakelijkste bij te brengen, dat is : kennis van hetgeen God de Heere aan Kerk, Oranje en Vaderland heeft verricht. Ze moet weer ook krijgen voor en levende belangstelling hebben in de “Wonderen des Allerhoogsten”, aan Nederland betoond”¹.

Nieuwenhuijsen schreef ook zelf een aantal verplichte liederen, die op iedere bijeenkomst gezongen moesten worden, zoals het vlaggelied en het geuzensalvo²; hij schreef zelfs een hele liederenbundel, waarvan de meeste druipen van Oranjesentiment en valse pathos en waarvan men de indruk krijgt dat de schrijver nauwkeurig op de hoogte is van Gods plan met de wereld, vooral met Gods plannen voor Nederland.

Tegelijkertijd ontketende Nieuwenhuijsen een grote actie om het rood-wit-blauw van de Nederlandse vlag te vervangen door oranje-blanje-bleu; ook daaraan werd een brochure gewijd. Voor het overige hielden deze jeugdclubs zich bezig met het herdenken van gedenkwaardigheden uit het verleden van Nederland als Protestantse natie, zoals de herdenking van de moord op Willem van Oranje, de verbranding van Jan de Bakker, het ontzet van Leiden, de inname van Den Briel door de Watergeuzen, enzovoorts.

Aanvankelijk had Staat en Kerk een maandelijks bijlage, die in het bijzonder voor de jeugd bestemd was : “Kerk, Oranje en Vaderland, Bijvoegsel van Staat en Kerk voor het jonge geslacht”, maar al spoedig ging men over tot de uitgave van een eigen jeugdblad “De Jonge Geus”, onder redactie van Nieuwenhuijsen.

Na de uittreding uit de partij van Nieuwenhuijsen werd ook de band die er tussen de H(G)S en deze jeugdclubs verbroken; met al zijn strijdliederen, vlaggenparades, geuzenmystiek en verkleedpartijen – op 1 april 1924 trok men in een grote schare, als geusjes verkleed naar Den Briel! – komt Nieuwenhuijsen met zijn clubs dicht in de buurt van een soort geuzenfascisme; in de H(G)S werd om Nieuwenhuijsens vertrek nauwelijks getreurd.

Op de jaarvergadering van 1924 nam de H(G)S, onder invloed van Nieuwenhuijsens geuzenmanie, het besluit tot instelling van een geuzenpenning, als onderling herkenningsteken op jas of vest te dragen; het gebruik raakte echter niet ingeburgerd en de penningen verdwenen tegelijk met de heer Nieuwenhuijsen.

Na de niet geheel op te helderen moeilijkheden met de eerste lijsttrekker, de heer T. A. Hagen, en de eerste secretaris, de heer B. M. Martens, volgden er in 1924 opnieuw enige moeilijkheden, ditmaal rond de persoon van Ds T. Stigter, de predikant van Berkel en Rodenrijs, die behoorde tot de oprichters van de H(G)S en de medewerkers van Staat en kerk. Ds Stigter zag zich door oppositie vanuit zijn kerkelijke gemeente gedwongen zijn H(G)S-lidmaatschap te beëindigen en terug te keren in de door de H(G)S zo fel bestreden CHU, weliswaar *“onder de leden der Unie die met bezwaard gemoed de politieke koers der huidige christelijke partijen aanzien en alsnog in de CHU plaats vragen voor het gereformeerd politiek beginsel, neergelegd in art. 36 NGB”*, aldus Ds Stigter in een ingezonden stuk in De Nederlander³.

De AR- en CH-pers maakt van deze overgang gretig gebruik om de H(G)S in een ongunstig daglicht te plaatsen.

Tamelijk veel misbaar maakt men in februari 1927 over een vermeende moordaanslag op Ds Lingbeek tijdens één van zijn propagandaredevoeringen in Fijnaart. In de lokaliteit waar hij zou spreken, stortte vlak voor de aanvang van de vergadering een deel van de vloer in, waardoor ongeveer vijftig aanwezigen in de kelder van het gebouw belandden, overigens zonder noemenswaardig letsel op te lopen. Het instorten van de vloer, waardoor de vergadering in een andere zaal moest worden gehouden, bleek achteraf Lingbeeks redding te zijn geweest want Nieuwenhuijsen heeft van bevoegde zijde vernomen

*“dat de bende bij het knopje van het elektrisch licht had plaatsgenomen en van plan was het licht uit te draaien en dan te gaan bombarderen met basaltkeien, waarmede ze hun zakken vol hadden”*⁴.

Bij de in hetzelfde jaar gehouden verkiezingen voor de Provinciale Staten slaagt de H(G)S erin in Zuid-Holland een tweede zetel te verkrijgen. Naast H.G. Alblas zit voortaan ook C.A. Lingbeek in de Zuid-Hollandse Staten.

Het aantal stemmen voor de H(G)S in deze provincie ging, vergeleken met het aantal stemmen bij de Kamerverkiezingen in 1925, aanzienlijk omhoog: van 13.682 in 1925 naar 19.976 in 1927, een winst van bijna 6.000 stemmen. Overigens blijft Zuid-Holland de enige provincie met een H(G)S-vertegenwoordiger in de Staten.

Bij de verkiezingen van 1929 bereikte de H(G)S met als lijstaanvoerder C.A. Lingbeek⁵ het hoogste aantal stemmen dat ooit door haar werd behaald. Op de officiële kandidatenlijst ontbreekt een naam die wel voorkomt op de officiële lijst, namelijk die van Ds L.C.W. Ekering uit Amsterdam, die geen genoegen nam met de hem toegewezen vierde plaats op de lijst omdat deze plaats hem menselijkerwijs geen enkele kans gaf op het door Ekering zo fel begeerde Kamerlidmaatschap. Achteraf gezien kan men zeggen dat Ekering, indien hij geduld had gehad en zijn tijd had afgewacht, in 1932 toch in de Kamer zou zijn gekomen.

Door persoonlijke omstandigheden daartoe gedwongen, verhuist Lingbeek in maart 1930 uit Den Haag naar Voorthuizen, de plaats waar hij zijn predikantenloopbaan was begonnen. Deze verhuizing bracht echter met zich mee dat hij moest bedanken voor het lidmaatschap van de gemeenteraad van Den Haag en van de Provinciale Staten van Zuid-Holland; in beide functies werd hij opgevolgd door de reeds bekende heer G. Nieuwenhuijsen.

Er zijn geen concrete aanwijzingen dat dit vertrek uit Den Haag een voorspel was van een naderende partijstrijd, die op de jaarvergadering van 1931 openbaar wordt; de mogelijkheid ervan moet echter niet geheel uitgesloten worden.

Op de jaarvergadering van 9 juni 1931 blijkt dat twee leden van het Hoofdbestuur voor hun functie en lidmaatschap hebben bedankt, namelijk de eerste secretaris, G. Nieuwenhuijsen, en de tweede secretaris, A.J. Louwersheimer, die groot geworden was in de jeugdbeweging van de eerstgenoemde. Nieuwenhuijsen had zijn werkzaamheden als partijsecretaris en publicist in Staat en Kerk reeds in maart van dat jaar beëindigd. Ook was hij geen kandidaat bij de

gemeenteraadsverkiezingen in Den Haag en zijn werk voor de verschillende fondsen van de partij had hij eveneens geruisloos gestaakt.

Over de achtergronden van het conflict tussen Nieuwenhuijsen en zijn groep en het Hoofdbestuur van de partij is weinig of niets bekend; voor een reconstructie ervan is men aangewezen op hetgeen erover in Staat en Kerk bekend is gemaakt.

Ook in de nalatenschap van G. Nieuwenhuijsen, bij testamentaire beschikking vermaakt aan Ds J. Mostert te Ternaard (Friesland), zijn geen brieven, documenten of gegevens over diens H(G)S-tijd te vinden.

Een uitvloeisel van het conflict is dat Lingbeek, mede door alle intriges in de partij tegen zijn persoon, genoeg krijgt van de politiek en een op hem uitgebracht beroep van de Nederlandse Hervormde Gemeente op Urk aanneemt. Een consequentie hiervan is dat hij met ingang van 9 januari 1932 de Tweede Kamer verlaat. Zijn plaats daar wordt, na geruime tijd onbezet te zijn geweest, uiteindelijk ingenomen door luitenant B.G. Peereboom, die tot op dat moment secretaris van het Algemeen Propaganda Comité van de H(G)S was.

Het is dezelfde Peereboom die later in een aantal artikelen in Staat en Kerk schrijft over de affaire-G.N., waardoor men enigszins een beeld krijgt van wat er is voorgevallen.

Een eerst aanwijzing over het conflict vindt men in de publicatie in Staat en Kerk van een motie, die is aangenomen op een gecombineerde vergadering van het hoofdbestuur van de partij met de redactiecommissie van Staat en Kerk, en waarin wordt uitgesproken dat

“gehoord de inlichtingen van het Hoofdbestuur en van onderscheidene sprekers met betrekking tot de gedragingen van de heer G. Nieuwenhuijsen en ten opzichte van het Hoofdbestuur, de H(G)S en Ds C.A. Lingbeek, generlei band meer met de heer G. Nieuwenhuijsen kan worden aangehouden”⁶.

Daarna blijft het geruime tijd stil en hoort men niets meer van of over de heer Nieuwenhuijsen. Opmerkelijk is echter wel dat in Staat en Kerk van 14 april 1933 door de nieuwe beheerder van het fonds De Tredmolen, dat voorheen door Nieuwenhuijsen werd beheerd, wordt meegedeeld dat door Ds L.C.W. Ekering van Amsterdam, die in de H(G)S een eigen fonds had ter bestrijding van verkiezingspropaganda, f 165,00 is gestort op de girorekening van De Tredmolen *“voor aflossingen van G.N. te 's-Gr.”*

Volgens de heer Eelderink, medewerker van Kerk en Staat en bevestigd door de heer W.A. Boers, oud-secretaris van de partij, had Nieuwenhuijsen zich gelden uit de kas van De Tredmolen toegeëigend en had Ds Ekering, die in een commissie zat om met Nieuwenhuijsen te bespreken hoe het tekort kon worden aangezuiverd, uit zijn fonds een deel van het tekort aangezuiverd.

Na de verkiezingen wordt men in Staat en Kerk wat mededeelzamer en na eerst in een beschouwing op de verkiezingen te hebben gemeld

“hoe daar personen en krachten werkten die niet anders dan de ontbinding der H(G)S beoogden , dat van den beginne af lang niet alle leden, zelfs niet al onze bestuursleden doordrongen waren van de noodzakelijke practijk van onze beginselen ”⁷

wordt B.G. Peereboom in een volgend artikel duidelijker, wanneer hij de heer A.J.

Louwersheimer, voormalig tweede secretaris van het Hoofdbestuur van de partij, aanvalt omdat hij een brochure heeft geschreven, getiteld *“Geen aflossing, maar afpersing”* en deze op ruime schaal in Den Haag en Scheveningen heeft verspreid. In deze brochure stelt hij opnieuw de kwestie-G.N. aan de orde. Helaas is dit geschrift, dat vermoedelijk in nauwe samenwerking met Nieuwenhuijsen is geschreven, niet meer te achterhalen, zodat wij naar de inhoud slechts kunnen gissen.

Duidelijk is in ieder geval Peerebooms afwijzen van de voorstelling zoals Louwersheimer die geeft :

“De heren G. Nieuwenhuijsen en A.J. Louwersheimer behoeven het thans werkelijk niet te doen voorkomen alsof zij en zij alleen de onvermoeibare en overbelaste steunpilaren der H(G)S zijn geweest”⁸

Enige weken later verklaren vijf Scheveningse leden van de partij in een ingezonden stuk in Staat en Kerk

“dat zij een uitnodiging hebben ontvangen van de heer G. Nieuwenhuijsen tot het te zijnen huize bezichtigen van een voor het Hoofdbestuur der H(G)S zgn. bezwarend dossier. Zij verklaren echter maar van een gedeelte van de betreffende stukken te hebben kunnen kennisnemen, waarbij hen toen in het oog viel, dat de te ter inzage geboden brieven uitsluitend betrekking hadden op de persoonlijke verhouding van de heer G. Nieuwenhuijsen tot het Hoofdbestuur en diens uittreden uit de H(G)S. Brieven, los van de zogenaamde “kwestie-G.N.” kon de heer Nieuwenhuijsen niet tonen”⁹

Nieuwenhuijsen was er kennelijk op uit zich een bepaalde aanhang te verwerven om zijn verloren gegane positie in de H(G)S te heroveren en met name de afdelingen Den Haag en Scheveningen aan zijn kant te krijgen.

Hoewel de kwestie door het Hoofdbestuur als afgedaan wordt beschouwd, zet Peereboom zijn aanvallen op Nieuwenhuijsen voort omdat de laatstgenoemde zich bedient van het blad van de Protestantse Jongerengroep, de Jonge Geus, om “*laster en leugens*” te verspreiden over het Hoofdbestuur van de H(G)S. Daarom moet Peereboom wel reageren en dat doet hij op niet mis te verstane wijze :

“Tot driemaal toe is door het Hoofdbestuur der H(G)S aan de heer G. Nieuwenhuijsen de volle gelegenheid gegeven zich te komen verantwoorden over hetgeen waarvan het Hoofdbestuur moet aannemen dat deze zich had misgaan Maar Jozef wilde niet. Jozef had zijn eigen dromen. Dromen van een koninkrijk waar hij en hij alleen veelkleurige rokken had uit te delen”¹⁰.

Nieuwenhuijsen schijnt zich nogal veel moeite gegeven te hebben zijn onschuld te bewijzen, want in het vervolg van zijn artikel meldt Peereboom dat Nieuwenhuijsen met zijn bezwarend dossier “*het land doortrekt en er mee voor kerkeraden en kiesverenigingen verschijnt*”.

Een laatste vermelding over de kwestie-G.N. treft men aan in Staat en Kerk wanneer er een uitgebreid verslag wordt gepubliceerd van een vergadering van de afdeling Scheveningen van de H(G)S, waarop Ds Lingbeek als gast aanwezig is. De vergadering is belegd om te spreken over het optreden van de heer Nieuwenhuijsen in Scheveningen.

Het wordt in deze vergadering duidelijk dat Nieuwenhuijsen hulp en steun heeft gekregen van de Scheveningse predikant Ds T(ichelman?), die hem het wijkgebouw Thabor ter beschikking stelde voor samenkomsten van zijn Jonge Geuzen. De voorzitter van de Scheveningse afdeling, Ds L. Boer, geeft als zijn mening dat het Nieuwenhuijsen er om ging

“de H(G)S te belagen. Den Haag en Scheveningen zijn immers het bolwerk van onze beweging, het hart van de H(G)S, daar had G.N. en de zijnen het op gemunt”¹¹.

Op dezelfde vergadering deelt Ds Lingbeek nog mee dat, toen hij bedankte als Kamerlid (januari 1932), Nieuwenhuijsen een brief aan het hoofdbestuur had geschreven met het verzoek weer lid van de partij te mogen worden; hij acht dit typerend. De aanvraag werd uiteraard geweigerd.

Op grond van enkele gesprekken met oud-H(G)S-bestuursleden en op grond van het bovenstaande, komt men tot de conclusie dat Nieuwenhuijsen, die zonder twijfel begiftigd was met tal van oratorische en demagogische kwaliteiten, heeft gestreefd naar het Kamerlidmaatschap. Zolang Lingbeek echter nog in de Kamer zat, kreeg hij uiteraard geen kans. Derhalve trachtte hij de positie van Lingbeek in de H(G)S zodanig te ondermijnen dat deze zich uit de Kamer zou terugtrekken, zodat hij zelf, als tweede man op de kandidatenlijst, aan de beurt

zou komen voor het Kamerlidmaatschap. Bij zijn actie schuwde hij het gebruik van laster en het lanceren van onbevestigde geruchten niet. Hij werd gesteund door de door hem geleide en beheerste jeugdbeweging, waarvan vele leden inmiddels een leeftijd hadden bereikt waardoor zij partijlid konden worden.

Lingbeek verdween inderdaad uit de Kamer, mede naar aanleiding van Nieuwenhuijsens optreden, maar voordat hij als Kamerlid bedankte, was Nieuwenhuijsen reeds door het Hoofdbestuur ter verantwoording geroepen voor geconstateerde onregelmatigheden in het door hem beheerde fonds; hij weigerde echter verantwoording af te leggen en nadat hem gebleken was dat de leiding van de partij geen vertrouwen meer in hem stelde, bedankte hij eigener beweging als lid van de partij.

Uit de mededeling van Lingbeek op de Scheveningse vergadering blijkt dat Nieuwenhuijsen van zijn bedanken later spijt heeft gekregen.

De redenen van Lingbeeks vertrek uit de Kamer werden mede bepaald door Nieuwenhuijsens actie. De voornaamste reden was echter gelegen in de strikt persoonlijke sfeer. Daarnaast waren er natuurlijk andere factoren, die op zichzelf genomen geen motief waren om te bedanken als Kamerlid, maar wel enige invloed hebben gehad. Er was de teleurstelling over zijn werk in de Kamer, waar hij als éénling moest getuigen en spreken tegen 99 anderen, zonder enig begrip te ontvangen voor hetgeen hij naar voren bracht.

Er was ook de teleurstelling over het uitblijven van het bij zijn kandidaatstelling in 1925 in het vooruitzicht gestelde dagblad. Door zijn werkzaamheden als redacteur van De Gereformeerde Kerk was hij goed thuis in de perswereld en journalistieke werkzaamheden hadden zijn bijzondere belangstelling. Zo verzocht hij in januari 1923 aan Mr Dr J. Schokking de mogelijkheid te willen overwegen om hem, Lingbeek, in de redactie van De Nederlander op te nemen voor het niet-politieke deel. Zo ver is het echter niet gekomen. Daarentegen werd hijzelf uitgenodigd door Ds H.E. Gravemeyer van Amsterdam het hoofdredacteurschap op zich te willen nemen van een onafhankelijk Protestants Dagblad "*van vreemde smetten vrij*"¹².

Inderdaad heeft een comité onder leiding van Gravemeyer, gesteund door tal van andere predikanten, onder wie ook niet-H(G)S-leden, serieuze pogingen gedaan om tot stichting van een algemeen, onafhankelijk, Protestants Dagblad onder hoofdredactie van C.A. Lingbeek, te komen. Daartoe werd een geldlening van f 100.000,00 uitgeschreven. In een begeleidende oproep tot steun legt men uit waarom dit nieuwe dagblad broodnodig is, namelijk omdat de pers grotendeels in handen is van het liberalisme "*waardoor in talloze christelijke huisgezinnen liberalistische gedachten als dagelijksch brood worden binnengedragen*"¹³. Omdat de bestaande christelijke pers te weinig gezond tegengif tegen deze opvattingen verstrekt, is het nodig dat er een dagblad komt dat uitgaat van de onvervalste, nationaal-gereformeerde beginselen. In deze behoefte wil het Algemeen Onafhankelijk Protestants Dagblad voorzien.

Het eerste proefnummer van het blad verschijnt op 23 december 1925 in 10.000 exemplaren en zonder dat de financiering geregeld is. Aangezien het geld er nog niet was en er wel moest komen, kondigde men in dit eerste proefnummer de uitgifte aan van 8000 zogenaamde inkomst-obligaties à f 10,- ; terugbetaling kon men niet garanderen. Iedereen die een dergelijke obligatie kocht, werd geacht te zeggen :

*"hier hebt ge f 10,-. Gebruik die naar uw beste weten, ik beschouw ze als gegeven, ik vraag ze niet van U terug. Kunt ge ze later toch terug geven of er de door U vastgestelde rente à 4% van betalen, dan natuurlijk des te beter. Maar kunt Ge 't niet, ook goed. Het is met liefde gegeven voor de goede zaak"*¹⁴.

Duidelijk komt hier naar voren dat de kopers van een dergelijke obligatie er niet al te veel op moeten rekenen dat zij hun geld nog eens terug krijgen. Van een later aan het comité verweten bedrog van kleine spaarders, is hier geen sprake. Men wist of kon althans weten waar men aan toe was.

Nog een tweede proefnummer zag het licht en wel op 11 februari 1926, in 15.000 exemplaren. Daarna is het stil geworden en hoorde men niets meer van of over het dagblad. Dat er van een

regelmatige verschijning niets kwam, was iedereen duidelijk. De grootste ellende en narigheid, verbonden aan dit dagblad, moest nog komen. Het comité was hieraan niet geheel onschuldig. Het dagblad was kennelijk vergeten totdat het sociaal-democratische dagblad Het Volk in een hoofdartikel op 21 april 1931, dus ruim vijf jaar nadat het laatste proefnummer was verschenen, de aandacht vestigde op de afrekening ervan, die nog nooit had plaatsgevonden.

Het blad meent dat, nu het project definitief en officieel is opgegeven, “*vele kleine luyden, die in goed vertrouwen hun spaarduitjes aan deze onderneming verstrekt hebben, vergeefs uitzien naar terugbetaling daarvan*”. Spoedige afrekening acht het dringend gewenst.

De publicatie door Het Volk is vermoedelijk ingegeven door politieke motieven. Lingbeek, wiens naam ook in het artikeltje werd genoemd, reageert met een ingezonden stuk – dat overigens niet werd opgenomen – waarin hij de redactie van Het Volk tendentiekus geschrijf aan de vooravond van de verkiezingen verwijt.

In een nieuw ingezonden stuk – met weglating van vijf woorden geplaatst in het nummer van 13 mei 1931 – stelt Lingbeek dat hij van heel de zaak van het dagblad, van de inkomstobligaties en wat dies meer zij, niets afweet en dat alles buiten hem om is behandeld. Hij is nooit gekend in de plannen van de initiatiefnemers, heeft nooit aan besprekingen deelgenomen en men heeft hem ook nooit om advies gevraagd. Het enige wat hij gedaan heeft, is dat hij op zich heeft genomen, om, als het blad er eenmaal was, op te treden als hoofdredacteur. Hij zegt te kunnen bewijzen uit geschriften dat de plannen tot oprichting van een dagblad reeds bestonden toen hij hoog en droog dominee was in Friesland en nog niemand aan zijn (Lingbeeks) Kamerkandidatuur dacht.

Het Volk is uiteraard niet tevreden met deze uiteenzetting van Lingbeek en suggereert in een commentaar op zijn ingezonden stuk dat hij toch wel meer zal afweten van de financiële nasleep van het dagblad dan hij voorgeeft.

Vooralsnog komt er geen afrekening van algemeen, onafhankelijk, Protestants dagblad.

De initiatiefnemer ervan, Ds H.E. Gravemeyer, wordt het mikpunt van een laster- en roddel-campagne in Amsterdam, niet alleen naar aanleiding van het dagblad, maar mede door moeilijkheden in zijn eigen wijkgemeente. Mede op zijn initiatief was er een nieuw, modern en luxe ingericht wijkgebouw “Moria” gesticht, dat tevens dienst deed als bejaardentehuis. Door de economische achteruitgang bleek het gebouw niet rendabel te zijn, zodat de gemaakte schulden niet konden worden afbetaald.

Bij de Amsterdamse kerkenraad worden klachten ingediend over zijn werk als predikant. De commissie die deze klachten heeft onderzocht, rapporteert hierover in de bijzondere vergadering van de kerkenraad van 20 oktober 1932; het verslag is gepubliceerd in het Kerkbeurtenblad van 29 oktober 1932.

De algemene klacht is dat Ds Gravemeyer nauwelijks huisbezoek in zijn wijkgemeente verricht, zelfs niet op verzoek. De Kerkenraad constateert tot haar leedwezen dat de predikant van wijkgemeente I (Gravemeyer) is tekort geschoten in zijn ambtelijke verplichtingen.

Deze openbare tuchtmaatregel is echter nog niet het einde van de campagne tegen Gravemeyer. Het comité dat indertijd het initiatief nam tot oprichting van eerder genoemd dagblad, is inmiddels overtuigd geraakt van de noodzaak publiekelijk verantwoording af te leggen van de voor het dagblad ontvangen gelden. In een aantal bladen, o.a. in het Nieuwsblad voor Friesland van 30 september 1932, verschijnen oproepen om kennis te geven van gestorte gelden en giften en datums van ontvangen kwitanties. Een verantwoording lijkt in het verschiet te liggen.

Zoals reeds gezegd, was de campagne tegen Gravemeyer nog niet ten einde.

In oktober 1932 wordt in Amsterdam op grote schaal een manifest verspreid waarvan de opstellers onbekend zijn, gericht aan alle christelijke kiezers van Nederland en waarin een antwoord wordt gevraagd op een vijftal brandende vragen, die moeten worden opgelost met het oog op de komende verkiezingen in juli 1933. De vragen luiden :

“Waar bleven de gestorte gelden, die de Christenen gestort hebben voor het “Algemeen Onafhankelijk Protestantsch Dagblad”, oprichtingsjaar 1925 (onder voorzitterschap van DS. HENDERICUS ESK. GRAVEMEYER, van Amsterdam)?

Zijn dit de vormen en manieren (?) die men erop na houdt (?) onder het officieele Christendom van den huidige dag?

Zouden dus niet vele Christenen verstandiger worden, om hunne stem aan hunne Geestelijke leiders te onthouden, door hen niet meer naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal te zenden Juli 1933?

Kan degene, die niet getrouw is (?) in het kleine, wel (?) gezet worden over het groote?

Kan Dominé Hendericus Esk. Gravemeyer, die nog niet tot op heden aan belanghebbenden-obligatiehouders (essen) en donateurs (trices) juiste opgaaf verstrekte der gelden van het "Algemeen Onafhankelijk Protestantsch Dagblad", gehandhaafd blijven in zijn Ambt ?"¹⁵

Hierbij blijft het niet. Door middel van anonieme briefjes, die in Amsterdam circuleren, wordt Gravmeyers positie ondermijnd. Ook de inmiddels naar Urk verhuisde Lingbeek krijgt een portie anonieme brieven waarin hem medeplichtigheid aan verduistering wordt verweten en waarin hem weinig goed wordt toegewenst.

Het onderstaande prijsraadsel geeft een indruk van de wijze waarop de campagne wordt gevoerd.

"Wie legt het juiste verband tusschen :

1. Zekere ijverige Amsterdamsche m o d e l – dominé, die geheel ten onrechte de bijnaam draagt van : dominé Braniemeyer oftewel Baron Dendy Dagdief.

2. Een andere dominé, die voor zijn plezier de wijk nam naar Urk.

3. Het nog niet gelijkwideerde bedrijfskapitaal van het Protestantsch Dagblad (naar men zegt een slordige dertig duizend gulden).

4. De "goedgelovige" aandeelhouders (een stelletje Schobbejakken).

5. Publicaties in de pers (o.a. Het Volk van 7 Oct. 1932), waarin vervat de mededeeling dat de zaak weldra in orde zal komen"¹⁶.

De betiteling "baron" voor Ds Gravemeyer moet gezocht worden in het feit dat hij gehuwd was met een zuster van de latere minister-president Jhr De Geer.

Tenslotte komt toch de langverwachte afrekening van het omstreden dagblad; het wordt gepubliceerd, onder dank voor de welwillend verleende plaatsruimte, in Staat en Kerk van 11 november 1932.

In de verantwoording wordt vooropgesteld dat het dagblad in geen enkele relatie stond met de H(G)S of met Staat en Kerk; ook Lingbeek heeft er niets mee te maken gehad. Het blijkt dat het comité een bedrag van f 16.000,- toegezegd heeft gekregen, een bedrag dat echter nooit is opgevraagd omdat het nog niet de helft was van wat men nodig achtte voor de eerste drie maanden. Aan contanten kreeg men ongeveer f 4.500,-, dat werd gebruikt voor de oprichtingskosten. De grootste bijdrage die men ontving van f 100,-; in totaal hebben ongeveer 300 personen een financiële bijdrage gegeven.

Hiermede is dan eindelijk een einde gekomen aan langdurige gissingen, veronderstellingen en vermoedens. De initiatiefnemers zouden zich heel wat ellende en onaangenaamheden hebben bespaard indien men enkele jaren eerder en niet onder druk van de pers, verantwoording had afgelegd.

Ook Ds Gravemeyer wordt, zij het enkele jaren later, gerehabiliteerd en gezuiverd van iedere blaam die er op hem is geworpen. In de vergadering van de bijzondere kerkenraad op 20 september 1934, waarvan het verslag wordt gepubliceerd in het Kerkbeurtenblad van 6 oktober 1934, neemt de kerkenraad met algemene stemmen een motie aan waarin zij uitspreekt dat zij het betreurt dat tengevolge van schandelijke laster en van onjuiste behandeling van de tegen Ds Gravemeyer ingebrachte beschuldiging aan hem en zijn gezin groot leed is toegebracht.

In een felicitatieartikel in Staat en Kerk van 12 oktober 1934 wil het H(G)S-hoofdbestuurslid en collega van Ds Gravemeyer in Amsterdam, Ds B. Gijzel, maar liever niet ophalen "wat er alzo wel gefluisterd, verteld, gehectografeerd, gedrukt, verspreid, ja ook op huisdeuren en bomen werd geplakt".

Hiermede is definitief en ook officieel een einde gekomen aan een periode vol laster en onaangenaamheden voor tal van H(G)S-leiders, een periode die gemakkelijk voorkomen had kunnen worden door een beter en meer efficiënt beleid.

Tot grote verbazing en verrassing van velen prijkt in oktober 1932 de naam van Lingbeek opnieuw bovenaan de officieuze kandidatenlijst van de H(G)S voor de Kamerverkiezingen van 1933. Als tweede en derde Kamerkandidaat fungeren Ds L.C.W. Ekering en luitenant Peereboom.

Bij het bekend worden van deze officieuze kandidatuur, rijzen er opnieuw tal van vragen in de pers, evenals in 1925, over de oprechtheid van Lingbeek; het wekt met recht enige bevreemding dat iemand die nog maar kortgeleden de Kamer heeft verlaten en weer predikant is geworden, zich opnieuw bereid toont Kamerlid te worden.

Vooralsnog is men dan ook niet geneigd aan te nemen dat Lingbeek de Kamerzetel weer zal gaan bezetten, wanneer hij zal worden gekozen. De Anti-Revolutionaire Rotterdammer informeert belangstellend

“of de lijst niet zo is opgesteld dat Ds Lingbeek en Ds Ekering als trekkracht moeten dienen om de heer Peereboom zijn zetel in het parlement te laten behouden”; ook liberalen bladen vragen of “twee trekpaarden de luitenant weer binnen de Kamer moeten slepen”¹⁷

De luitenant geeft zelf het antwoord en verklaart dat het de H(G)S tot vreugde stemt

“de belemmeringen die er voor Ds Lingbeek zouden zijn geweest voor een hernieuwde candidatuur, volledig, maar dan ook volledig, te hebben uit de weg geruimd” en dat Ds Lingbeek bij verkiezing de zetel “blijmoedig zal aanvaarden”¹⁸.

Wat betreft het in het AR-blad gesuggereerde feit als zou Lingbeek de Kamer hebben verlaten en naar Urk zou zijn gegaan om de pensioenbelangen van zijn tweede vrouw veilig te stellen, antwoordt Lingbeek zelf, noemt het een *“Doleerende onwaarheid”* en stelt dat juist door het feit dat hij weer Kamerlid zal worden, zijn vrouw alle rechten op pensioen verliest¹⁹.

Ook het Christelijk-Historische blad de Nederlander bemoeit zich met de kandidaatstelling in de H(G)S; de hoofdredacteur, Slotemaker de Bruïne, heeft bijzonder weinig waardering voor een predikant die op deze wijze met zijn ambt omspringt; hij is er ontdaan van want het raakt *“de majesteit der Kerk”*.

Op dit punt dient Lingbeek Slotemaker geducht van repliek, want uitgerekend Slotemaker kan beter niet iets zeggen over de majesteit der Kerk, want

“het voorbeeld van zijn eigen politieke en persoonlijke vriend Ds Langman, die van predikant Kamerlid werd, als Kamerlid een beroep aannam en vertrok naar Wassenaar, alwaar hij als hulpprediker naast zich kreeg het Kamerlid, de redacteur van de Nederlander, welke daardoor zijn inkomen als gepensioneerd minister en als dienstdoend Kamerlid nog met enige duizenden vermeerderd zag, waarna de predikant van Wassenaar weer kamerlid werd en de hulpprediker als hulpprediker aftrad en weer alleen Kamerlid bleef – dat alles laat de Nederlanderredacteur, ex-predikant, ex-hoogleraar, ex-minister, ex-hulpprediker van Wassenaar, niet ex-Kamerlid, rusten. Dat alles raakt “de majesteit der Kerk” niet! Het verhoogde de “majesteit der Kerk” want Slotemaker de Bruïne deed het!”²⁰

De verkiezingen van 1933 worden door de H(G)S zeer intensief voorbereid onder leiding van Ekering en Peereboom. Bijna een miljoen stroombiljetten worden er verspreid en er worden meer dan 170 verkiezingsbijeenkomsten gehouden waarop vooral Ekering vele malen het woord voert; gewoonlijk voert hij 4 à 5 avonden per week in verschillende plaatsen het woord.

Opvallend is dat hij zijn activiteiten drastisch beperkt na 1 maart 1933. De reden daarvan is waarschijnlijk gelegen in het feit dat hij bij de samenstelling van de definitieve kandidatenlijst zakte van de tweede naar de derde plaats en dus met Peereboom van plaats wisselde²¹.

Evenals vroeger Nieuwenhuijsen, streefde Ekering naar een politieke loopbaan als Kamerlid. Hij leefde in de veronderstelling dat Lingbeek niet de volle vier jaren als Kamerlid zou uitdienen en dat dan de beurt aan hem zou zijn. Op de vergadering waarop de lijst definitief werd vastgesteld, stelde hij ook een vraag in deze richting²².

In tegenstelling tot voorgaande jaren, vond de kandidaatstelling van Lingbeek niet met unanimititeit plaats. Ook de afdeling Arnhem onder leiding van Ds H.O. Roscam Abbing had bezwaren tegen een kandidatuur van Lingbeek. De oorzaak moet gezocht worden in persoonlijke tegenstellingen tussen Roscam Abbing, de Kohlbruggiaan, en Lingbeek, de Hoedemakeriaan, die in een lezing eens iets minder aangenaams over Kohlbrugge had gezegd. Roscam Abbing was de enige die tegen de kandidatuur-Lingbeek stemde.

Ondanks de intensieve voorbereiding behaalt de H(G)S bij de verkiezingen in 1933 niet meer het aantal stemmen van 1929; vooral in Amsterdam lijdt de partij een gevoelig verlies, niet verwonderlijk gezien de campagnes die in Amsterdam werden gevoerd. Ook de interne ruzies en meningsverschillen zullen de partij geen goed hebben gedaan.

Na de verkiezingen van 1933 gaat men over tot reorganisatie van de partij en worden er onder andere provinciale besuren ingesteld. In Den Haag e omgeving worden bovendien speciale instructiecurssussen gegeven voor propagandisten.

Ook wordt het Huishoudelijk Reglement van de partij drastisch herzien en uitgebreid met een gemeenteprogram. De stuwende kracht achter al deze activiteiten is de heer B.G. Peereboom, die inmiddels is gepromoveerd tot secretaris van het Hoofdbestuur.

De verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1935 leveren de H(G)S een kleine winst op vergeleken met de verkiezingen van 1931, vooral in Zuid-Holland; in de overige provincies lijdt de partij aanzienlijke verliezen, waarschijnlijk veroorzaakt door het meedoen van de NSB aan de verkiezingen.

Om onduidelijke redenen verdwijnt plotseling in december 1935 de secretaris van het Hoofdbestuur, de heer B.G. Peereboom. Als zijn opvolger treedt op de nog jonge Chr. L. Harryvan.

Volgens verklaringen van oud-H(G)S-bestuurderen en uit een vertrouwelijke brief van de Rotterdamse predikant en H(G)S-bestuurslid Ds A.C.G. den Hertog aan Lingbeek, was Peereboom de derde in successie die streefde naar het Kamerlidmaatschap. Blijkbaar heeft hij bij de voorbereidingen voor de kandidatenlijst voor de Kamerverkiezingen in 1937 een eerste plaats voor zichzelf opgeëist ten nadele van Lingbeek. Ds den Hertog schrijft dat Peereboom tevreden moest en moet zijn met een tweede plaats en dat hij, Den Hertog, met de beide Gravemeyers voor 100% achter Lingbeek staat²³.

Voor het overige is men voor de achtergronden van het conflict met Peereboom aangewezen op wat er in Staat en Kerk over is geschreven, en dat is bijzonder weinig.

Over het verdwijnen van Peereboom wordt niet gerepr; men volstaat met de mededeling dat wegens bedanken van Peereboom er een nieuwe secretaris zal moeten worden gekozen.

Daarentegen verschijnt er wel een tweetal artikelen van de hand van Lingbeek, waarvan het eerste vrijwel zeker betrekking heeft op de opvattingen van de heer Peereboom. Onder het opschrift "*Onze beweging in een andere richting?*", trekt Lingbeek in het artikel fel van leer tegen degenen die van mening zijn dat de H(G)S ook aandacht dient te besteden aan vraagstukken op sociaal en economische gebied en zich niet uitsluitend moet bezighouden met art. 36 NGB. Lingbeeks antwoord aan deze stroming in de partij is kort en bondig :

*"... zulken hebben nooit goed begrepen hoe onze H(G)S beweging is ontstaan en waartoe zij is geboren Dan mocht de H(G)S gerust worden ontbonden want als sociale partij alleen was aan haar en haar mannen waarlijk geen behoefte Jazelfs, degenen die een meer sociaal program voorstaan hebben het beginsel nooit recht gekend en nooit recht omhelsd"*²⁴.

Heeft dit artikel vrijwel zeker betrekking op Peereboom en diens activiteiten, het tweede merkwaardige artikel van Lingbeek heeft zonder twijfel betrekking op Ds (inmiddels ook Mr) L.C.W. Ekering. Een jaar geleden, begin december 1935, had Ekering als lid voor de H(G)S bedankt, hoewel zijn ideaal een Staat met de Bijbel bleef.

In zijn afscheidartikel in Staat en Kerk aan Ekering schreef Lingbeek dat zij een tijd lang gehoopt hebben hem, Ekering, éénmaal als één der onzen in de volksvertegenwoordiging te zien plaatsnemen²⁵.

Eind december 1936 wordt bekend dat Ds Mr Ekering op 22 december 1936 als lid is toegetreden tot de Nationaal Socialistische Beweging (stamboeknummer 75726), en als reactie hierop moet het tweede artikel van Lingbeek, met het opschrift "*In de tijd der verzoeking wijken zij af*", worden gezien²⁶. Daarin keert Lingbeek zich tegen degenen die "*eens met ons optrokken onder dezelfde banier, maar daarna zich afkeerden en zich voegden bij onze tegenpartijders*". Bij iedere beweging zijn er volgens hem figuren die zich erbij gevoegd hebben om daardoor "*een grote aanhang, een naam, eer, aanzien en misschien wel een hoge positie te verwerven*", maar die, wanneer de gewenste resultaten uitblijven, de eerste gelegenheid die zich voordoet, gebruiken om zich er weer van af te wenden om vervolgens hun geluk elders te gaan beproeven. Ook voor zulke mensen geldt, wat hij ook reeds in zijn eerste artikel had geschreven, namelijk dat zij nooit iets hebben begrepen van wat de oprichters van de H(G)S heeft gedreven. Hij besluit zijn artikel met een welgemeende raad dat "*allen die er eigenlijk zichzelf mee zouden zoeken, zich verre houden van onze H(G)S*".

Ekering kreeg later in Amsterdam vele moeilijkheden vanwege zijn NSB-lidmaatschap, met name toen hij zich kandidaat liet stellen door de NSB voor het lidmaatschap van de Amsterdamse gemeenteraad.

Door de kerkenraad daartoe uitgenodigd, verdedigde hij in een buitengewone vergadering van de bijzondere kerkenraad op 27 februari 1939 zijn standpunt ten opzichte van de NSB; hij beroept zich op Groen en Hoedemaker en meent dat de NSB niets anders wil dan de zuiver gereformeerde van Groen en Hoedemaker in de praktijk brengen²⁷. De houding van de kerkenraad wordt door zijn uiteenzetting echter niet gewijzigd want in haar vergadering van 19 juni 1939 neemt zij een motie van afkeuring aan tegen Ds Ekering, waarin zij uitspreekt dat zij zijn kandidatuur voor de gemeenteraad voor de NSB onvereenigbaar acht met het ambtswerk van een predikant²⁸ te Amsterdam.

Terugkerende tot de H(G)S, valt op dat na het vertrek van Peereboom de samenstelling van de kandidatenlijst voor de Kamerverkiezingen in 1937 zonder verdere strubbelingen tot stand komt. De lijst wordt voor de vierde maal aangevoerd door C.A. Lingbeek²⁹.

De verkiezingsstrijd is bijzonder heftig en wordt met bijzonder veel inspanning gevoerd omdat de Kamerzetel, na het aannemen van de voorstellen tot wering van de kleine partijen, op het spel staat. Alle inspanningen ten spijt, keert Lingbeek niet in de Kamer terug; over de oorzaken en de reacties werd hiervoor reeds iets gezegd.

Daarna gaat het met de H(G)S vrij snel bergafwaarts. Na de plotselinge dood van Lingbeek, die na de verkiezingen ook voorzitter van de partij en hoofdredacteur van Staat en Kerk was geworden, neemt Ds H.E. Gravemeyer opnieuw het hoofdredacteurschap op zich terwijl Ds L. Boer te Scheveningen als partijvoorzitter optreedt.

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten deed de H(G)S nog slechts in twee provincies mee, zonder enig resultaat te oogsten.

Daarentegen mag het weekblad Staat en Kerk zich verheugen in een toenemend lezersaantal.

Bij het uitbreken van de oorlog staakt de hoofdredacteur zijn aanvallen op de coalitie, al gaat hij niet over tot bestrijding van de bezettende macht. Over het algemeen is zijn houding zeer gematigd. De aanwijzingen, die door de Duitse overheid aan de pers worden gegeven, worden zonder meer opgevolgd.

Zo blijft eind augustus 1940 de gelukwens aan de jarige vorstin, op aanwijzing van de Duitsers, achterwege. Men berust in de situatie zoals die in de meidagen van 1940 is geworden. Van een aansporen tot verzet is geen sprake. Reeds in het nummer van 28 juni 1940 komt de hoofdredacteur, schrijvend over de bezetting, tot de conclusie “*dat dit Duits bewind aanvaard moet worden als de wettige Overheid zolang het hier regeert en het opperste gezag voert*”, en met een verwijzing naar vraag en antwoord 104 van de Heidelbergsche Catechismus, waarin het vijfde gebod³⁰ besproken wordt, meent hij dat dit nu ook geldt ten aanzien van de Duitse bezetters omdat “*het Gode belieft ons door hunne hand te regeren*”. Naar zijn mening is er echter een grens aan deze gehoorzaamheid, namelijk wanneer de vrije uitoefening van de godsdienst wordt aangetast. Dan is verzet niet alleen geoorloofd, maar ook plicht van ieder Christen. Gelukkig echter doet zich deze situatie niet voor, integendeel, “*onze vrijheid van de uitoefening van onze godsdienst is ons gewaarborgd*”. Het niet stimuleren en aanmoedigen van een verzetshouding tegenover de bezetters, is ongetwijfeld medebepaald door de opvattingen die in Art. XIII van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en in Vraag en Antwoord 27 van de Heidelbergsche Catechismus, waarin wordt gesproken over de Goddelijke Voorzienigheid – niets bij geval, maar van zijn vaderlijke hand³¹ – zijn neergelegd. Men krijgt de indruk dat men de Duitse bezetting ziet als een soort gesel Gods, als een straf des Hemels voor door en in Nederland bedreven zonden. Het is Gods wil en voor Gods wil moet men eerbiedig het hoofd buigen want Hij zal er op Zijn tijd ook wel weer een einde aan maken. Gelukkig waren er in Nederland ook anderen die er anders over dachten.

Curieus is de houding, en de ontwikkeling ervan, die de hoofdredacteur van Staat en Kerk aanneemt tegenover de Nederlandse Unie en haar leidinggevend driemanschap. Aanvankelijk ontvangt hij de Unie vriendelijk en welwillend, maar in ieder volgend nummer van Staat en Kerk wordt de vriendelijkheid minder en neemt de kritiek toe; uiteindelijk loopt het uit op een beslist afwijzen.

Gravemeyer is verheugd over het feit dat de principiële bestrijding van de democratie door de H(G)S, lang miskend, toch onverwacht en plotseling succes heeft gehad :

“wij hadden nauwelijks hoop dat er een mogelijkheid zou zijn dat de democratie zou worden onttroond..... en ziet,wij beseffen het feit nog maar half, en overzien de gevolgen nog minder, maar het onmogelijke is mogelijk gebleken en reeds werkelijkheid geworden : de democratie is niet meer!”³²

Nu de Nederlandse Unie zich heeft gepresenteerd en zich met twee proclamaties en een brochure tot het Nederlandse volk heeft gericht, zingt de hoofdredacteur de lof van de Unie, die

“uit de verwarring der tijden oprees als eens de schone vrouw, die uit de schuimende zee werd geboren,een Unie die met haar naam herinneringen oproept uit een ver verleden toen de penning met de pijlenbundel door leeuweklauwen tesaamgegrepen, werd geslagen als symbool van een wordende volkseenheid”³³.

Overigens leiden deze enthousiaste en lovende bewoordingen niet tot het advies aan de lezers om zich als lid van de Unie aan te melden, maar tot het advies nog even af te wachten hoe de zaken zich verder zullen ontwikkelen. Als zijn persoonlijke mening geeft hij dat er

“zoveel is in het program der Nederlandse Unie dat ons aantrekt, zo sterk is de aandrang tot aansluiting dat de negatieve elementen wel heel sterk moeten zijn om te zeggen : wij doen niet mee”³⁴.

Een week later is het enthousiasme al aanmerkelijk bekoeld; de ARP en de CHU hebben inmiddels hun leden ontraden om zich aan te melden als lid van de Unie.

Hoewel Gravemeyer nog wel van mening is dat het program van de Unie “zo geheel ligt in de lijn van ons streven dat wij wel gaarne zo met pak en zak zouden willen verhuizen naar de NU”³⁵, zij er bij hem inmiddels wel een aantal vragen gerezen. Hij is wat angstig geworden doordat zoveel RK-bladen de loftrumpet hebben gestoken over deze Unie. Het antipapistisch verleden verloochent zich niet en het ingewortelde wantrouwen tegen Rome doet hem vragen of de Unie geen Rooms zaakje is, of “wij er zeker van zijn dat Rome in en door haar niet nog meer over ons zal gaan heersen”. In het leidend driemanschap zit immers als krachtigste figuur de roomse professor Dr J.E. de Quay?

Het is voor Gravemeyer de vraag of al die Roomse lof er niet op duidt “dat Rome in en door de NU nieuwe kansen voor zich ziet, nieuwe mogelijkheden, waardoor verwerkelijkt worden kan wat voorheen door de Coalitie niet lukte”.

De houding die de Unie wil aannemen tegenover de Vlamingen, geeft hem eveneens aanleiding tot een aantal vragen. De culturele band met de Vlamingen wil hij ook wel aanhouden en versterken, maar, “wil men (= NU) ook meedoen met de plotselinge bevolging die men elders hoort propageren, dat Belgisch Vlaanderen bij ons, of wij bij de Vlamingen moeten worden ingelijfd?” De eventuele territoriale uitbreiding is het moeilijkste punt niet, maar hoe moet het dan gaan met het karakter van onze natie?

“wordt het Protestantsch karakter onzer natie bevoordeeld door de inlijving van een groot aantal RK Vlamingen en wordt ons volk er gelukkiger en welvarender door als het groter wordt in zielen aantal, door toevoeging van een volksdeel dat op een lager peil staat dan het onze?”³⁶.

Al zijn vragen hoopt hij beantwoord te zien in een door de Unie aangekondigde brochure, waarvan hij hoopt dat de inhoud zodanig zal zijn dat hij ieder H(G)S-lid zal kunnen adviseren toe te treden tot de Unie.

Intussen heeft Dr Colijn op een vergadering in Amsterdam een boekje open gedaan over de totstandkoming van de Nederlandse Unie en wat daaraan voorafging en wat hierdoor openbaar is geworden, is niet erg bevorderlijk voor het vertrouwen in de Unie.

Na de uiteenzettingen van Colijn waarom men zich van de eerste Unie afscheidde en een nieuwe Unie creëerde, vraagt Gravemeyer zich af of men hier te maken heeft met de “oude tegenzin van de Rooms-Katholieken tegen Colijn”³⁷, een tegenzin die hij ook reeds heeft gesignaleerd bij de formatie van het kabinet-De Geer.

Hij vreest “dat er op de nieuwbouw van de Nederlandsche Unie wel eens heel spoedig een rooms kruis zou kunnen komen te staan”³⁸. De animo voor de Unie wordt steeds minder en een week later meldt Gravemeyer “gewichtige principiële bezwaren waardoor het ons onmogelijk is om ons bij de Unie aan te sluiten”³⁹.

Duidelijk is dat de afwijzing van de Unie voornamelijk is gebaseerd op een vermeende roomse overheersing; andere motieven spelen bij de afwijzing geen rol, komen althans niet ter sprake.

Het laatste nummer van Staat en Kerk verschijnt op 7 oktober 1940 en niets in het nummer wijst er op dat dit het laatste is. Hetgeen daarna heeft plaatsgevonden is uitermate moeilijk te reconstrueren aangezien gegevens en documenten erover ontbreken en de nog in leven zijnde betrokkenen een opmerkelijke zwijgzaamheid aan de dag leggen en lijden aan een al dan niet voorgewend geheugenverlies.

Volgens de toenmalige secretaris van de H(G)S, de heer Harryvan, zou in het ter perse zijnde nummer een artikel van de hand van Ds Gravemeyer hebben gestaan dat een verlate felicitatie inhield aan de koningin. Derhalve werd aan Staat en Kerk een verschijningsverbod opgelegd door de Sicherheitspolizei en werden de persen van de drukkerij verzegeld. Bovendien zou aan Staat en Kerk een boete zijn opgelegd van f 4.250,--.

In ieder geval verschijnt het blad niet meer; het verschijningsverbod wordt bevestigd door het archief van de Amsterdamse politie, want in het rapport van een in 1963 aan Harryvan afgenomen verhoor meldt de rapporterende rechercheur dat er in het archief een mutatie voorkomt waarin wordt gemeld dat er een afschrift is binnengekomen van een brief van de

Befehlshaber der Sicherheitspolizei met de mededeling dat het blad Staat en Kerk is verboden. Het afschrift van de genoemde brief was echter reeds in 1963 niet meer in de administratie te vinden.

Ook een vaststaand feit is dat de H(G)S in november 1940 een groot aantal exemplaren – ruim 1100 – van Dr H.F. Kohlbrugge's prekenbundel over oorlog en vrede heeft gekocht van de Vereniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften en deze onder de abonnees van Staat en Kerk heeft verspreid; tal van abonnees blijkt deze bundel te hebben geretourneerd omdat in één van deze preken het verlangen naar een Duitse overwinning in 1870 werd uitgesproken. Het getuigt niet van erg veel politieke werkelijkheidszin door aan het begin van de oorlog een bundel met een dergelijke preek te distribueren.

Voorzover valt na te gaan, is de H(G)S als partij niet officieel verboden; wel werd een praktische werkzaamheid verhinderd.

Eerst in 1943, op 2 juni, werden bij de toenmalige penningmeester van de H(G)S, de heer C. van der Weel, door de commissaris, belast met de liquidatie van niet-commerciële verenigingen, ene heer J. Groen, alle stukken die betrekking hadden op de partij, in beslag genomen; ook de aanwezige gelden en waardepapieren tot een totale waarde van f 7.602,65 werden tegen afgifte van een kwitantie meegenomen; dit betekende het officieuze einde van de H(G)S.

Er moet nog een antwoord gezocht worden op de vraag waar de H(G)S haar grootste aanhang heeft gevonden.

In de H(G)S zijn van meet af aan twee min of meer duidelijke richtingen of stromingen te onderkennen, enerzijds de volgelingen van Dr Ph. J. Hoedemaker – op politiek gebied een onmogelijk man⁴⁰ - en anderzijds de vrienden van Dr H.F. Kohlbrugge.

Werd de naam van Hoedemaker reeds vele malen genoemd en werden er reeds vele beschouwingen gewijd aan deze “*onbegrepen denker*”⁴¹, met H.F. Kohlbrugge is dit veel minder het geval. In tegenstelling tot Hoedemaker heeft deze “*onheilige heilige*” zich zelden uitgelaten over het staatkundig leven en zijn opvattingen hierover nooit op schrift gesteld.

Hermann Friedrich Kohlbrugge (1803 – 1975) werd te Amsterdam geboren. Zijn voorouders stamden uit Zuid-Duitsland. Hij studeerde theologie te Amsterdam en werd vervolgens hulpprediker bij de Hersteld Evangelisch Lutherse Kerk te Amsterdam, maar werd als zodanig afgezet omdat hij zijn predikant had beschuldigd van onzuiverheid in de leer. Daarna volgde een moeilijke periode waarin ook zijn promotie aan de Utrechtse universiteit volgde en waarin hij zonder succes trachtte te worden toegelaten tot de Nederlandse Hervormde Kerk. Daar werd hij echter niet gewenst en hij raakte verzeild in het Réveil en in conventikelkringen in Utrecht. In Réveilkringen beschouwde men hem ook niet geheel als één der hunnen en uiteindelijk kwam hij kerkelijk onder dak in het Wuppertal, bij de niederländisch-reformierte Gemeinde te Elberfeld, die hij vanaf 1849 tot aan zijn dood in 1875 als predikant heeft gediend. In zijn prediking legde hij een grote nadruk op de rechtvaardiging van de zondaar door het geloof alleen.

Naar aanleiding van beweringen in “De Zuidhollander” dat de vrienden van Kohlbrugge, toen zij samen met de volgelingen van Hoedemaker de H(G)S oprichtten, daardoor aan partijvorming zijn gaan doen en zodoende zouden zijn afgeweken van de beginselen van de leermeester, schrijft Jac. J. Woldendorp in 1927 in Staat en Kerk een artikelenserie over Kohlbrugge en de H(G)S.

Hij komt tot de conclusie dat Kohlbrugge's politieke opvattingen het beste worden weergegeven door de formulering van het drievoudig snoer Kerk – Oranje – Vaderland; uit Kohlbrugge's geschriften destilleert hij een twaalfstal punten die van belang zijn voor de houding en plaatsbepaling in het staatkundig leven⁴². Deze punten zijn :

- I Als staatsburgers hebben wij ons zo te gedragen dat daarin voor de ongelovigen geen aanleiding gevonden kan worden om de Naam des Heeren nog meer te lasteren.
- II De Overheid is Gods Dienaresse, aangezien het hem belijft ons door hare hand te regeren, daarom

- III zijn wij aan een goede en aan een slechte overheid gehoorzaamheid verschuldigd.
- IV De ongehoorzaamheid aan de Overheid betekent in feite in de grond der zaak niet tevreden zijn met de wijze waarop Hij, van Wie geschreven staat “Door Mij regeren de koningen en stellen de vorsten gerechtigheid” ons in dit leven leidt.
- V De gedachte “wij kunnen ons zelf wel regeren, wij zijn geen kinderen meer” wordt de mens door de Satan ingefluisterd.
- VI Het parlementaire stelsel is een vrucht van de Revolutie.
- VII Aan de koning mag de uitoefening van de soevereine rechten niet worden ontnomen.
- VIII De Bijbel behoort op de scholen der overheid.
- IX Rome is de aartsvijand van het Woord Gods.
- X Kerk, Oranje en Vaderland is voor een Nederlander een drievoudig snoer, heilig en onverbreekelijk.
- XI Lijdelijke gehoorzaamheid in alles wat de overheid vordert, en
- XII minachting en onverschilligheid voor het staatkundig leven.

Volgens Woldendorp ziet Dr Kohlbrugge in het oprichten van een partij een blijk van geestelijke hoogmoed, een tekort-doen aan Gods heiligheid en een niet-vertrouwen op God, maar op een zo groot mogelijke schare van volgelingen; het is in zijn ogen een poging om toch maar zelf het heft in handen te nemen, een ontkenning van het onbekwaam-tot-enig-goed.

In een referaat, gehouden op een conferentie van de Kring van Vrienden van Kohlbrugge, gehouden op 12 september 1964 te Utrecht, heeft ook Drs. J. van Heyst een overzicht gegeven van Kohlbrugge's politiek-kerkelijke denkbeelden en deze eveneens samengevat in de woorden Kerk – Oranje - Vaderland⁴³.

Van Heyst komt tot de conclusie dat er geen scheiding kan en mag worden gemaakt tussen de kerkelijke en staatkundige opvattingen van Kohlbrugge; zijn drievoudig snoer is de enig juiste basis voor een goed staatsbestel in Nederland. Hiermee gepaard ziet Van Heyst een sterke afkeer van alle mogelijke vormen van christelijke organisatie, partijvorming en dergelijke.

Als geestelijk vader van de opvattingen van Kohlbrugge ziet hij Bilderdijk en de vroege Da Costa, de Da Costa van de “Bezwaren tegen de geest der eeuw”.

In de door Woldendorp en van Heyst geschetste opvattingen van Kohlbrugge is nauwelijks enig verschil met die van Hoedemaker te bespeuren en het is dan ook niet onbegrijpelijk dat de vrienden van Kohlbrugge hun afkeer van partijvorming hebben overwonnen en samen met de volgelingen van Hoedemaker de H(G)S hebben opgericht. Toch zijn beide stromingen in de H(G)S niet tot een harmonieus geheel samengesmolten; beide richtingen blijven duidelijk te onderkennen en de samenwerking verloopt niet altijd even soepel.

De vele meningsverschillen in de partij vinden vaak een oorzaak in het feit dat de vrienden van Kohlbrugge veel sterker dan de volgelingen van Hoedemaker de afkeer van de politiek, waarmee volgens Kohlbrugge predikanten zich niet hadden te bemoeien, gevoelden.

Er werd reeds de aandacht op gevestigd dat de Arnhemse predikant en hoofdbestuurder van de H(G)S, Ds H.O. Roscam Abbing, jarenlang uit protest bestuursvergaderingen niet bijwoonde en in 1933 als enige stemde tegen een kandidatuur van de Hoedemakeriaan Lingbeek.

Ook Scheers signaleert klimatologische verschillen tussen Kohlbrugge en Hoedemaker, maar wijst er ook op dat er een grote mate van homogeniteit, van gelijke gerichtheid, eenzelfde grondstructuur in prediking en denkwijze aanwezig is⁴⁴.

Hij is van mening dat zeer veel predikanten èn door Kohlbrugge èn door Hoedemaker zijn beïnvloed, twee figuren, die elkaar nooit hebben ontmoet en nooit met elkaar hebben gecorrespondeerd. De invloed van Kohlbrugge ziet hij vooral in hun prediking terwijl deze predikanten hun visie op kerk en overheid aan Hoedemaker ontleen.

Het snoer Kerk – Oranje – Vaderland vindt men bij der H(G)S terug in de naam van de reeds genoemde jeugdclubs van de heer Nieuwenhuijsen en in de naam van een telkenjare door de partij uitgegeven scheurkalender.

Om een antwoord te vinden op de vraag waar de H(G)S haar grootste aanhang heeft gevonden, geven wij de aantallen stemmen, die de partij heeft gekregen bij de Kamerverkiezingen in 1922, 1925, 1929, 1933 en 1937. De cijfers zijn ontleend aan de verkiezingsuitslagen zoals die in Parlement en Kiezer werden gepubliceerd; het percentage werd gevonden door eigen berekening.

kieskring	1922		1925		1929		1933		1937	
Den Bosch	196	0.12	261	0.15	651	0.34	623	0.29	405	0.17
Tilburg	570	0.37	533	0.34	543	0.32	534	0.29	338	0.16
Arnhem	2175	1.33	3007	1.74	3215	1.70	2634	1.27	1632	0.71
Nijmegen	550	0.35	403	0.25	886	0.52	575	0.31	301	0.15
Rotterdam	4066	1.95	2985	1.36	3092	1.25	2700	1.02	1633	0.56
Den Haag	3890	2.40	6880	3.89	8706	4.44	8589	3.80	6951	2.77
Leiden	1041	0.74	2456	1.64	2853	1.70	3493	1.83	2768	1.30
Dordrecht	2011	1.01	1361	0.67	1922	0.90	2302	0.93	1824	0.69
Amsterdam	2195	0.78	4287	1.40	4198	1.23	3175	0.83	2085	0.51
Den Helder	192	0.13	175	0.11	503	0.30	608	0.34	319	0.16
Haarlem	383	0.28	812	0.54	1267	0.72	1219	0.60	733	0.31
Zeeland			466	0.44	655	0.59	728	0.62	686	0.55
Utrecht	813	0.53	1594	0.98	1875	1.05	1675	0.84	929	0.41
Friesland	651	0.36	1297	0.71	1589	0.83	1384	0.70	1205	0.58
Overijssel	973	0.50	2016	0.98	1731	0.77	1644	0.66	1110	0.41
Groningen	729	0.46	1448	0.88	1722	0.98	1718	0.91	1252	0.61
Drente			152	0.18	320	0.36	254	0.26	243	0.23
Limburg			125	0.06	137	0.06	133	0.06	129	0.05
Totaal	20431	0.69	30258	0.98	35931	1.06	33988	0.91	24543	0.60

Hieruit blijkt dat de H(G)S de top behaalde in 1929 en dat haar aanhang zich concentreerde in de kieskringen Arnhem, Rotterdam, Den Haag, Leiden, Dordrecht en Amsterdam, dus vooral in grote en middelgrote steden. Arnhem buiten beschouwing gelaten, kan men uit deze cijfers ook concluderen dat de H(G)S vooral een Hollandse aangelegenheid is geweest. De Provinciale Staten van Zuid-Holland zijn ook de enige Staten in den lande waarin ooit een vertegenwoordiger van de H(G)S zitting heeft genomen.

Een ander opvallend feit is de toenemende concentratie van de H(G)S in de kieskring Den Haag, waarin ook Scheveningen was opgenomen. Dit wordt duidelijk getoond door de volgende cijfers.

Tweede Kamer verkiezingen	Landelijk totaal	%	Kieskring Den Haag	%	Aandeel kieskring Den Haag in totaal
1922	20431	0.69	3890	2.40	19.03 %
1925	30258	0.98	6880	3.89	22.73 %
1929	35931	1.06	8706	4.44	24.22 %
1933	33988	0.91	8589	3.80	25.31 %
1937	24543	0.60	6951	2.77	28.32 %

Het blijkt dat, hoewel de partij overal na 1929 in stemmenaantal achteruit gaat, ook in Den Haag, deze teruggang in Den Haag/Scheveningen in mindere mate plaatsvindt, waardoor het aandeel van deze kieskring per verkiezingsstrijd in het totaal aantal stemmen op de H(G)S uitgebrachte, geldige stemmen toeneemt, met het gevolg dat de H(G)S in 1937 meer dan een kwart van haar stemmen uit Den Haag en directe omgeving kreeg.

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten is een zelfde tendens merkbaar, maar deze cijfers kunnen nauwelijks met elkaar worden vergeleken omdat de H(G)S niet in alle provincies aan de verkiezingen heeft deelgenomen.

In 1939, toen de H(G)S slechts in twee provincies aan de provinciale verkiezingen deelnam, kreeg zij in beide provincies samen 11156 stemmen; van deze stemmen werden er 5640 in de kieskring Den Haag uitgebracht, dat wil zeggen, meer dan de helft.

Merkwaardig is overigens dat de H(G)S, daar zij meermalen beweerde niets anders te willen zijn dan een voortzetting van de vroegere Friesch Christelijk-Historische Partij, zo weinig aanhangers heeft in de provincie Friesland. Deze provincie blijft bij alle Kamerverkiezingen beneden het landelijk H(G)S-gemiddelde.

Bij de bestudering van het aantal stemmen op de H(G)S valt ook nog iets anders op, namelijk dat zij haar grootste aanhang vindt in gemeenten waar de plaatselijke predikant gerekend kan worden tot de volgelingen van Hoedemaker of tot de vrienden van Kohlbrugge of in gemeenten waar een predikant van deze signatuur heeft gestaan. Zo krijgt in het stadje Vianen de H(G)S in 1931 bij de gemeenteraadsverkiezingen maar liefst drie zetels. De jarenlange prediking van het H(G)S-hoofdbestuur lid en medewerker van Staat en Kerk, Ds J.F. Wachter, zal hieraan niet geheel vreemd zijn.

Zo zijn er meer plaatsen aan te wijzen waar een opvallende H(G)S-aanhang te combineren is met één of meer aanwezige H(G)S-dominees.

In Arnhem is dit het geval met de predikanten Ds H.O. Roscam Abbing en Ds E.J.H. van Leeuwen; in Den Haag en Scheveningen bevinden zich als predikant de invloedrijke H(G)S-leden Ds K.H.E. Gravemeyer en Ds L. Boer. De stemmen in de kieskring Zwolle blijken voor het grootste deel te komen uit de voormalige standplaats van Ds Lingbeek, Steenwijk, en uit Ommen, waar Ds G.A. Bruins de H(G)S-beginselen propageert; in Amsterdam tenslotte zijn het de predikanten Ds L.C.W. Ekering, Ds H.E. Gravemeyer en Ds B. Gijzel en anderen.

Over het algemeen kan men wel zeggen dat de H(G)S haar grootste aanhang heeft gevonden in gemeenten met een overwegend Nederlands Hervormde bevolking en waarvan de predikant kerkelijk georiënteerd was op Hoedemaker en Kohlbrugge of op één van beide; uiteraard zijn hier ook uitzonderingen mogelijk, daarop wijst ook Van Heyst.

Na de Tweede Wereldoorlog nam aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1946 nog een Protestantse Unie deel, die voor een groot deel dezelfde opvattingen had, en nog heeft, als de H(G)S. De H(G)S is na de oorlog niet meer op het politieke toneel verschenen; tal van personen die in de H(G)S een rol hebben gespeeld, komt men weer tegen in deze Protestantse Unie (PU). Als voorzitter van deze Unie treedt in de eerste jaren op Ds H.E. Gravemeyer, die dezelfde functie jarenlang in de H(G)S vervulde. De vroegere medewerker van Staat en Kerk en Kamerkandidaat van de H(G)S, K. Eelderink, treedt in gelijke hoedanigheid weer op bij de PU en haar orgaan De Vrije Natie.

Ds L. Boer zet zijn rubriek De Tredmolen uit Staat en Kerk op dezelfde wijze, zelfs met hetzelfde gironummer, voort in De Vrije Natie.

Ook financieel gezien kan men de PU beschouwen als een voortzetting van de H(G)S want de in 1943 bij de penningmeester van de H(G)S in beslag genomen kasgelden en tegoeden, komen uiteindelijk bij de PU terecht.

Een schadeclaim (nr 747) ten bedrage van f 7.845,02, zijnde de waarde van de bij de H(G)S in beslag genomen gelden en effecten, vermeerderd met rente, is door de Protestantse Unie ingediend bij het Nederlands Beheersinstituut en aldaar geaccepteerd, zodat de PU 71,86% van dat bedrag, f 5.637,43, incasseerde.

Toch kan men de PU niet zonder meer als een voortzetting van de H(G)S worden gezien, al wordt zij wel vaak als zodanig beschouwd.

Naast de oude H(G)S-kern in de PU, treft men bij haar oprichting ook een aantal andere groeperingen aan. Er was een groep rond de Utrechtes hoogleraar in de theologie, Dr A.A. van Ruler, een aantal dicht bij de PvdA staande figuren en een groep Christelijk-Historischen, die

zich onder leiding van de Vriezenveense burgemeester J.M. Krijger – voor de oorlog een felle H(G)S-bestrijder – van de CHU afscheidde toen deze besloot samensprekingen te gaan houden met de ARP⁴⁵ .

Vooraf Prof. Dr A.A. van Ruler heeft in deze kring door woord en geschrift een groot gezag. Zijn boek *Religie en Politiek* is lange tijd beschouwd als het handboek van de PU, en zijn rede *Onze Grondlijnen* geldt als het officieuze beginselprogramma van de PU.

De verkiezingen van 1946 werden voor deze groep geen succes : men behaalde slechts 0.67% van het aantal uitgebrachte, geldige stemmen en verloor daardoor ook de waarborgsom van 18 maal f 250,- . Daarna zijn er geen pogingen meer gedaan om een Kamerzetel te verwerven.

Hoofdstuk V Slotbeschouwing.

De invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in Nederland, ter vervanging van het districtenstelsel, heeft onder andere tot gevolg gehad dat het aantal kleine partijen dat aan de verkiezingen ging deelnemen, aanzienlijk is toegenomen, doordat dit stelsel een grotere kans van slagen bood bij de pogingen een afgevaardigde in de Tweede Kamer te doen plaatsnemen dan het voorgaande stelsel. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1922 is dit duidelijk merkbaar: een groot aantal kleine partijtjes is in de verleiding gebracht om hun geluk te gaan beproeven in de strijd om de kiezersgunst; voor het merendeel zonder succes.

Het stelsel van evenredige vertegenwoordiging heeft zonder twijfel het deelnemen van de H(G)S aan de verkiezingen bevorderd; of het stelsel ook de oprichting van de partij heeft uitgelokt, valt niet met zekerheid te zeggen; er zijn geen aanwijzingen voor.

Onder de nieuw optredende partijtjes neemt de H(G)S in ieder geval een plaats in onder de serieuze nieuwelingen, en dat kan niet van alle partijtjes, die in 1922 aan de verkiezingen deelnemen, worden gezegd.

Welke plaats moet aan de H(G)S toegekend worden in het Nederlandse, politieke bestel in de periode tussen de beide wereldoorlogen?

Van Koetsveld ziet in de vorige eeuw een zone liggen tussen de AR en de liberalen, waarin plaats is en was voor beslist Nederlands Hervormde partijen met een uitgesproken antipapistisch karakter. In deze zone ziet ook reeds drie politieke kindergraven, namelijk van de Groote Protestantische Partij, geboren in 1854, en Ethisch-Irenische groepering, geboren in 1857, en de Nationale Partij, geboren in 1886 (Ds S. Buitendijk) en als vierde groepering ziet hij in deze zone optreden de Christelijk-Historische Kiezersbond van Dr A.W. Bronsveld¹.

Men zou kunnen overwegen de H(G)S als vijfde groepering in deze zone te plaatsen. De door Van Koetsveld gesignaleerde eigenschappen van de partijtjes in dit gebied, treft men ook aan bij de H(G)S : exclusief Nederlands Hervormd en antipapistisch.

Toch heeft plaatsing van de H(G)S in dit gebied iets geforceerds.

Ondanks de trekken die deze partij gemeen heeft met de Kiezersbond, zijn er ook verschillen. Zo komt men bij de H(G)S en in Staat en Kerk de naam van Dr Bronsveld nimmer tegen en heeft men in de H(G)S zich nooit beroepen op de Kiezersbond, maar altijd gepretendeerd de oude Friesche richting voort te zetten, die geheel onafhankelijk gelijktijdig naast de Bond opereerde. Van Koetsveld wijst bovendien zelf op een aanmerkelijk verschil tussen Kiezersbond en Friesche Partij, namelijk dat de Kiezersbond aarzelde tussen de rechter- en de linkerzijde, met een sterke neiging naar links, maar dat de Friesche richting daarentegen nooit tot de linkerzijde gerekend wordt².

Verschave ziet daarentegen nauwelijks enig verschil tussen beide groeperingen en noemt het Friesche Program een volledige kopie van dat van de Bond³.

Daalder signaleert in de Nederlandse politiek een tweetal tegengestelde verschijnselen, die hij omschrijft als integralistische en oecumenische stromingen⁴. Onder integralisme verstaat hij elk pogen tot een zo ongeschonden mogelijk belijden van een zekere dogmatische leer; deze houding treft hij vooral aan onder de orthodoxe Protestanten, zoals bij de H(G)S, de SGP en het GPV.

Deze kwalificatie van de H(G)S is zonder meer juist; het onverkort vasthouden aan een bepaalde opvatting, het niet willen weten van enige concessie wordt door de H(G)S bijzonder duidelijk gedemonstreerd. Men leze slechts het verkiezingsmanifest uit 1937, waar zonder omwegen wordt gesteld : Nederland zal Protestants zijn of het zal niet zijn!

Deze zelfde vasthoudendheid aan het beginsel, het beginsel van terugkeer naar God en Zijn Woord, vaak onder woorden gebracht in het *“o land, land, land, hoor des Heeren Woord”* of in het Hoor Gods Stem, brengt tegelijkertijd een zekere starheid met zich mee, een niet gevoelig zijn voor veranderende tijden en omstandigheden, immers de waarheid is niet afhankelijk van tijd op plaats of van bepaalde omstandigheden, maar is onveranderlijk, niet voor compromissen vatbaar.

Wij merkten reeds dat de stemmen binnen de partij, die vroegen om meer aandacht voor de vraagstukken op sociaal en economische gebied, onverbiddelijk werden teruggewezen met de mededeling dat zij niets hadden begrepen van het hoge beginsel dat aan de oprichting van de partij ten grondslag lag; ja, dat het zelfs verraad aan dat beginsel betekende indien men dat beginsel wat meer naar de achtergrond wilde schuiven ter wille en te gunste van het kiezerspubliek.

De oprichters van de H(G)S hebben gehandeld uit grote bezorgdheid voor de toekomst van staat en kerk en van land en volk – zij hebben dat méér dan eens uitgesproken. Hun bezorgdheid was zelfs zo groot dat het hun de ingeboren afkeer van het politieke bedrijf heeft doen overwinnen. “*De nood ons opgelegd*” als titel van een brochure ter rechtvaardiging van hun optreden is in dit licht gezien veelbetekenend. Men kan dit ongetwijfeld nobel en achtenswaardig noemen, maar het is uiteraard geen bijzondere verdienste omdat men van alle oprichters van politieke partijen mag verwachten dat zij handelen met de beste bedoelingen en in de overtuiging dat de door hen aangeprezen oplossing van de moeilijkheden, de beste oplossing is. Men kan en mag ook aan iedere politieke partij, die serieus genomen wil worden, de vraag voorleggen op welke wijze zij de door haar voorgestane beginselen, in de praktijk ten uitvoer zou willen brengen. Hoe zal de praktische uitwerking zijn?

Deze zelfde vraag is aan de H(G)S vele malen in velerlei toonaarden gesteld; Dr J.Th. de Visser heeft Lingbeek vele malen verweten dat hij mooie beginselen verkondigde, maar er nooit de blauwdrukken bij leverde. Het antwoord van Lingbeek aan de Visser is ook bekend.

Nu kan men ter verdediging van de H(G)S aanvoeren dat het haar niet ging om de politiek, maar dat zij slechts wilde getuigen, maar daarmee is er nog geen antwoord op de vraag gegeven.

De H(G)S zelf had op deze vraag wel altijd een antwoord gereed; het was een wedervraag, die het antwoord op de vraag maakte tot een geloofskwestie, het was de vraag van Hoedemaker aan Lohman :

“geloof Gij dat God Nederland weer een christenland, Neerlands Overheid een christelijke Overheid, Neerlands Kerk eene welingerichte Kerk kan maken? Misschien durft men op deze vraag geen ontkennend antwoord te geven. Laat mij haar dus anders formuleren : gelooft Gij dat Hij, let wel! niet een mensch, naar een vastgesteld plan, maar Hij, op Zijn eigen tijd, langs Zijn eigen weg dit werk ZAL doen? Neen, ook deze vraag is nog niet geheel ter zake. Ik zal haar zoo stellen : wenscht Gij dat Hij dit doe? Zoudt Gij het een zegen achten indien Hij het deed? Zijt Gij overtuigd dat wij verloren zijn indien Hij het niet doet?”⁵

Ook in het concept-Politieke Catechismus, in 1934 opgesteld ten behoeve van de instructiecurssussen voor propagandisten, wordt op de vraag hoe de H(G)S de meerderheid denkt te verwerven om haar ideeën te kunnen verwezenlijken, geantwoord :

“U moet niet aan een meerderheid van de H(G)S denken. U moet geloven aan de kracht van het beginsel, de macht van het Woord God spreekt en het is er. Hij gebiedt en het staat er”⁶.

Nu is in de H(G)S de vraag of het kan altijd van ondergeschikt belang geweest. De belangrijkste vraag is altijd geweest de vraag of het moet. Hierin toonde men zich goede leerlingen te zijn van Hoedemaker, die van zichzelf zei dat hij in zijn strijd voor het Christelijk, Protestants, Nationaal belang moest ingaan

“tegen een psalmzingende en palmenwuivende menigte, die optrekt onder de banier van “Onze hulpe is in de Naam des Heeren!” en haar (moest) zeggen : Gij verraadt land en volk, Gij verloochent Uw Koning en onteert de naam van uw God, terwijl Gij meent Hem te dienen!”⁷

Hoedemaker was zichzelf bewust van de grote moeilijkheden, die zich zouden kunnen voordoen wanneer men art. 36 NGB in de praktijk zou willen brengen en hij erkent dit wanneer hij schrijft

“Het is onmogelijk art. 36 zonder meer toe te passen want wij leven midden in de revolutie. Maar het is niet onmogelijk groter kwaad te verhoeden door de lijnen aan te geven die in de richting liggen van een Bijbelse staatkunde, maar ieder die in abnormale toestanden tot handelen is geroepen zou dwaas doen òf niet te handelen òf te handelen alsof het abnormale niet bestond. Maar hij handelt anders indien hij zich niet voorgoed bij dat abnormale neerlegt”⁸.

Haitjema’s verwijt aan de H(G)S is – en mijns inziens terecht – dat zij het concept-grondwetsherziening van de leermeester, zoals hij dat gaf in zijn Art. XXXVI, pag. 75-81, heeft gebruikt als werkprogram en daardoor is vervallen in de dwaasheid

“van de Overheid onder het huidige bestel te kritiseren als was zij de overheid in de situatie van art. 36. Voelen deze vrienden van Hoedemaker niet dat zij dwarsdraads ingaan tegen de leermeester?”⁹,

zo vraagt hij; tegelijkertijd er op wijzend dat Hoedemaker van zijn concept heeft geschreven dat hij het “*in een zwak ogenblik*” had opgesteld.

Hoedemaker zag in het bewuste art. 36 het architectonisch beginsel van een staatsbestel dat op de Bijbel gefundeerd zou zijn. Zijn ideaal, en ook dat van de H(G)S, was een Staat met de Bijbel, anders gezegd, de theocratie, een regeringsvorm waarin de Overheid is Gods dienaressen, een belijdende overheid.

I.A. Diepenhorst – van goed antirevolutionairen huize – heeft weinig waardering voor Hoedemaker en zijn opvattingen; hij meent zelfs dat de bijnaam “*tohoewaboehoe*” (woest en ledig, Genesis 1:2), die Hoedemaker in zijn Amsterdamse jaren kreeg, hem ten voeten uit tekent¹⁰; in een weinig welwillende beoordeling verwijt Diepenhorst aan Hoedemaker dat hij heeft nagelaten zijn stelsel voor de praktijk te ontvouwen, om vervolgens over te gaan tot een warme verdediging van Kuyper en zijn stelsel, hetgeen voor een goed AR uiteraard niet verwonderlijk is. Naar zijn mening is

“het streven van een al dan niet christelijke overheid een christelijk optreden te verlangen nutteloos, waar niet de staat, doch slechts de dragers van het staatsgezag christelijk kunnen zijn”¹¹

en naar aanleiding van art. 36 stelt hij dezelfde vraag als Kuyper, namelijk hoe kan de staat uitmaken welke kerk de ware kerk is? Diepenhorst toont niet erg veel waarde te hechten aan hetgeen Hoedemaker hierover heeft opgemerkt en mede hierdoor wordt zijn beoordeling van Hoedemaker tamelijk onbillijk en eenzijdig pro-Kuyper. Ten aanzien van de theocratie merkt hij op

“dat men zich onvoldoende voorgesteld heeft welke ontzaglijke problemen hier rijzen, zo de staat zich van zijn zwaard bedient tegenover de kerk” en het lijkt hem beter “het begrip theocratie te bewaren vort staatsvormen die hetzij regelrecht hetzij door middel van een geestelijke stand, zich door een hogere Macht laten regeren”¹².

Dat er bij het streven naar een theocratie ontegenzeggelijk grote problemen rijzen, is juist. Men heeft zich dat in de H(G)S onvoldoende gerealiseerd en men is inderdaad in gebreke gebleven aan te geven hoe in een land met een zo gemengde bevolking een door haar voorgestaan staatsbestel zou moeten functioneren.

In zijn boek “Religie en Politiek” toont Van Ruler een open oog te hebben voor de problemen van de theocratie; hij wil de theocratie niet opvatten “*als een ideaal, dat nagestreefd dient te worden, maar alleen als een werkelijkheid waaruit geleefd kan worden*”, als “*politieke vormgeving van het leven*”, maar ook “*als structuur van theologisch denken en alomvattend levensbesef*”; hij erkent echter ook dat het behoort “*tot het wezen der zaak dat de theocratie een torso blijft*”¹³.

De huivering die men bij Diepenhorst aantreft ten aanzien van een stelsel waarbij de overheid zich bedient van het zwaard tegenover de kerk, treft men bij Van Ruler niet aan omdat hij van mening is dat er veel meer op het spel staat dan het verbranden van ketters, al erkent hij dat het inderdaad waar is dat *“de quaestie der theocratie zich toegespitst heeft in de vraag of de overheid met het zwaard de kerk heeft uit te breiden”*¹⁴.

Ook hier scheidt Van Ruler, evenals Hoedemaker, de godsdienst- en gewetensvrijheid. Reeds eerder merkte Van Ruler op dat in een theocratie *“niet één Rooms-Katholiek vanwege zijn geloof ook maar een haar gekrenkt zal worden”*¹⁵; op de vraag waarom het weren van de afgoderij altijd ter sprake moet worden gebracht wanneer het gaat om de roomse mis, *“of er dan niet meer afgoderij (is), die ook uitgeroeid zou moeten worden”*, zou hij *“oernuchter”* willen antwoorden *“neen, mij is verder geen enkele afgoderij bekend. Wodanseiken komen, voorzover ik weet, niet meer of nog niet in Nederland voor”*¹⁶.

Van Ruler waarschuwt er ook voor de theocratie als een ideaalstaat te zien; hij is daarentegen van mening dat men door de theocratie pas goed in de moeilijkheden komt omdat zij scheidt

*“de oermoeilijkheid van de principiële en onoverzichtelijke en daarom ook radicaal onoplosbare tweehed van de Kerk en de Staat. Zo gezien, is de theocratie geen oplossing, maar veeleer een complicatie van het staatsprobleem. Men zou bijkans geneigd zijn te zeggen dat iedere andere staat meer een ideaalstaat is dan de theocratische staat. In elke andere staat kan men nog het ideaal van een ideaalstaat bewaren”*¹⁷.

De theocratie heeft voor hem slechts een *“voorlopig, conserverend, incidenteel en fragmentarisch karakter”*, is voor hem *“géén ideaal, dat nagestreefd kan worden, maar gave en Wonder van God, waaruit en waarin alleen geleefd kan worden”* en *“géén idee, die verschijnt en die gerealiseerd moet worden. Zij is alleen maar werkelijkheid, geloofswerkelijkheid”*¹⁸.

Een waarschuwend woord laat Van Ruler ook horen tegen het optreden als politieke partij met de theocratie als program omdat naar zijn mening een theocratisch program niet recht denkbaar is; het program van een politieke partij spreekt immers over de daden die men denkt te gaan verrichten, terwijl daarentegen de grondgedachte van de theocratie juist is dat niet de mens, maar God het doen zal. Daarom zaagt *“de partij die de theocratie als dragende grondgedachte in haar program opneemt, de tak door waarop zij zelf zit”*¹⁹.

Het is niet duidelijk of hij met deze opmerking een bepaalde politieke partij op het oog heeft, maar onwillekeurig gaat de gedachte hierbij uit naar de H(G)S.

We vermeldden reeds de kritiek van Haitjema op het optreden van de H(G)S en Hoedemakers afkeer van partijvorming, niet alleen uit vrees dat de waarheid toch weer een partijzaak zou worden, maar ook omdat uit partijvorming en deelname aan de verkiezingen ongeduld, twijfel, ongelooft, een niet willen wachten tot God Zijn plannen ten uitvoer gaat leggen, geconcludeerd zou kunnen worden.

Zeker, ook in de H(G)S was de afkeer van partijvorming zeer groot, en men heeft altijd betreurd als partij te moeten optreden en men zag zichzelf veel liever als een beweging, maar zelfs indien men onder het motto *“de nood is ons opgelegd”* zich op politiek gebied begeeft en A zegt, moet men ook B zeggen en kan men zich niet beperken tot het getuigen alleen, maar zal men toch ook in concrete lijnen moeten aangeven het kader waarbinnen men zijn idealen denkt te verwezenlijken.

Nu men zich echter als politieke partij, zij het tegen wil en dank, heeft gepresenteerd, ontkomt men ook niet aan de vraag wat men nu eigenlijk heeft bereikt, wat de resultaten zijn, welk nut en welke verdienste men heeft gehad.

De voorstellen die de H(G)S-vertegenwoordiger in de Tweede Kamer heeft gedaan, zijn geen van alle aangenomen. Zijn ingediende moties zijn alle verworpen.

Daar staat tegenover de Lingbeeks oordeel over het stelsel van Kuyper, het neocalvinisme, door hem (Lingbeek) geschetst als een politieke theorie achteraf, uitgedacht *“om zijn houding in staat*

en in kerk te rechtvaardigen”²⁰ – uitgesproken in een tijd waarin dit door het gereformeerde volksdeel werd opgevat als een aan heiligschennis grenzende belediging – thans nauwelijks meer wordt aangevochten of bestreden.

Het optreden van de H(G)S op politiek terrein is op de CHU niet zonder invloed gebleven.

Scheers wijst op een verschuiving in de CHU in de richting van Hoedemakers opvattingen en vestigt de aandacht op het feit dat de CHU bij de Statenverkiezingen van 1939 Hoedemakers leuze “*heel de kerk en heel het volk*” gebruikte als haar verkiezingsleuze²¹.

Hieraan moet worden toegevoegd dat de CHU een toenemende belangstelling aan de dag legde voor het werk en de persoon van Dr Hoedemaker, onder andere tot uiting komend in een groots opgezette herdenking van diens honderdste geboortedag in 1939; het toont ook de juistheid van Hoedemakers opmerking, gemaakt in een polemiek met de Savornin Lohman in 1887 :

*“Niet wij misschien, maar de vertegenwoordigers van de beginselen die gij en ik belijden, spreken elkaar hierover, als wij ter ruste zijn, over twintig, vijftig, honderd jaar”*²².

Enige verdienste als functioneren als geweten van de CHU, dat haar er op attendeerde dat in haar beginselprogramma geschreven stond dat de Overheid Gods dienaar is (art. 2), dat Nederland bestuurd moet worden als een christelijke staat in Protestantse zin (art. 4), en dat het haar niet te doen is om de majoriteit maar om de autoriteit (gezag van het Woord Gods), niet om het succes van de partij, maar om de macht van het beginsel (art. 7), kan aan de H(G)S niet worden ontzegd.

Ondanks de eventuele sympathie die men voor haar beginselen zou kunnen opbrengen, kan men de H(G)S op het terrein van de praktische politiek toch moeilijk anders zien dan als een uit overtuiging antidemocratisch, antiparlementair, rechts van de rechterzijde opererend gezelschap, dat niet uimuntte door begrip voor de problemen van haar tijd, maar toch de gevoelens van een niet onaanzienlijk volksdeel vertolkte en dat met enig recht gebruik maakte van de door de evenredige vertegenwoordiging geboden kansen.

Lijst van geraadpleegde werken.

- Beaufort, J.A.A.H. de, Vijftig jaren uit onze geschiedenis 1868-1918, Amsterdam 1928.
- Beernink, H.K.J., Geschiedenis en beginsel van de Christelijk-Historische Unie, Den Haag 1953.
- Berkhof, H., de Geschiedenis der Kerk, Nijkerk 1955, 6^e druk.
- Boers, W.A., De nederlaag der Democratie, Huizen 1966.
- Boissevain, W. Th., Een christelijke staat, Uit de nalatenschap van Dr Ph. J. Hoedemaker, Amsterdam 1935.
- Boissevain, W.Th., Ph. J. Hoedemaker, Baarn 1939.
- Cornelissen, A.J.M., De beginselen der nederlandse politieke partijen, Nijmegen 1935.
- Daalder, H., De kleine politieke partijen – een voorlopige poging tot inventarisatie, in : Acta Politica, 1, (1965-1966), p. 172 – 197.
- Delfgaauw, G.J.J.A., De staatsleer van Hoedemaker, Een bijdrage tot de kennis van de christelijk-historische staatsopvatting, diss. V.U. 1963.
- Diepenhorst, I.A., Historisch-critische bijdrage tot de leer van de christelijke staat, diss. V.U. 1943.
- Elout, C.K., Onze politieke partijen, Amsterdam 1919².
- Fokkema, F.J., De godsdienstig-wijsgerige beginselen van Mr G. Groen van Prinsterer, Eene beschrijving en beoordeling, Grijpskerk z.j.
- Groen van Prinsterer, G., Ongeloof en Revolutie, Eene reeks van historische voorlezingen, Leiden 1847.
- Groen van Prinsterer, G., Handboek der geschiedenis van het vaderland, Amsterdam 1872³.
- Groot, K., Kohlbrugge en Kuyper in hun wederzijds contact, Baarn 1955.
- Groot, D.J. de, De Reformatie en de Staatskunde, Franeker 1955.
- Haitjema, Th.L., De richtingen in de Nederlandse Hervormde Kerk, Wageningen 1935.
- Haitjema, Th.L., Het erfgoed der Hervorming, Wageningen 1939.
- Haitjema, Th.L., de nieuwere geschiedenis van Neerlands Kerk der Hervorming, Den Haag 1964.
- Hans, D., Parade der politieke partijen, Putten z.j.
- Heyst, J. van, Kerk – Oranje – Vaderland, de politiek-kerkelijke denkbeelden van Dr H.F. Kohlbrugge, in : Kerkblaadje, Uitgave van de “Kring van Vrienden van Kohlbrugge”, 55, no. 24/25, 20 november 1964.
- Hoedemaker, Ph. J., Het Anti-Revolutionair beginsel en het Hooger Onderwijs, (referaat geleverd te Arnhem, den 20^e Juni 1883) Amsterdam z.j.
- Hoedemaker, Ph.J., Aan Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman, Eene belijdenis? (Eene ernsige vraag naar aaleiding van mijn Aftreden als Hoogleraar aan de Vrije Universiteit), Amsterdam 1887.
- Hoedemaker, Ph.J., Nationaal, niet clericaal. (Naar aanleiding van de opstellen in “De Nederlander” over art. 20 van “Ons Program” in verband met art. 36 der Nederlandse geloofsbelijdenis, Sneek z.j.
- Hoedemaker, Ph.J., Aan Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman, Heel de Kerk en heel het Volk! Een protest tegen het optreden der Gereformeerden als partij, en een woord van afscheid aan de Confessionele Vereeniging, Sneek 1897.
- Hoedemaker, Ph.J., Artikel XXXVI onzer Nederduitsche Geloofsbelijdenis tegenover Dr A. Kuyper gehandhaafd, (Beoordeling van de opstellen in de “Heraut” over Kerk en Staat), Amsterdam 1901.
- Hoedemaker, Ph.J., Statuten der Vereeniging tot Handhaving van het Christelijk-Historisch Karakter der Natie. Rede over het goed recht der Vereeniging, hare beteekenis en roeping, gehouden in de Openbare Vergadering te Amsterdam, den 6den November 1902, Amsterdam 1902.

Hoedemaker, Ph.J., Een Staat met den Bijbel (Vier lezingen gehouden te Amsterdam in den winter van 1901-1902), Amsterdam 1902.

Hoedemaker, Ph.J., Noch rechts noch links, maar den koninklijken weg. Zoeklichten geworpen op het gebied van den strijd op staatkundig terrein, Amsterdam 1905.

Hoedemaker, Ph.J., Het eerstgeboorterecht voor een schotel linzenmoes? (Een woord tot de Friesch-Christelijk-Historische kiezers), Amsterdam 1905.

Hoek, W.A., H.F. Kohlbrugge, de onheilige heilige, Amsterdam 1964.

Hollander, J., Vergaderen of verstrooien? Het optreden en het bedoelen der Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, Arnhem 1924.

Jansen, F.H.C., De gezagscrisis en de AR Partij, Zeist 1934.

Kalmijn, D., Dr K.H.E.Gravemeyer en het kerkelijk verzet in de jaren 1940-1945, in : Kerkblaadje, Uitgave van de "Kring van Vrienden van Kohlbrugge", 54, no 6/7, 25 februari 1963, p. 56 – 59.

Keuchenius, E.A., Keuchenius en de Savornin Lohman, Een Apologie, 's-Gravenhage 1925.

Keuchenius, E.A., De verleugening in den schoolstrijd historisch belicht, Baarn 1930.

Koetsveld, C.E. van, Het ontstaan, de beginselen en de geschiedenis van onze politieke partijen, Utrecht z.j.

Koetsveld, C.E. van, De Evenredige Vertegenwoordiging, 's-Gravenhage 1896.

Koetsveld, C.E. van, Onze politieke partijen No. 1, De Christelijk Historische Unie, Baarn z.j.

Kohlbrugge, H.F., Van oorlog en vrede, tien preken in de jaren 1859 en 1870/71 gehouden, Amsterdam 1940.

Krijger, J.M., Een protest. Open Brief aan de Redactie van "Staat en Kerk", officieel orgaan van de Herv. (Geref.) Staatspartij, Rotterdam 1924.

Krijger, J.M. Onze voortrekkers en het gezantschap. Een bundel citaten uit de redevoeringen en geschriften van Mr. G. Groen van Prinsterer, Dr. A. Kuyper en Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman over het gezantschap bij het Vaticaan, 's-Gravenhage 1926.

Kromsigt, P.J., Het hooge belang der Hervormde Kerk als Volkskerk bij een vergeten Grondwetsartikel, Rotterdam 1908.

Kromsigt, P.J., De Antithese op politiek terrein?, Baarn 1913.

Kromsigt, P.J., De Leuze "Scheiding van Kerk en Staat" een gevaar voor de Hervormde Kerk, Rotterdam 1921.

Kromsigt, P.J., Onze houding in de kerkelijken strijd, Wageningen 1929.

Linde, S. van der, Kohlbrugge en zijn vrienden gezien in de spiegel van Jean Louis Bernhardi, in : Theologia Reformata, 1, 1958, p. 81 – 101.

Lingbeek, C.A., Schets van de Geschiedenis der Reorganisatiebeweging in de Nederlandsche Hervormde Kerk, Wageningen 1925.

Lingbeek, C.A., Gemeene Gratie-politiek en christelijke politiek, rede uitgesproken op de jaarvergadering der H.(G).S., gehouden op 20 april 1927 te Utrecht.

Lingbeek, C.A., Redevoeringen gehouden in de Tweede Kamer op 9, 17 en 29 november 1927, en het daarop betrekking hebbende in "Staat en Kerk" (No. 36, zesde jaargang) verschenen artikel "Niet alles is geoorloofd" van E.A. Keuchenius.

Lingbeek, C.A., Redevoeringen gehouden in de Tweede Kamer op 29 en 30 maart 1928 naar aanleiding van de door hem ingediende motie van orde betreffende wijziging der lager-onderwijswet ten opzichte van de regeling van het subsidie voor het salaris van kloosterlingen-onderwijzers.

Lingbeek, C.A., Heb je wel gehoord? De geschiedenis van een strijd om zeven millioen en meer aan geld, en nog veel meer aan geestelijk goed, 1828.

Lingbeek, C.A., Herinneringen uit den tijd der Doleantie, Leiden 1929.

Lingbeek, C.A., De Synode te Dordrecht in 1618/'19, Delft 1937.

Lingbeek, C.A., Niet zulk een reorganisatie, bespreking van het ontwerp-reorganisatie, Den Haag z.j.

Lingbeek, C.A., Een leerzaam gesprek tusschen Olivier Cromwell, in het leven Protector van Engeland en aanhanger van de Secte der Independenten, en Guido de Brès, opsteller van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis en om die belijdenis aan de galg ter dood gebracht, z.j.

Lingbeek, C.A., Koning Willem III en de openbare school met den Bijbel, Leiden z.j.

Lonkhuijzen, J. van, De blijvende schriftuurlijke grondgedachte van art. 36 onzer geloofsbelijdenis, Franeker 1939.

Malsen, H. van, Alexander Frederik de Savornin Lohman, Karakterschets, Terneuzen 1924.

Malsen, H. van, Alexander Frederik de Savornin Lohman, Ontwikkelingsgang van zijn denken en handelen, Haarlem 1931.

Nieuwenhuijsen, G., Rome's leer over kettergerichten, heksenprocessen en bezetenheid, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., 'k Zal gedenken, Leidens ontzet 1574-1924, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., Niet geacht, groot van kracht. Art. 36 der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., 'n Parel van groote waarde, Eenige fragmenten uit de roemrijke historie van de Heidelbergsche Catechismus, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., De nood is ons opgelegd, z.j.

Nieuwenhuijsen, G., Het Vaandel der Gemeente Gods, Algemeen Overzicht van de Nederlandsche geloofsbelijdenis, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., De strijd onze dagen door en tegen Rome, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., de ongehuwde staat in de Roomsche Kerk (Celibaatswetten en kloostergeloften), Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., De Opheffing van het Gezantschap bij den Paus, Rede uitgesproken voor de H(G)S op 17 november 1925, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., Niet Rood-Wit-Blauw maar Oranje-Blanje-Bleu de vaderlandsche driekleur, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., Tegen de Roomsche Actie, een verchristelijkt heidendom, Den Haag z.j.

Nieuwenhuijsen, G., Kerk – Oranje – Vaderland, Den Haag z.j.

Noordijk, G., Een onbegrepen denker, Gedachten van Dr Ph. J. Hoedemaker uit zijn werken bijeenverzameld en systematisch gerangschikt, Wageningen 1927.

Oud, P.J., Het jongste verleden, parlementaire geschiedenis van Nederland 1918 – 1940, Assen 1948-1951.

Oud, P.J., Honderd jaren, een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840 – 1940, Assen 1961³.

Ouden, R.A. den, A.R.P. – H.G.S., De Anti-Revolutionaire Partij en de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij en beider beginselen, Arnhem 1925.

Roscam Abbing, H.O., De Breuk tusschen Christus en Zijne Gemeente in onze dagen, Utrecht z.j.

Roscam Abbing, H.O., Het beginsel der Evenredige Vertegenwoordiging door God geoordeeld, Arnhem 1921.

Roscam Abbing, H.O., Het kerkelijk vraagstuk in Nederland, op last des Allerhoogsten, Amsterdam z.j.

Ruler, A.A. van, Religie en Politiek, Nijkerk 1945.

Ruler, A.A. van, Droom en Gestalte, Amsterdam 1947.

Ruler, A.A. van, Visie en Vaart, Amsterdam 1947.

Ruler, A.A. van, Politiek is een heilige zaak, Rede uitgesproken op de Algemeene Vergadering van de Protestantsche Unie, gehouden op 25 april 1946 te Utrecht, Nijkerk z.j.

Ruler, A.A. van, De Staat en de Openbaring, Rede uitgesproken op de Algemeene Vergadering van de Protestantsche Unie op 20mei 1947, z.j.

Ruler, A.A. van, Onze grondlijnen, Rede uitgesproken voor de Protestantsche Unie, z.j.

Ruler, A.A. van, Samenwonen als volk van verscheidenheid, referaat gehouden op de landdag van de Protestantsche Unie op 29 juni 1955, 's-Gravenhage z.j.

Savornin Lohman, A.F. de, Wat wil de Antirevolutionaire Partij? Utrecht 1883.
Scheers, G.Ph., Philippus Jacobus Hoedemaker, diss. Utrecht 1939.
Scheers, G.Ph., Kohlbrugge en Hoedemaker (Referaat gehouden op de conferentie van de “Kring van Vrienden van Kohlbrugge” op 31 mei 1958 te Utrecht), in : Kerkblaadje, 49, no. 21/22, 18 oktober 1958.
Snoeck Henkemans, J.R., Geschiedenis en beginsel der Christelijk-Historische Unie, Arnhem 1934.
Spoorman, L.J.C., Het Pausdom schriftuurlijk weerlegd, Den Haag z.j.
Stigter, T., Artikel XXXVI onzer Nederlandsche Gereformeerde Geloofsbelijdenis, Wageningen 1924.
Suttorp, L.C., Jhr. Mr. Alexander Frederik de Savornin Lohman 1837 – 1924, Zijn leven en werken, 's-Gravenhage 1948.
Suttorp, L.C., Dr. A.W. Bronsveld, Zijn visie op een halve eeuw, Assen 1966.
Verschave, P., De politieke partijen in Nederland en de Christelijke Coalitie, Kampen 1911.
Verplanke, C.J., De kleine partijen en de kiesdeler, in : Antirevolutionaire Staatkunde, 33, p. 86-103.
Visser, J.Th. de, Kerk en Staat, 3 delen, Leiden 1927.
Visscher, H., De staatkundige beginselen der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, Huizen 1939.
Waltmans, H.J.G., De Nederlandse politieke partijen en de nationale gedachte, diss. Tilburg 1962.

BIJLAGEN.

[De bijlagen zijn zo veel mogelijk in de oorspronkelijke lay-out weergegeven; de originele spelling is in ieder geval gehandhaafd].

Amsterdam, Februari 1924.

Aan de Regeering en de Leden der Staten-Generaal

L.S.

Op de Algemeene Vergadering der Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, den 17en Januari 1924 te Utrecht gehouden, werd besloten het volgende verzoek tot de Regeering des Lands te richten :
De Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, op den 17en Januari 1924 te Utrecht in Algemeene Vergadering bijeen, richt bij dezen de *dringende* bede tot de Hooge Regeering des Lands om de gezantschapsbetrekkingen met het Vaticaan, welke thans *officieel* onderhouden worden, te willen afbreken en den niet onbelangrijken post welke ten behoeve van deze aangelegenheid telken jare op de Staatsbegroting uitgetrokken wordt, te willen schrappen.

Adressante richt deze hare bede inzonderheid ook tot de Leden van de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, met dien verstande, dat zij hen hoofd voor hoofd dringend verzoekt en krachtig opwekt een voorstel in bovenbedoelden geest in te dienen en (of), bijaldien zulk een voorstel mocht worden ingediend, hetzelfde energiek te willen steunen.

Zij meent zulks te mogen en te moeten doen op de navolgende gronden :

Talloos velen Uwer Protestantsche onderdanen werden in hunne Protestantsch-nationale gevoelens diep gegriefd en worden nog bij voortdoring ten zeerste gekrenkt door het officieel onderhouden van een blijvend Gezantschap bij den paus en het dulden van een Internuntiatuur bij het Nederlandsche hof, van welke instellingen van zoogenaamd diplomatieken aard, eerstgenoemde te midden van de grote beroering in het wereldgebeuren, *buiten voorkennis des Volks, als bij verrassing* in het leven geroepen werd.

Nu koestert zij de verwachting dat deze grieven, welke in werkelijkheid de teederste snaren van een Protestantsch gemoed aanroeren, door U gebillijkt, althans geëerbiedigd zullen worden, wanneer zij U verwittigt, dat hare overtuiging haar noopt in het bestendigen van deze instellingen te zien :

eene officieele *erkenning* van de aanspraken der Roomsche kerk, welke zich immers, trots het feit, dat het karakter onzer natie uitgesproken Protestantsch-Gereformeerd is, ten doel stelt land en luijden aan de paus onderhoorig te maken;

oftewel eene officieele erkenning van den paus die het Nota Bene waagt zich in de

plaats te stellen van den Koning der Koningen, Jezus Christus, en daarom een officieele verwerping, althans belediging, van den Eeuwigen God, den Schepper en Onderhouder der wereld;
een niet te dulden en een beschamende officieele *verloochening* van onze roemruchte historie;
een onverantwoordelijk en ondankbaar overleveren van een kostelijk stuk van onze zoo duurgekochte en met bloed bezegelde Protestantsch-nationale vrijheid aan het Ultramontanisme;
een buitengewoon afkeurenswaardige staatkundige behandeling, welker gegrondheid door geenerlei politieke redeneering aannemelijk kan worden gemaakt.

De Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij spreekt dan ook als haar overtuiging uit dat, waar het overgrote deel der natie het met leede ogen aanziet en dagelijks meer en meer, niet tot verheuging, ervaren moet, hoe Rome's politieke, kerkelijke en oeconomische macht op onrustbarende wijze wasr en, waar men er steeds van doordrongen raakt dat de paus doelbewust zijn internationale macht concentreert op *gansch andere dan Christelijke of nationale* belangen, dit haar streven in de harten van velen weerklank vinden zal.

Zij veronderstelt hiermede genoegzaame pleitgronden bijgebracht te hebben waarop zij, als groep van een Protestantsche Staat, aan een Roomsche minderheid het bestaansrecht dezer, der natie opgedrongen, instellingen moge betwisten. Uit dien hoofde onderwindt zij zich hare ernstige bezwaren en hare dringende bede, vervat in bovenstaande regelen, met verschuldigden eerbied der Hooge Regeering des Lands, mitsgaders den Vertegenwoordigers des Volks voor te leggen.

Namens de Hervormde
(Gereformeerde) Staatspartij

H.E. GRAVEMEIJER, Voorzitter
W.A. BOERS, Secretaris

CONCEPT

Verkiezingsmanifest der H.(G.)S. 1925.

1. De H.(G.) S. vraagt handhaving, respectievelijk herstel van het Protestantsch karakter der natie, niet in den Oud- of Christelijk-Liberalen, doch in Nationaal-Gereformeerden zin, als eenige waarborg voor hare historisch geworden privilegiën van vrijheid en recht. Hieruit volgt de eisch van :

- a. erkenning van het Overheidsgezag als van Godswege, waarom verschuiving van de regeermacht van de wettige Overheid naar Volksvertegenwoordiging of vakbond diene tegengegaan;
- b. grondwetsherziening in Nederlandschen zin, bijzonderlijk van art. 168;
- c. erkenning van de Ned. Herv. Kerk als de Nationaal-Gereformeerde, als de eenige openbaring van het lichaam van Christus in den lande, niet slechts in historischen, doch ook in grondwettigen zin. De regeerende vorst (en die hem vertegenwoordigt in de provincies, met uitzondering van de bij uitstek Roomsche gewesten Brabant en Limburg, wegens historisch geworden toestanden aldaar) belijdt den Protestantschen Godsdienst;
- d. opheffing van de Roomsche Bisdommen, als in strijd met de soevereiniteit der Nationale Overheid. Geen staat in den staat mag worden geduld; geen internationale macht binnen de landsgrenzen erkend;
- e. opheffing van het gezantschap bij den paus en heenzending van de pauselijke internuntius;
- f. handhaving en strengere toepassing (men denke aan het Eucharistisch Congres) van het processieverbod en van art. 123. Regeeringsreglement voor Ned.-Indië;
- g. opheffing der Roomsche kloosters, subs. beperking van verdere uitbreiding van hun aantal; belasting van de kloostergoederen (zoolang deze bestaan) gelijkwaardig aan de bestaande successie-, grond-, bedrijfs- en personeele belastingen;
- h. opheffing van de Jezuïetenorde binnen de landsgrenzen.

Voorts vraagt de H.(G.) S. :

2. Herziening van de schoolwet, zoodat het beginsel van de Christelijke School voor heel de natie niet worde prijsgegeven voor het onschriftuurlijk beginsel van de vrije school, waardoor de eenheid der natie wordt verbroken. Het stelsel van restitutie ontvange de voorkeur boven dat van gelijkstelling in finantiël opzicht. Herstel van de Theologische faculteit.

3. Herziening van de Zondagswet naar den geest van het 4^e gebod (Sabbatsheiliging). Intrekking van bestaande en weigering van gevraagde subsidies voor sport en tooneel, met zwaardere belasting van publieke inrichtingen van vermaak.

4. Verbod van ongeloofspropaganda als in strijd met het 1^e gebod.

Invoering van het vloekverbod.

5. Steun van Protestantschen Kerkbouw in de groote bevolkingscentra en vestiging van meerdere Predikantsplaatsen aldaar.

6. Strengere handhaving van Protestantsche huwelijkswetgeving; bemoeilijking van scheiding, verscherping van de zedelijkheidswetten (7^e gebod).

7. Verruiming van arbeidsmogelijkheid en rijkere differentiatie in de arbeidswet, als eisch van sociale gerechtigheid. Bescherming van ouden van dagen, zwakken en zieken; aankweking van spaarzin en verantwoordelijkheidsgevoel als nationale deugden en bronnen van volkskracht. Verplichte arbitrage bij arbeidsconflicten, met eisch van schadevergoeding voor de veroordeelde partij. Tegengaan van ophooping van kapitaal in één hand en vorming van trusts.

8. Vrijhandel, met beperking van invoer van weeldeartikelen.

9. Erkenning van de noodzakelijkheid van beperking van bewapening door alle volken en bevordering van de vrede door internationale rechtsspraak; doch onthouding van de thans alom gevoerde ontwapeningscampagne in ons vaderland, daar hierin veel daemagogie, anti-nationale tendens en stembuswedijver moet worden gezien.

10. Verzachting van vaccinatie- en verzekeringsdwang uit eerbiediging van de gewetensvrijheid.

11. Voortgezette bezuiniging over de geheele linie, beperking van schoolbouw, vereenvoudiging en inkrimping van de bureaucratie. Bevordering van het particulier initiatief, beperking van de staatsbemoeiing.

HERVORMDE (Geref.) STAATSPARTIJ

WAT ZIJ BELIJDT EN WAT ZIJ BESTRIJDT

Onmogelijk !

De H.G.S. vraagt dat Nederland, als in oude dagen, weder worden zal een *Christelijke Staat*. Dat de Overheid, naar den eisch der H. Schrift, weder worden zal *Dienaresse Gods*, Hem en Zijnen Zoon gehoorzaam. Dat vóór het vragen naar rechten van menschen zal gaan het vragen naar het recht van Hem, die in dit land Volk en Kerk heeft vrijgemaakt. Onmogelijk! antwoorden daarop de mannen der “rechterzijde”. Wij hebben nu eenmaal den *neutralen Zóó* is nu eenmaal de *praktijk* en met dien praktijk hebben wij te rekenen.

Onmogelijk?

Heeft onder goddeloozen Achab, toen heel Israël zich voor den Baäl boog, de profeet Elia dat óók gezegd en zich nedergelegd bij de praktijk, die er nu eenmaal was? Of heeft hij slechts gezien op het gebod van den Heere Israëls God en diens onvervreemdbaar recht, om in Israël als God door heel het volk erkend te worden? En heeft de Almachtige zijn gehoorzame prediking gezegend of niet gezegend? Bleek het “onmogelijke” – naar “*mensenberekening*” niet mogelijk bij God?

Onmogelijk?

Hebben de Hervormers in den bangen tijd van hun strijd tegen overmachtige vijanden óók zoo gedacht? Of hebben zij (denk aan Art. 36 onzer Geloofsbelijdenis) maar eenvoudig den eisch van het Woord Gods doen horen, en het verder in de hand des Heeren gegeven, die aller dingen machtig is, en die *gehoorzaamheid* zegent en het betrouwen op Zijn Naam? En hééft die God, ondanks al het onmogelijke, - naar menschenberekening – Zijn zegen niet gegeven, en het *mogelijk* gemaakt, dat in Nederland door de Overheid God werd erkend en gediend? Zóó wil de H.G.S., gedenkende Gods machtige wonderdaden, ook nu nog maar eenvoudig Zijn eisch doen hooren – des Heeren arm is immers nog niet verkort? Tegen alle roepen van “onmogelijk” der “christelijke” partijen in.

Want – niet de “linkerzijde” laat dat woord hooren, maar “*rechts*” spreekt van “onmogelijk”.

Maar of “rechts” zoo spreekt *in het geloof*, is weder een andere vraag.

De goudstroom naar de kloosters.

De Onderwijswet-De Visser heeft den Roomschen kloosters een goudstroom doen toevloeien zonder weerga in de historie!

In 1926 bedroeg de subsidie uit Neerland's kas aan de kloosters, in den vorm van salarissen van onderwijzers(-essen)-kloosterlingen, blijkend ministerieel antwoord aan Ds. Lingbeek *zeven* miljoen gulden *per jaar*.

In 1932 bleek dit bedrag aangegroeid tot *negen à negen en een half* miljoen gulden *per jaar*.

Zijnde een vermeerdering in zes jaar tijds met dertig procent! En nog lang is het einde niet – daar zullen de kloosters wel voor zorgen!

Wie van deze miljoenen spreekt, kan zich steevast voor de voeten geworpen zien: Maar wat gaat ons dat aan? Zijn die kloosterlingen niet vrij om met hun geld te doen wat zij willen? Wij vragen toch de andere onderwijzers óók niet waar zij hun salaris laten?

Deze redeneering snijdt inderdaad hout! De kloosterlingen zijn “vrij” daarin. Als ge er maar bij weet dat zij *niet* vrij zijn om over één halve cent van hun salaris te beschikken – zij hebben zich immers vooruit gebonden om *alles* af te staan aan hun kloosterorde! Maar wat ons dat aangaat?

Wel, wanneer een patroon eens *wist* dat zijn knecht het bij hem verdiende loon gebruikte om bommen te vervaardigen, waarmede hij straks het huis van dien patroon in de lucht wil laten vliegen – zou het dien patroon dan toch niet een tikje gaan interesseren wat zijn knecht met zijn loon uitvoert? En als gij nu eens wist, mijn protestantse volksgenoot, dat Rome dit zich al meer ophoepend kapitaal van tientallen miljoenen straks gebruiken zal, neen *nu reeds* gebruikt, om protestantsch Nederland economisch te nekken – gaat u dan die negen miljoen per jaar niet een tikje interesseren, ondanks die schone theorieën van de “rechterzijde”, dat het ons niet aangaat waar zij blijven? Even nog een politiek *feit* :

Toen indertijd Ds Lingbeek, de H.G.S.-fgevaardigde, voorstelde die kloostersubsidie wat in te korten, is dat voorstel in de Kamer gevallen *door de stemmen der Christelijk-Historischen*. Aan hen dankt Rome, den altijd-wassende goudstroom naar zijn kloosters tot op deze dag!

De overheid bescherme de Kerke Christi.

Art. 5 van het Program der Staatkundig Gereformeerde Partij is een der belangrijkste voor alle Hervormde kiezers, wien hun Kerk zeer na aan het hart ligt. Wat lees ik daar?

“De Overheid bescherme de Kerke Christi”.

Hoe schoon is dit gezegd, ja hoe welluidend! Stond er maar “de Kerk van Christus”, dan zou het niet half zo schoon en welluidend zijn. “Kerke Christi” is véél èchter, en “zuiverder”.

Maar dat neemt niet weg, dat de Hervormde kiezer, wien zijn Vaderlandsche Kerk lief is, en die zijn Gereformeerde Geloofsbelijdenis kent, in deze zinsnede een *vaagheid* speurt, die zelfs door de dierbaarheid van het antieke Hollandsch niet wordt goedge maakt, laat staan weggenomen! Immers zal hij vragen: wat *verstáán* de Heer Kersten en zijn Staatkundig Gereformeerden onder “de Kerke Christi”? Welke kerk is dat? En dan ligt het voor de hand, dat de heer Kersten allereerst daaronder verstaan zal de alom in den lande door hem en zijne geestverwanten opgerichte *scheur-kerkjes* – opgericht tegen de oude Gereformeerde (Hervormde) Kerk, óók op plaatsen waar eene prediking naar Schrift en Belijdenis in die Kerk gehoord wordt. Maar dat dit scheuren in het lichaam der Kerk zou zijn naar onze Gereformeerde Belijdenis – dat is alleen wijs te maken aan wie op het stuk der Kerk die Belijdenis niet kent! En wat zegt het Avondmaal-formulier, over het “aanrichten van tweedracht, sekten en muiterijen in Kerken”? Neen, voor het heil der Nederlandsche Hervormde Kerk heeft men van de Staatkundig-Gereformeerden blijkens de daden van hun leider *niets te wachten*. En art. 5 van hun program is wel o zoo *zoete* lijm, maar nochtans: *lijm*.

Och mochten de oogen van den Heer Kersten en allen, die de “Kerke Christi” scheuren, nog eens open komen te gaan voor de waarheid onzer aloude Belijdenis! En mogen allen, die de betekenis der Vaderlandsche Gereformeerde Kerk hebben leren zien óók in het staatkundig leven, zich verre houden van een partij, die met dierbare vaagheden kiezers van ècht-Gereformeerde beginselen zoekt mede te krijgen op een weg en naar een doel waar zij niet komen *willen!* _____

Met verbanning en beul.

Kijk, dat is óók een van de waardige middelen, waarmee de H.G.S. telkens weder zich bestreden ziet door de “Christelijke” partijen: De H.G.S. wil *den beul weder invoeren, en de ver-banning toegepast zien* op wie het staatkundig niet met haar eens zijn, speciaal de Roomsche burgers van dit land! Wij vragen: waar haalt men dit toch vandaan?

En antwoorden: dit kletspraatje (want anders is het niet) is *uit de politieke duim gezogen*. Door velen, die niet beter weten. Maar ook door anderen, die toch wel terdege beter weten! Maar de H.G.S. bepleit toch eene Overheid naar art. 36 onzer Geloofsbelijdenis?

Stellig – maar wààr leest men in dat artikel van beul en verbanning? Mag in dezen ook onze eigen vaderlandsche geschiedenis een woordje meespreken? Welnu dan, zoo vragen wij, heeft de Gereformeerde Overheid in ons vaderland, die wij zóó lang gehad hebben, soms met beul en verbanning gewerkt tegen de Joden, de Roomschen, omdat die de Gereformeerde religie niet beleden? Of was ons land toen niet veeleer ’n toevluchtsoord voor elders om hun geloof verdrevenen? Maar wáárom wordt met deze onwaarheid dan zoo veelvuldig gewerkt in de “christelijke” pers en op de kiezersvergaderingen? Wáárom hoorde ik dan kortgeleden bij het debat een anti-revolutionair verkondigen, dat het ons ideaal zou was Lou de Visser, den communist, te dwingen onder een Gereformeerde prediking te zitten? Helaas, ik ben door ervaring tot de conclusie gekomen: Omdat vóór alles de kiezers van Christelijke huize bewogen moet worden om te blijven bij de partijen der “rechtsche” samenwerking; maar door *welke middelen* – dat schijnt er minder op aan te komen! Tegen de H.G.S. schijnt *ieder* middel daartoe bruikbaar en oirbaar – óók leuzen en caricatuur – tot de fantasieën van beul en verbanning toe!

Die nobele “Christelijke” politiek toch!

De Studie-Commissie.

’t Is al lang geleden – acht jaren – dat in de Christ.-Historische Unie werd ingesteld en Studiecommissie ter bestudering van enkele hoogst gewichtige beginselvragen. De Friesche kiezers waren in onrust over de Friesch-Christelijk-Historische beginselen – wat kwam daarvan terecht bij de leiding der Unie? Welnu, wat kon men méér verlangen dan ’n Studiecommissie, die straks haar rapport zou uitbrengen – dan zouden die beginselen wel blijken zóó waar te zijn, dat zij toch de overwinning in de Unie zouden behalen! Dat is nu acht jaar geleden – de Commissie studeerde! Na vier jaren kwam weer de stembus – maar er was nog gèèn rapport. Nu, na acht jaar studeren – nóg geen rapport. En wéér staan wij voor de stembus. En wéér zullen de Friezen dringend uitgenodigd worden om toch de leiding der Unie te steunen. Hun geduld wordt kennelijk in de leiding der Unie hóóg getaxeerd. Hun goedgegelovigheid niet minder! Aan de Academie heeft men soms van die “eeuwige studenten”. Nooit ’n examen. Nooit een graad. Maar toch, ze “studeeren” – op kosten van Pa. Zoo heeft ook de Chr.-Historische Unie haar eeuwige studenten – op kosten van de Friezen. En ten koste van hun beginselen. “Hoe lang zult gij, Catilina, ons geduld misbruiken”?, zoo vangt een der redevoeringen van de ouden Cicero aan. Die vraag blijft actueel – alleen moet gij den naam Catilina veranderen in: Chr.-Historische Unie. Mijn vriend in Friesland sprak onlangs in zuiver Hollandsch van “je reinste kiezersbedrog”. Ik heb hen bestraft om deze onparlementaire uitdrukking, en hem voorgeslagen liever te spreken van “reine politiek”. Maar zijne verontwaardiging over de Studie-commissie-zonder-rapport van acht jaren oud heb ik, hoeveel moeite ik ook deed, niet kunnen wegdeneeren. Neen, helaas niet

Anti-papist!

“Het zijn maar *bedelaars* (geuzen)!”

Zoo getuigde smalend eens een raadsman van de landvoogdes Margaretha van Parma, toen vele edelen des lands hun smeekschrift aanboden (1566).

Bedelaars. Geuzen. Het was als *scheldnaam* bedoeld – en het is in Holland’s geschiedenis een *eere naam* geworden voor hen, die ons volk onder God’s zegen bevrijd hebben van de tyrannie van Spanje en Rome!

“Het zijn maar *anti-papisten!*” Zoo getuigen heden ten dage smalend Rome en Rome’s trouwe bondgenoten in de politiek, Anti-revolutionairen en Christelijk-Historischen, over de Hervormd (Geref.) Staatspartij.

Dat is de *scheldnaam*, die men vaardig slingert naar ons hoofd, zoo vaak wij in het Protestantsche Nederland het wagen te spreken van de wassende Roomsche macht, van den àl breeder wordenden goudstroom naar de kloosters, van den onverzadelijken roomschen honger naar àl meer posten van invloed en macht, van het àl dreigender gevaar, politiek, economisch en godsdienstig, voor ons Protestantsche Vaderland.

“Anti-papisten!” Sluit dus uw ooren voor hun stem, al sreekt die voor honderd procent de treurige waarheid! Steunt dus de “rechtsche” partijen, die Nederland in de politiek aan Rome uitleveren, want wat goeds kan er nu bij de “antipapisten” zijn?!

Deze *scheldnaam* gaat óók een *eere naam* worden – maar geve God, dat het niet *te laat* zal zijn!

Voor dit schelden gaan wij niet terug! De H.G.S. zal *blijven* pogen ons volk wakker te roepen, ten spijt van allen die thans voor Rome in Nederland op de knieën liggen. De H.G.S. zal *blijven* getuigen tegen het verloochenen van onze historie, van God’s groote daden, van onze Protestantsche vrijheden.

Laten De Nederlander en zijn hoofdredacteur maar dapper voortgaan ons te brandmerken als anti-papisten, en ons volk te blinddoeken – aan de H.G.S. de eere heden ten dage nog vrijuit de volle waarheid en werkelijkheid te zeggen.

Vóór het Protestantsch karakter van ons volk, en tegen de verroomsching van Nederland – dat is het “anti-papisme” van de gescholden H.G.S.

Weinig minder dan misdadig

Zóó luidt het broederlijk oordeel van Dr. Slotemaker De Bruïne in De Nederlander over hen, die straks hun stem zullen uitbrengen op de Herv. Staatspartij: zij zullen “weinig minder dan *misdadig* handelen!”.

Is het niet fraai? Dat leest gij in dezelfde Chr.-Historische pers, die zoo hartbrekend klagen kan over “broedertwist”, wanneer de H.G.S. naar eerlijke overtuiging ons volk waarschuwt voor den ramp eener “rechtsche samenwerking”, die Nederland àl meer in den greep van den erfvijand onzer Kerk en onzer vrijheden voert. Maar de betraande oogen kunnen ook fonkelen, en de zoete stem weet ook het brandmerk in te drukken: weinig minder dan *misdadig*!

Goed, wij weten het dan nu: Wie voor God en zijn geweten niet A.R. of C.H. stemmen *mag en kan*, om-

dat hij een ander beginsel ziet als het ware en Schriftuurlijke, kent nu den banvloek zijner Chr.-Historische mede-christenen: hij handelt weinig minder dan *misdadig*! Wie het beginsel zijner Belijdenis liefheeft en daarnaar ook handelen wil, wie in zijn stem op de Herv. Staatspartij getuigen wil tegen den Staat-zonder-Bijbel, en zooveel méér – die zal bij de stembus van 1933 weinig minder dan *misdadig* handelen!

Want hij stemt niet op ’n gróóte partij! – en dát alleen kan ons volk heil brengen! En het is immers klaar als de dag, dat alleen gróóte partijen het bij het rechte eind kunnen hebben – de Chr. Historische Unie bijvoorbeeld!

Weinig minder dan misdadig!

Dat is bestemd voor de *kiezers*, die naar de stem der H.G.S. zullen hooren. Zij mogen blijde zijn, dat zij er nog zoo genadig afkomen, in het broederlijk oordeel van den leider der Unie. Want, nietwaar, zij weten tenminste nog niet *ten volle* misdadig te zullen handelen. Het scheelt wel niet véél, maar het is toch nog iets *minder* dan misdadig.

Maar de leiders der H.G.S.-beweging! Wat zal over hèn het broederlijk oordeel van Dr. Slotemaker de Bruïne wezen? Zeker niet “weinig minder” dan misdadig, maar “*erger* dan misdadig”.

Nochtans zij de leider der C.H. Unie er verzekerd van, dat die mannen zijn striemende oordeelen zien als striemen *in de lucht!*

De Kerk erbuiten!

Dat “de Kerk er buiten moet blijven”, is in de politiek een waarheid als een koe, geleeraard door zeer wijze politieke leeraren. Slechts òn-wijzen kunnen tegen deze waarheid bedenkingen hebben. Zóó b.v. de aanhangers van het Nationaal-Gereformeerd beginsel, de mannen en vrouwen der H.G.S. Maar dat dààr ook geen “intellect” zit, werd reeds jaren geleden door een leidende figuur der “rechterzijde” verkondigd. Dies moet ook dat wel waar zijn. De Kerk moet erbuiten blijven!

Zoo geschiedt het dan ook – maar de schuchtere vraag zij gesteld, *welke* Kerk?

Zeker niet de Roomsche – die komt er àl meer binnen. En zeker óók niet de Kerken der Scheiding – die hebben ’n woordje mee te spreken in de politiek, wees daar verzekerd van! De Kerk moet erbuiten blijven! Men bedoelt dan: de Vaderlandsche Kerk, de Nederlandsche Hervormde.

Maar eilieve, vanwaar dan de inconsequentie van Chr.-Historischen en Anti-Revolutionairen, om bij elke stembus de Kerk er *binnen* te halen voor ’n paar weken *in de personen van de Hervormde predikanten*, die dringend aangezocht worden hun naam, als door hun ambt van zooveel invloed, te zetten onder de aanbevelingen van de kandidaten der partijen?

Hetwelk, vertaald, wil zeggen: de Kerk er binnen, om de Kerk erbuiten te houden. En de Kerken, die haar bloei en invloed nu niet bepaald zoeken, er binnen te brengen. Hier moet iets scheef liggen.

Edoch, dat zal wel hieraan liggen, dat ik maar een simpele H.G.S.-er ben.

Eenheid.

Ik kon hier óók boven zetten: Doe naar mijn woorden, nier naar mijn werken Het lied der éénheid wordt weer in alle toonaarden gezongen door het duo Christelijk His-torische Unie en Anti-Revolutionaire Partij. Nu eens is de ondertoon van dit lied: staatkundig belang. Dan weer: eisch van Christelijke belijdenis. Straks: geëischte mogelijkheid van parlementaire meerderheidsvorming,

Dat toch die H.G.S. maar niet méé wil zingen. De scheurmakers! Wel te verstaan, niet het lied der eenheid *in het beginsel*, maar der *partij-eenheid*!

Het is alleen maar jammer, doodjammer, dat dit schoone lied vooralsnog door *twéé* stemmen gezongen wordt – hetwelk de waarachtigheid en de aanbeveling ervan niet bepaald sterker maakt.

Mijn vriend van de Veluwe vroeg mij onlangs zoo langs zijn neus weg, waarom dan Christelijk-Historischen en Anti-Revolutionairen, wien de eehed kennelijk zóó zwaar weegt, niet eens begonnen *zelf één* te worden? En hij meende ook eens ergens gelezen te hebben, dat de Christelijk-Historischen hun partij-ontstaan te danken hadden aan de *verbreking* der eenheid door de Savornin Lohman in de Anti-revolutionaire partij

Tja, wat moet men dan antwoorden? Ik heb mij er maar af-gemaakt met te zeggen: Doe naar mijn woorden, mijn vriend, maar niet naar mijn werken! Ze prijzen anderen aan wat ze zelf niet willen. Dat excuseren zij dan, door te zeggen: “ons scheidt van de A.R. ’n verschil in mentaliteit” En het sluit natuurlijk als een bus, dat men wat men zelf niet doet, een ander voor de voeten mag werpen. En kan ik het helpen, dat zoo ’n stijfhoofd van de Veluwe verklaarde, dat ik hem tòch niet overtuigd had?

De dank achterna !

Daar ligt toch iets geweldig tragisch in dat: “ondank is ’s werelds loon”. Hoevelen heeft die bittere ervaring niet tot desillusie, tot tranen, tot vergramming geleid! Thans zijn de Christelijk-Historischen en de Anti-Revolutionaire Partij aan de beurt gekomen, om te zeggen: ondank is Rome’s loon. Want in de kringen der R.K. Volkspartij neemt men tegenover de bondgenooten van Rome in de politiek, de pro-papisten, geen blad voor den mond! Onvoorzichtigheid? Gebrek aan “politiek”? In elk geval, des te beter! Wat in de gróóte Roomsche partij *gedacht* wordt, wordt in de R.K. Volkspartij *uitgesproken*!

“Onze Vaan”, haar orgaan, kan u., Chr.-Historische en Anti-Rev. broeders, leeren, hoe hoe goed-roomschen over u denken. Hoe zij u *haten*, zij, met wie gij gelooven moest te “stoelen op één wortel des geloofs”(!). Daar worden de Calvinisten genoemd “de aartsvijanden van onze Moeder de heilige kerk” en het Calvinisme “het spreekorgaan van Satan in persoon”, met wie de R.K. Staatspartij “gekonkeld”

heeft, en aan wie zij “de rechten der Kerk” voor luttele politieke voordeelen hebben verkwanseld.

Zoo krijgen de pro-papisten den dank achterna!

Zij hebben Rome in Nederland naar hun beste krachten te paard geholpen, het stroomen gouds bezorgd, het machtig gemaakt indit oude Gereformeerde land. En nu – nu krijgen de “aartsvijanden van onze Moeder de H. Kerk”, de “spreekorganen van Satan in persoon” den dank met een schop achterna: slechts “luttele politieke voordeelen” heeft Rome van hen ontvangen! Als de Protestant-sche bondgenooten in de “rechtsche” samenwerking zóó genoemd worden – vraag dan niet welke namen Rome voor de H.G.S.-ers in petto heeft! Maar die zullen gelukkig nooit ontnuchterd behoeven te zeggen: den dank krijgen wij achterna!

Zullen ze het niet hebben?

Wie onzer kent dat lied van da Costa, den vromen zanger niet? Zij zingen het zoo gaarne op vergaderingen, onze anti-revolutionairen voorop:

“Zij zullen het niet hebben, Ons oude Nederland. . .”

Zij zullen het niet hebben, De goden van den tijd ..”

Och arme – “zij” hebben het *allang!* Al voor negen tienden! Ongeloof en bijgeloof “hebben” ons oude Nederland al vele, vele jaren. De goden van den tijd “hebben” het , ons oude Nederland, dat heden ten dage is ’n God-looze Staat met ’n God-looze grondwet, en ’n God-looze overheidsschool. En of al af en toe de “Christelijke partijen” “het Regeerkasteel veroveren”, verandert aan die werkelijkheid niets!

O, naar waarheid zong da Costa: “Niet om *hun* erf te wezen Heeft God het ons bevrijd!”

Maar Nederland is “hun” erf geworden. Rome en de Revolutie, die *beiden* het gezag van God’s Woord óók voor de Overheid haten, hebben het in Nederland te zeggen. Hoe dat zoo ver gekomen is? Hoor da Costa’s getuigenis:

“Tenzij het woord des Zwijgers

Moedwillig wierd verzaakt:

’k heb met den Heer der Heeren

Een vast verbond gemaakt”

Welnu, dat vast verbond met den Heer der eeren, met dien God , die Nederland vrij maakte, is verzaakt. Is *moedwillig* verzaakt! En voor dat verbond is een ander verbond in de plaats gekomen. En onder dat verbond hebben de goden van den tijd het oude Nederland hoe langer hoe meer in hun macht gekregen! – dat is de vloek der ‘coalitie’. En zij zullen het in hun macht *houden*. Tenzij wij onze hoop weder gaan stellen, óók in de *Staatkunde*, op den Heere der Heeren, en wederkeeren tot Zijn vast verbond. Tenzij wij weder, óók in de *politiek*, gaan vragen naar Zijn Woord en Zijn eischen. Anders zal ons *zingen* niet baten! Want gehoorzaamheid is beter dan offerande. Zouden zij niet beter doen, in plaats zoo hoog-uit ons eigen vonnis te zingen, met – terug te keeren tot de Wet en de Getuigenis, óók in de *Staatkunde*?

Stemt op de lijst der Hervormde (Geref.) Staatspartij
No. 1 – Ds. C. A. LINGBEEK

M A N I F E S T

Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij

Wat de H.G.S. wil,
samengevat in 24 vragen en antwoorden

1. *Vraag:*

Wat wil de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij?

Antwoord:

De Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, wil wederom den Staat naar den Bijbel, omdat alleen onderworpenheid van de Hooge Overheid aan het Woord Gods waarborgt, *Gezag, Vrede, Recht en Goede zeden.*

2. *Vraag:*

Waarom sluit de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij zich dan niet aan bij de andere, groote, Christelijke partijen?

Antwoord:

De H.G.S. sluit zich daarbij niet aan, omdat de zoogenaamde "Christelijke" partijen, geen politiek voorstaan, die als Christelijk kan worden aanvaard.

3. *Vraag:*

Wat moet dan onder Christelijke politiek worden verstaan?

Antwoord:

Christelijke politiek is niet een politiek van christenen, die door het behalen van eene stembusmeerderheid de regeermacht aan zich trekken; Christelijke politiek streeft de openlijke erkenning na in wetgeving en bestuur des lands, van Christus, niet alleen als Hoofd der Christelijke gemeente, maar ook als den Koning der volken; Als eenig richtsnoer om tot dit doel te geraken, staat ten dienste: de Heilige Schrift.

4. *Vraag:*

Wil de Roomsch-Katholieke Staatspartij wellicht ook eene Christelijke Staatskunde?

Antwoord:

De Roomsch-Katholieke Staatspartij is eene Ultramontaansche partij. Dit sluit in zich dat zij elke staatkunde en elk politiek stelsel ten bate van Rome's kerk tracht aan te wenden en te gebruiken, omdat voor hare leden gehoorzaamheid aan den Paus gaat boven ed op de Grondwet des lands. Een schijnbaar Christelijke politiek is haar tot op heden het voordeeligst geweest. De Roomsch-Katholieke Staatspartij kan, als de baat haar groot genoeg blijkt, weder in coalitie (samenwerking) gaan Zij kan ook anders!

5. *Vraag:*

Kan de Roomsch-Katholieke Staatspartij wel een ware Christelijke politiek voorstaan?

Antwoord:

Neen, dat kan zij niet, want haar beginsel is allesbehalve dat van den Staat naar den Bijbel. Door Rome, met behulp van de toenmalige liberalen, is juist de Bijbel van onze volkschool verwijderd geworden. Het beginsel der Roomsch-Katholieken is dat van den Staat, die in Kerk, Staat en maatschappij aan de Paus te Rome onderworpen is.

6. *Vraag:*

Maar heeft Rome dan in Nederland juist den neutralen Staat niet aanvaard om een Christelijke politiek te bevorderen?

Antwoord:

De Roomsche kerk wil in ons land den neutralen Staat alleen en voorzoover en voorzoolang daardoor een einde kan worden gemaakt aan den Protestantischen Staat en omdat zij in de tijdelijke aanvaarding van den neutralen Staat een weg meent te zien om te komen tot den Roomschen Staat.

7. *Vraag:*

Moet deze zienswijze geen overdreven voorstelling der zaken worden genoemd en spreekt de ervaring haar niet absoluut tegen?

Antwoord:

Het tegendeel is het geval: kerken en kloosters, met machtig uiterlijk aanzien, rijzen als paddestoelen uit den grond; tallooze beelden worden wederom langs den openbaren weg geplaatst; het kennelijk verlangen naar volledige processievrijheid (gedemonstreerd in optochten en ommegangen)!. Naar toelating van de Roomsche missie op protestantsche zendingsterreinen in Indië wordt gestreefd; onroerend goed koopt Rome hoe langer hoe meer op. Roomschen worden bij voorkeur benoemd in de voornaamste Staatsambten en regeeringsinstellingen (ministers, burgemeesters, rechters, notarissen, politie).

Terwijl een ijverig priesterdom en leekenapostolaat het land overstroomden (nieuwe bedevaartsplaatsen: Dokkum, Heilo, Heilige landstichting, abdij van Egmond, Hasselt) neemt het onderricht door religieuze onderwijzers voortdurend toe (reeds meer dan 4000), waardoor tevens, van Staatswege aan de Roomsche kerk reeds welhaast f 100 miljoen ter vrije beschikking is gesteld. Voor missie, ziekenverpleging en andere zoogenaamde culturele doeleinden. Onderwijl worden de goederen in de doode hand onbelast gelaten (onroerende alleen in 20 jaar vermeerderd met 250 miljoen gulden!), in één woord geen middel onbenut gelaten, om Nederland wederom te brengen aan de voeten van den Paus.

8. *Vraag:*

Mogen Protestanten aan deze verroomsching van Nederland hunne hulp en medewerking verlenen of hierbij lijdelijk toezien?

Antwoord:

Neen, dat mogen zij niet, want daarmee plegen zij verraad aan hunne zoo duur gekochte rechten en vrijheden, staan zij den voortgang en uitbreiding der ware Christelijke religie tegen, rooven zij God de eer, die Hem alleen toekomt en doen hunne gewetens geweld aan.

9. *Vraag:*

Wat dan te denken van de Protestantsche partijen, die zeggen met Rome op éénen geloofswortel te stoeien

en die deswegen in coalitie (samenwerking) zijn gegaan?

Antwoord:

De z.g. Protestantsche partijen die met Rome in coalitie gaan, verloochenen hunne afkomst, verzaken het Goddelijke Woord en verkoopen land en volk aan den erfvijand Rome, waardoor zij zichzelve bewijzen geen Protestantsche partijen te zijn.

10. *Vraag:*

Maar beweert de Antirevolutionaire partij dan niet, dat ook zij den Staat naar den Bijbel wil?

Antwoord:

Bij de Antirevolutionaire partij moge men in het geweten overtuigd zijn van de Goddelijke Waarheid, op Staatkundig terrein wordt deze niet beleden.

Van een Staat naar den Bijbel is bij de Antirevolutionaire partij in het geheel geen sprake.

Volgens haar is de Overheid er alleen voor handhaving van openbare orde en recht; van godsdienstige zaken heeft deze zich te onthouden.

(Antirev. Program Art. IV).

11. *Vraag:*

Wil de Antirevolutionaire partij dan niet "belijdenis doen van de eeuwige beginselen, die in Gods Woord geopenbaard zijn"?

Antwoord:

De Antirevolutionaire partij doet daarvan geenszins belijdenis, dan alleen voorzoover haar politiek beginselprogram dat toelaat; welk program veelmeer de functie verricht van grendel, om den mond harer belijders – op staatkundig erf – gesloten te houden.

12. *Vraag:*

Maar spreekt het Antirevolutionaire program dan niet van God als de bron van alle gezag en van de Overheid als Gods dienaar?

Antwoord:

Zeker, maar datzelfde program spreekt er ook van, dat de Overheid buiten alle geestelijke vraagstukken moet worden gehouden, zoodat Gods Getuigenis op het terrein der Staatkunde een gesloten boek blijft.

13. *Vraag:*

Wijst echter de practijk niet uit, dat eene wetgeving naar de Antirevolutionaire beginselen een genoegzaam Christelijke wetgeving is?

Antwoord:

Het tegendeel is eerder waar: onze revolutie Grondwet wordt niet ni Protestantsche zin gewijzigd zooals Groen van Prinsterer dat wenschte, het kerkelijk probleem onaangeroerd gelaten, de Bijbel van onze volksschool verwijderd gehouden. En wel worden vele wetten doortrokken van een Kuyperiaansche geest, doch dergelijke wetten drijven ons volk maar te eerder en te vaster in de armen van on- en bijgeloof, als daar zijn: de bedrijfsradenwet, de veelszins aan de revolutie ten goede komende radiozendtijdverdeeling, de opheffing of inkrimping van nationale instellingen en scholen, de wijziging van de kieswet ter wering van kleine partijen uit het Parlement, het ontwerp opheffing van rechtbanken en kantongerechten met name in het Protestantsche Noorden des lands.

Zelfs der zg. Godslasteringswet, aangeprezen als het toppunt van christelijkheid, bedoelt heelemaal

niet de strafbaarstelling der Godslastering als zoodanig, doch alleen en uitsluitend een bescherming van menschenlijke gevoelens, die mochten worden gekrenkt; overigens wil deze wet slechts een maatregel zijn van orde en rust.

14. *Vraag:*

Hoe moet de politiek der Antirevolutionaire partij dan worden genoemd?

Antwoord:

Eene berekenings-, of anders gezegd, eene succespolitiek, waarbij een Christelijke wetgeving wordt opgeofferd aan het belang der coalitiepartijen, waarvan de Overheid slechts de dienaar is en waarvan Rome meer en meer de vruchten plukt.

15. *Vraag:*

Mogen Protestanten aan dit nieuw-Calvinistisch streven hunne hulp en medewerking verleen?

Antwoord:

Neen, nooit of te nimmer, want daardoor wordt de kracht der reformatische Kerk van dit land verzwakt, het on- en bijgeloof in de hand gewerkt, de invloed van het Protestantisme gebroken en de eindoverwinning van Rome in Nederland metterdaad voorbereid.

16. *Vraag:*

Werkt de Christelijk-Historische Unie óók mede aan de verroomsching van Nederland?

Antwoord:

Gewis, want aan haar is het te wijten dat ons de ramp der onderwijspacificatie is geworden, waardoor Rome sinds 1921 reeds welhaast f 100 miljoen uit de Staatskas is toegevloeid ten bate van zijne Ultra-montaansche doeleinden.

De Christelijk-Historische Unie wenscht, ondanks den grooten geestelijken en kerkelijken nood, het probleem onzer Hervormde kerk niet binnen den gezichtskring der Regeering te brengen, onder de leuze: dat de Kerk vrij zou zijn.

Zij ondersteunt den Roomsche-Afgescheiden aanval op de nationale instellingen, zoo duidelijk bewezen bij de opheffing der vroedvrouwen-kweekschool te Amsterdam en die voor onderwijzers te Den Bosch.

Zij berust, zooals reeds meermalen is geconstateerd, in het niet wederom herstellen der theologische faculteit op de landshoogeschoolen en protesteert niet tegen den antirevolutionairen opzet der verscheuring en uiteendrijving van de nationale Kerk, waar de Regeering voortgaat met de benoeming van Kuyperiaansche hoogleraren ter opleiding van de toekomstige Hervormde predikanten.

17. *Vraag:*

Gewaagt het Christelijk-Historisch program van actie dan niet van eene eerbiediging der Christelijke beginselen in het Staatsleven?

Antwoord:

Ja zeker, dat doet het wel, maar èn dat program van beginselen èn de practijk wijzen uit dat de Unie weinig voor de verwezenlijking eener positief Protestantsche Staatkunde gevoelt. De Staat naar den Bijbel wordt door de Unie praktisch niet meer mogelijk geacht en ook niet begeerd.

18. *Vraag:*

Hoe oordeelt de Unie dan over Artikel 36 der Geloofsbelijdenis van de Hervormde Kerk en het Protestantsch Staatsrecht, zooals dit vanoud daarop was gebaseerd?

Antwoord:

Deze belijdenis onzer Kerk is volgens de Christelijk-Historische Unie uit den tijd; dit Protestantsche Staatsrecht past zij slechts in zooverre toe, als zij het voor verbetering vatbaar acht, waarbij rekening kan worden gehouden met de politieke werkelijkheid, welke naar haar oordeel eischt een hernieuwd bondgenootschap met Rome.

19. *Vraag:*

Wat is nu eigenlijk het bijzondere waardoor de Christelijk-Historische Unie zich van elke andere partij onderscheidt?

Antwoord:

Dat ondanks haar program van actie de Unie op dit oogenblik nog niet weet, welke hare beginselen eigenlijk zijn. Want wel heeft de Unie al voor *acht* (!) jaren daartoe eene Studie-Commissie ingesteld, doch deze is in al het studiemateriaal verdwaald geraakt. En daardoor houdt zij de Hervormden, met name in Friesland aan de lijn. Hetgeen niet wegneemt dat de Unie praktisch het Roomsche-Afgescheiden program van actie toepast, krachtens hetwelk zij de coalitie ook van harte is toegedaan.

20. *Vraag:*

Maar mogen Protestanten aan dit klaarblijkelijk propapistisch streven hunne hulp en medewerking verleen?

Antwoord:

Neen, nu niet en nooit, want Christus, de Overste van de Koningen der aarde, deelt Zijn macht niet met eenig mensch. De God des Bijbels kan niet in coalitie met den Paus worden gediend.

21. *Vraag:*

Wil naast onze H.G.S. ook de Staatkundig Gereformeerde partij (groep Kersten) den Staat naar den Bijbel?

Antwoord:

De Staatkundig Gereformeerde partij (groep Kersten) kan als zoodanig den Staat naar den Bijbel niet voorstaan, omdat zij doorlopend de inwerking en invloed van de afscheidingsbeginselen ondergaat en voortdurend scheurkerkjes en vrije scholen sticht.

22. *Vraag:*

Waarin onderscheidt zich de partij Kersten eigenlijk van de Antirevolutionaire partij?

Antwoord:

Hoewel de partij Kersten als leuze het onverminkte Artikel 36 der Nederlandsche Geloofsbelijdenis (na het ontstaan der H.G.S.!) is gaan voeren en ook geen coalitie met Rome wil, verwacht zij heil van een wettisch Protestantisme. Tengevolge daarvan ijvert zij voor het tot stand brengen van velerlei "Christelijke" bepalingen, gelijk ook het A.R. program deze opsomt, maar die door de Antirevolutionaire partij, mede door het in coalitie gaan met Rome, nooit werden verwerkelijkt.

23. *Vraag:*

Maar beoogt de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij deze dingen dan niet?

Antwoord:

Waar de groep Kersten haar terrein van actie beperkt tot den eisch van vele bestuursmaatregelen, betrekking hebbende op den uiterlijken godsdienst, die onder een gezond Christelijk bewind alle lof zouden verdienen, dragen deze eischen in dezen tijd veelal het karakter van dwangmaatregelen.

De Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij overziet het terrein van ons Staatsleven over zijn geheele lengte en breedte, en wijst allereerst heen naar de oorzaken van het verval en den weg tot herstel.

Het herstel van den Staat naar den Bijbel, waarvoor zij het pleit voert, acht zij mogelijk, niet wanneer een deel van het volk, maar wanneer het geheele Nederlandsche Volk wordt teruggedleid op de wegen welke God Zelf het van oudsher heeft geweest.

Niet van een politiek van menschelijke berekening verwacht zij heil, zij laat een geloofsgetuigenis uitgaan en laat de uitkomst aan God over.

Tegenover een politiek der praktische werkelijkheid stelt zij een geloofspolitiek. De oplossing van het vraagstuk van den Protestantschen Staat ziet zij in het nauwste verband met dat de Reformatorische Kerk, waarom zij ook het kerkelijk probleem in het centrum der politieke beschouwingen plaatst.

Leuzen als: de kerk er buiten; vrijheid voor het bijzonder onderwijs; de school aan de ouders; soevereiniteit in eigen kring; en eerbiediging der Christelijke beginselen; ontmaskert zij als zijnde in wezen revolutionair en louter dienende om de Kerk des Heeren onder ons volk tegen te staan en het herstel van den Protestantschen Staat te verhinderen.

24. *Vraag:*

Wat geeft U den zedelijken moed om de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij te steunen en aan hare lijst Uwe stem te geven?

Antwoord:

Het geloof, dat God Zijne beloften aan ons volk niet tevergeefs heeft gegeven, dat Christus Zijne Kerk zal redden uit de gevaren waarmede hare vijanden haar omringen, de zekerheid dat wat Gods hand aan Nederland begonnen is te werken, door Hem ook zal worden voleindigd.

Stemt dan als waarachtig Protestant op No. 1 van de lijst der Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij

DS. C. A. LINGBEEK.

Verloren Stemmen.

Zoo bezorgd als men toch voor ons is! – vooral van Christelijk-Historische en Anti-Revolutionaire zijde.

Toen in 1925 Ds <Lingbeek No. 1 stond op de Candidatenlijst der H.G.S., zijn onze kiezers toch zoo dringend gewaarschuwd om op hem hun stem niet uit te brengen. Lingbeek zou het tòch niet halen. En dan waren al die kostelijke stemmen.... verlooren.

De H.G.S.-ers zijn nu eenmaal onverbeterlijk – zij stemden tòch op Lingbeek, en Lingbeek kwam in de Kamer. De stemmen bleken niet “verloren”.

In 1929 werd dezelfde welmeenende waarschuwing gehoord. Zelfs een profesor van de Hoogeschool te Groningen, Chr.-Historisch, verhief zijn stem: uw stemmen gaan, als ge op Lingbeek Stemt, verloren!

Erger nog – ze komen misschien wel Rome ten goede! En Lingbeek kwam in de Kamer.

Zoowaar wordt thans dit praatje voor de derde maal ons opgehangen.

Wat de H.G.S. daarop te antwoorden heeft?

Vooreerst: dat *wij* niet verantwoordelijk zijn voor ons huidig kiesstelsel, die politieke grabbelton met zijn “overschotzetels”. Hiermede hebben wij indertijd linker- en rechterzijde samen ons gelukkig gemaakt.

Ten tweede: dat er nog wel andere mogelijkheden zijn in de politieke loterij, dan dat een stem op de H.G.S. aan Rome tenslotte ten goede zou komen. B.v. aan de C.H. Unie! Zou die Unie daar óók bezorgd om zijn?

Ten derde: dat nu die bewering van de “verloren stemmen” twee maal een onhandig praatje is gebleken, de kiezers er bij de derde maal zeker niet invliegen zullen.

En tenslotte: dat de uitkomst van de stembus-1933 zich voor de Chr.-Historischen en Anti-Revolutionairen waarlijk niet zóó rooskleurig laat aanzien, dat deze broeders allereerst zorg behoeven te hebben voor de stemmen der H.G.S.!

De “rechtsche samenwerking”!

Vroeger spraken we van de *coalitie*.

Maar dat mag nu iet meer – op de flesch met *denzelfden* inhoud staat nu 'n nieuw etiket: *rechtsche samenwerking*.

Weet gij, eenvoudige Nederlandsche kiezer, wat dat beteekent?

Het staatkundig samengaan van Rome, Anti-Revolutionairen en Christelijk-Historischen te zamen en met elkander “ons Christelijk volksdeel” vormende, “onze Christelijke menschen”.

Kom, laat mij u de beteekenis van dat samengaan wat verduidelijken met een twee-tal beelden!

I. De rechtsche samenwerking is gelijk een *huis*. De heer des huizes is Rome – die zegt wat er in huis wel of niet gebeuren zal.

De juffrouw van de huishouding is de *A.R. partij*, - ijverig, gewillig, G.G. en v.g.g.v.

En de *Chr. Historischen?* – die zijn zooveel als het bellemeisje op halven kost plus de footjes die er zoo nu en dan afvallen. “Het kind is maar Hervormd” zegt de juffrouw...

II. De rechtsche samenwerking is gelijk een *roeiboot*.

Aan de riemen trekken ijverig de Anti-Revolutionaire Partij en de Christelijk-Historische Unie.

De derde man in de boot zit *aan het roer*.

Die *stuurt* de boot naar *zijn* doel.

De twee roeiers werken zich in het zweet om hem dáár te doen aanlanden. En roeiers zitten ook altijd met hun *rug naar het doel* – alleen de stuurman *ziet* waarheen de boot koerst.

Die derde man, die stuurt, is *Rome*. Overdreven?

Hoort dan wat reeds in 1925 pastoor Overmeer op den Districts-Landdag te Dokkum zoo glorieus getuigde: “Wat wij bereikt hebben, deden wij in samenwerking met rechtsch. *De grootste winst staken wij in den zak*”. Is u dat niet duidelijke taal genoeg?

CANDIDATENLIJST

Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij Kamerverkiezingen 1933

1. Ds. C.A. LINGBEEK, Urk.
2. B.G. PEEREBOOM, Den Haag.
3. Ds. L.C.E. EKERING, Amsterdam.
4. K. EELDRINK, Vianen.
5. F. DE JONG, Koudum.
6. J. PRINS, Oldebroek
7. J. v.d. POL, Veen.
8. P. v. OOYEN, Middelburg.
9. H. v.d. MHEEN, Lunteren.
10. G.H. ALBLAS, Den Haag.
11. W.F. LEFEBER, Leiden.
12. Ds. F.C. WILLEKES, Spijk (Gron.)
13. S. S. BOERSMA, Apeldoorn.
14. Ds. HOOYKAAS, Uitwijk.
15. H.A. VROMANS, Heemstede.
16. L.A. v. HERWAARDEN, Weesp.
17. Ds. A.C.G. DEN HERTOOG, Rotterdam
18. Ds. K.H.E. GRAVEMEIJER, Den Haag.
19. Ds. H.E. GRAVEMEIJER, Amsterdam.

Sluit U aan bij de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij
Abonneert U op “STAAT EN KERK”

MANIFEST

der Hervormde (Geref.) Staatspartij.

Aan het Protestantsche Volk van Nederland

Volk van Nederland,

Waakt voor Uw heiligste goederen!

Onze heiligste nationale goederen worden van alle kanten bedreigd.

Bedreigd wordt ons Oranjehuis, onze Kerk, ons geloof, onze vrijheid, gezag, vrede en welvaart.

Bedreigd, door **Communisme**, God-loos en godsdiensthatend.

Als andere volken, wil 't ook ons volk knechten onder wreede tyrannie; geen vrij bezit, zelfs van ons leven, laat het toe!

Waarheid en recht zal het vertrappen.

Een kleine groep machthebbers, die elkander wantrouwen, bespionneeren en uit den weg ruimen, zal overheerschen door woeste terreur; het recht- en bezitlooze volk zal in Staatslavernij geketend, zelfs het recht tot klagen missen!

Bedreigd niet minder fel door den **N.S.B.**, in wezen even heidensch-revolutionair, gedragen als 't wordt door den gewelddoener. Naar buitenlands model gebouwd, brengt het ons volk een onnationaal regersysteem van rechteloosheid en bezitloosheid. Het vereert met den term van "Gods Souvereiniteit" op de lippen, den Staat als afgodische macht, verpersoonlijkt in den "leider". Het wil een middeleeuwsche geweldsstaat, in plaats van een rechtsstaat over ons volk als ideaal halen.

Tegengesteld aan het Protestantisme, dat de menschelijke persoonlijkheid tot hoogste geestelijke zelfstandigheid en vrijheid voert onder het hoogste gezag van het Goddelijk Woord, brengt het massa-dressuur van onmondigen.

Ook hier zal de zelfgegrepen macht zijn bij een kleine groep aan niemand verantwoordelijke alleenheerschers, die, niet anders dan bij het communisme, zich zelf slechts door spionage en terreur tegen elkaar kunnen handhaven.

Een Aziatisch absolutisme kan in zijn wildste excessen slechts worden getemperd door den sluipmoord.

Door een niets en niemand ontziende daemagogie, waarbij ijverig de "modderspuit" wordt gehanteerd, poogt het kunstmatig een minderwaardigheidscomplex bij het volk te kweken, waarop het alleen kan leven in de hoop, dat de massa, ziek gemaakt door rusteloze agitatie en angstaanjaging, straks zich zelf met goed en

bloed zal leggen aan de voeten van den "leider", die zich zelf opwierp en met de gevaarlijkste regeeringsexperimenten moet pogen de in zelfoverschatting gedane beloften als redder van het vaderland in daden om te zetten, totdat zij, die uit geestelijke overspanning en vermoeidheid zich zelf als geestelijk minderwaardigen onder curateele hebben gesteld, bemerken dat zij, als de allerdomste klaveren zich zelf een slager hebben gekozen.

De homines novi, die zich reeds thans heerschersweelde veroorlooven, moeten echter nog het eerste bewijs leveren, dat zij in staat zijn de zaken van ons volk beter te kunnen leiden, dan de eerbiedwaardige mannen, vergrijsd in 's lands dienst, die zij op onwaardige wijze bekladden en die, hoe sterk men het ook met hun beginselen oneens is, toch persoonlijk recht hebben op ons respect.

Wij zien deze gevaren evengoed, als andere partijen in Nederland, die vrijheid en welvaart voor land en volk begeren.

Doch wij zien nog iets anders, waarvoor velen de oogen nog niet opengingen of waarvoor anderen willens blind zijn.

Wij zien, achter het rookgordijn van den strijd tegen Moscou en N.S.B. waardoor zij zich dekken, een andere dreigende macht.

Een **dreigende macht** die door iedere partij als machtig **bondgenoot** wordt gezocht en gevleid.

Die dreigende macht is Rome!

Grootter is 't gevaar, naarmate het minder rumoer maakt.

Grootter, naarmate het dieper in de historie wortelt, naarmate het minder gebonden is aan een sterfelijken dictator.

Nederland zal een vrij land zijn, of het zal niet zijn!

Het zal een **Protestantsch** land zijn, of het zal niet vrij zijn!

Nederland zal een **Protestantsch** land zijn, of het zal **niet** zijn!

Bolwerk van Neerlands vrijheid is de **Nederlandsche Hervormde (Gereformeerde) Kerk**. Met de vrijwording der Kerk is het vrije Nederland geboren. Aan het **voortbestaan** dier Kerk hangt het voortbestaan van het vrije Nederland.

Daarom gaat de politieke strijd in diepste grond om het **bestaan en de plaats van de Nationale Volkskerk**.

De vraag over de verhouding van Staat en Kerk is over de heele wereld acutoot; hoe kunt ge dan

zeggen “houdt der Kerk er buiten”? ‘Wil de Kerk bestaan en in deze wereld werken, dan moet ze meedoen aan politiek’, zegt pastoor Kooyman. “We hebben nog niet bereikt, wat wij willen”, zegt hij verder.

Wat Rome wil, blijkt in **Hongarije** waar de Luthersche voorzitter van het Lagerhuis klaagt over “een ware inquisitie van Rome” in zijn land.

En in **Oostenrijk**, waar het Protestantisme onder Roomsche dictatuur dreigt verpletterd te worden.

En in **Polen**, waar het Staasgodsdienst wil worden en verklaart niet langer op gelijke hoogte te willen worden gesteld met confessies die het voor valsch heeft verklaard. Geen vertegenwoordiger van den staat mag daar aan Protestantsche godsdienstoefeningen deelnemen.

En in **Denemarken, Zweden, Noorwegen en Finland**, waar op 34.000 Roomsche zielen 2200 geestelijken of religieuzen zijn, d.i. 1 op 16, waaronder Nederlandsche vooraanstaan in de bekeeringspogingen van Scandinavië (waarschijnlijk goed voorzien van Hollandsche guldens?)

En in **Mexico**, waar $\frac{2}{3}$ van alle grondbezit was in handen van de R. Kerk, dat slechts door wapengeweld kon worden hernomen.

En in **Spanje**, waar de Kerk rijk is en 't volk arm; arm volk dat voor 75% uit analphabeten bestaat, terwijl het onderwijs in Roomsche handen is.

En in **Engeland** en in **Amerika**, in **Frankrijk**, in **Duitschland**, in **Italië**, nergens gaat het Rome naar den vleeze, hoeveel veroveringszucht het ook drijft!

Er is slechts één land in de wereld waar Rome's wassende macht bloeit; dat is het Protestantische Nederland!

Wat Rome's doel is?

Groen van Prinsterer zegt (lees zijn eigen boeken en niet de vervalschte, door den A.R. Prof. Diepenhorst) bij het herstel der Roomsche bisdommen: “**t doel van Rome is: het Protestantisme uit te roeien**”.

Dit klopt met wat op den Katholiekendag in 1925 gezegd is: “wij zijn geen Katholiek volk gebleven; wij zijn geen Protestantsch volk geworden: wij zijn een verdeeld volk geworden. **Één van ons beiden moet ondergaan, opdat het weer één worde**”.

Wat **Rome** wil, is **tyrannie**; het duldt geen gewetensvrijheid, geen politieke, geen wetenschappelijke vrijheid. Geen vrijheid van kunst, van handel of bedrijf.

Een heel eind heeft Rome het in ons Protestantsch vaderland reeds gebracht, dank zij

de hulp van den trouwen A(nderen) R(oomschen) “Calvinistischen” Coalitiegenoot, die zijn belijdenis ten faveure van Rome heeft gewijzigd.

Het heet “**Christelijk Historisch**”, aan **Rome processievrijheid** te willen toestaan met Minister Slotemaker de Bruïne (die hierin gesteund wordt door de N.S.B.); en te zeggen als **van liberale kant** gevraagd wordt om op de Openbare School **den Bijbel terug te geven aan het volkskind**: “daar ben ik tegen, omdat de tijd er nog niet rijp voor is”; d.i. **omdat Rome het verbiedt!** Zoo draagt deze gewezen predikant bij de Ned. Herv. Kerk en met hem vele van zijn oud-collega's, die hun steun gaven aan de C.H.U., er mede de verantwoordelijkheid voor, dat er **drie landen** in de wereld zijn, **waar de Bijbel op de Openbare School een verboden boek is: Albanië, Rusland en het Protestantische Nederland!**

Aan hetzelfde Rome, dat voor vier eeuwen door het Protestantisme werd overwonnen door de macht van Gods Woord, levert dat Protestantisme, verblind en verwaasd door jarenlange coalitiepolitiek, al zijn voorrechten een voor een uit.

De **Schoolwet** die de naam van een Ned. Herv. Predikant draagt, brengt Rome jaar in jaar uit 10 à 12 miljoen gulden in haar kloosterkassen. Voor een enkele hoognoodige nieuwe predikantsplaats heet geen geld te zijn, d.w.z. Rome verbiedt het.

In **crisistijd** wordt op steungeld en pensioen van duizenden arme stakkers voortdurend **geknipt**: **aan de kloosterkassengoudstroom durft niemand te raken!** Voelt gij den **druk** niet, die door deze **onrechtmatige bevoordeeling van Rome** uit de Staatskas op het Protestantisme wordt geoeffend, in een land waar bij de grondwet gelijke bescherming der kerken verzekerd is? De **Kinderwetten** geven Rome's bekeeringsbeweging de gelegenheid om zoo veel mogelijk niet-Roomsche kinderen in Roomsche gestichten Roomsch te maken. De “**godslasteringswet**” geeft Rome straks de macht, om alle critiek op wat onze Catechismus noemt “een vervloekte afgoderij” te smoren. In “de Tijd” (3 Apr. 1937) eischte de Jezuiet pater Hendriks reeds dat de Protestantsche bestrijding van Rome bij de wet strafbaar gesteld moest worden! De **kieswet** brengt onrechtmatige versterking **van Rome** in de Staten Generaal en in alle andere bestuurslichamen. Het stelsel Dhont levert de overschotstemmen aan Rome 't eerst. De vast plaats op no. 1 van het stembiljet voor Rome brengt, naar Roomsche schatting, een voordeel van 100.000 stemmen, dus minstens 2 kamerzetels meer.

Straks zal Rome aan zijn onrechtmatig versterkte positie nieuwe pretentie's ontleenen. Met te meer aanmatiging zal het **Roomse machtsposities** opeischen in den Hoogen Raad, in de Rechtbanken, bij leger, vloot, spoorwegen, posterijen, notariaat, crisisambtenarij, en hier Roomse candidaten benoemen in leidende functies en Roomse burgemeesters aanstellen in overwegend Protestantische gemeenten.

Overall ziet het Protestantisme zich teruggedrongen en het blijft nochtans karakterloos coalitie-diensten bewijzen aan de aartsvijandin, die het gezegde van de "Calvinist": "wij stoelen met Rome op éénzelfden wortel des geloofs", nooit 't in gelijken zin heeft beantwoord!

De **crisiswetten** gaven Rome gelegenheid ons land met een heirleger van 7000 voor een groot percentage Roomse ambtenaren te overdekken, terwijl Roomse "ordering" het bedrijfsleven, 's lands tuinbouw en scheepvaart met Roomse boeien dreigt.

Ondertusschen wordt de **Nederlandsche bodem**, "het dierbaar plekje grond, waar onze wieg op stond", ook de wieg van het Protestantisme, dat met zijn bloed dien bodem drenkte, onder onze voeten weggekocht en verrijzen kerken en kloosters in ons land, in 1828 nog verboden, als paddestoelen uit den grond, terwijl de **Roomse missie in Indië** de Protestantische zendingdreigt te verdringen tegen de geschreven wet in. In Curaçao vloeit in de missiekas f 250.000 dat overblijft van 't te veel geschonkene voor 't onderwijs aldaar.

En hoe wordt de **Protestantsche middenstand** door Rome gedrukt!

De **grondwetswijziging** zal 't recht geven om revolutionair gezinden uit de Tweede Kamer te weren.

Mocht dit Rome noodig lijken, dan heeft zij een machtsversterking te meer, door een overigens toe te juichen wet.

Groen v. Pr. Streed tegen het ongeloof en tegen het bijgeloof. In den naam van Groen heeft men zich thans aan het bijgeloof verkocht, om daarna met die hulp tegen het ongeloof te strijden! In den naam van Calvijn brengt men Calvijn om hals ennoemt zich dan: "wij Calvinisten".

Met Groen roept men: "tegen de revolutie het Evangelie", maar in zijn antithesepolitiek onthoudt men het volkskind den Bijbel en schiet het dan neer, als het in revolutie losbreekt!

Dat heet Christelijke coalitiepolitiek, die men straks weer wil voortzetten; geen wonder, dat ons volk er in 50 jaar niet Christelijker door geworden is, wel Roomscher! Dit is wel een jubileum waard!

Is er dan geen stem meer, die zich tegen dit **Roomse** gevaar verheft en die de oorzaak der kwaal aanwijst n.l. het loslaten van de Protestantische belijdenis en het vervalschen daarvan; doch ook het geneesmiddel aanprijst, terugkeer tot het Woord der Heeren en het in geloof en gehoorzaamheid wagen met Hem alleen?

Zeker, die stem is er!

Maar men haat dat geluid!

De Protestanten haten het 't meest!

Die stem moet zwijgen!

De stem der **Herv. (Ger.) Staatspartij!**

Als Laban tegenover Jacob, heeft Minister de Wilde voor de derde maal den eisch bij de stembus verzaard. Eerst 50%, toen 75%, daarna 100% van den kiesdeeler moet worden gehaald, terwijl het overschot (ook van andere Protestantische partijen) in de eerste plaats aan Rome komen zal; dan moet er f 4500 cautie worden gestort, terwijl de bekendmaking van de nummering der lijsten zoo lang mogelijk werd uitgesteld, tot onrechtvaardige benadeeling van de propaganda der kleine partijen!

Dit geschiedt in 't vrije Protestantische Nederland ten believe van Rome!

Zult gij dit alles langer dulden, gij Protestanten in Nederland?

Zult gij, vooral, dit dulden, gij Predikanten der **Nederl. Herv. Kerk?**

't Gaat om Uw kerk, om het protestantisme, dat gij predikt; 't gaat om Uw **Vaderland** en om 't geestelijk erfgoed der vadereb; om 't Protestantische Vorstenhuis van Oranje, dat in den strijd tegen Rome leiding gaf en waarover gij den Zegen des Heeren afsmeekt!

Groen van Prinsterer klaagde er over, dat hij de Predikanten in zijn tijd niet meekrijgen kon. Toch waren er nog 600, die in 1853 de Aprilbeweging steunden. Hoe anders zou het er in ons Vaderland thans uitzien, als toen en nu de geestelijke **leidslieden** des volks zich als één man geschaard hadden rondom het vaandel dat hij hief!

Gij "bemoeit U niet met politiek"? De politiek bemoeit zich wel met U en met uw Kerk! Gij vreest moeilijkheden in Uw gemeente; gij vreest voor nog heel veel dingen meer?

Inderdaad, die zich bij de H.G.S. schaar heeft verdachtmaking, verguizing, achteruitzetting te duchten. Maar die het martelaarschap vreest, dien kan God niet gebruiken; niet in den Staat, ook niet in de Kerk!

Wij roepen U op grond van Uwe en onze Belijdenis vrijmoedig toe, ruk U los van de A.R. en C.H.-partijen, van C.D.U. en S.G.P., steun Prof. H. Visscher niet, wiens kerkideaal op nieuwe verscheuring van de volkskerk aanstuurt! Erken

de valsheid van de leuze “houd de kerk er buiten”. Zij, d.i. Uw Kerk en de Kerk Uwer kinderen, staat er niet buiten! Zij staat midden in den strijd, en haar zijn of niet zijn beslist over alle politieke vraagstukken, zoowel van geestelijken als van socialen en van materieelen aard.

Maar, ge geeft Uw stem niet aan “kleine partijen”?

Iedere schrijver over staatkunde zal U zeggen, dat juist kleine partijen een grooten invloed kunnen oefenen, omdat zij scherp principieel kunnen zijn. De kleine partij moet de groote beïnvloeden, of zij willen of niet. 't Is toch niet zonder reden, dat de “groote” partijen tot elken prijs de “kleine” van zich afschudden willen?

Uw stem zal de meeste waarde en den meesten invloed hebben, ten bate van Uw Kerk en Uw Vaderland, als gij dien geeft aan de “kleinste partij”, de H.G.S.

Volk van Nederland!

Bezint U ernstig vóór gij ter stembus gaat; 't gaat om heel groote dingen van zeer verre strekking

Voor al gij jongeren! Aan U is de toekomst!

Zult gij straks, als het oudere geslacht er niet meer is, in een Roomsche of in een protestantsche Nederland wonen?

In een vrij Nederland, of in een Nederland, dat van uit Moscou, Berlijn of Rome wordt geregeerd?

Iedere partij noemt zich tegenwoordig “nationaal”, maar wat is meer nationaal, dan de Nationale Volkskerk, waardoor Nederland is geworden?

Laat de oude geuzengeest weer in U ontwaken!

Bouwt met ons aan een nieuw, vrij, zelfstandig, Protestantsch Nederland mee!

Volk van Nederland! Niet Uw geldbezit is Uw hoogste goed!

Het nationaal Hervormd (d.i. Gereform.) beginsel waarvan **Groen van Prinsterer** de **kloek** **verdediger** was, is alleen waarlijk nationaal; **eischt dat:**

1e. de Overheid zij gebonden aan den wil Gods (Art. 36. Ned. G.B.).

2e. de koning zij van den Hervormden Godsdienst.

3e. de centrale plaats der Hervormde Kerk in ons volksleven zij verzekerd.

4e. de Bijbel worde ingevoerd op de Openbare school.

5e. wettelijke waarborgen worden gesteld tegen de opdringende macht van Rome.

Volk van Nederland, waakt voor Uw heiligste goederen!

KIEST DEN MAN, DIE DEZE DINGEN VERDEDIGT:

Ds. C.A. LINGBEEK

No. 1 van lijst 16.

De candidatuur van ds. C.A. Lingbeek wordt van harte aanbevolen door:

Ds. W.G.G. BEERKAMP, Nunspeet.

Ds. L. BOER, Scheveningen.

Ds. G.A. BRUINS, Ommen.

Ds. H.E. GRAVEMEIJER, Amsterdam.

Ds. K.H.E. GRAVEMEIJER, 's Gravenhage.

Ds. H.J. DE GROOT, Voorst.

Ds. B. GIJZEL, Amsterdam.

Ds. J. VAN DER HELL, Kattendijke.

Ds. A.C.G. DEN HERRTOG, Rotterdam.

Dr. P.J. KROMSIGT, 's Gravenhage.

Ds. L. LAGERWEY, Tul en 't Waal.

Ds. E.J.H. VAN LEEUWEN, Arnhem.

Ds. J.J. LIEFTING, Molkwerum.

Ds. W.B.A. VAN LINSCHOTEN, Varsseveld.

Ds. MOLENAAR, St.-Pancras.

Dr. G. OORTHUIJS, Amsterdam.

Ds. OUWEJAN, Fijnaart.

Ds. D.J.W. ROOBOL, Egmond aan Zee.

Ds. H.O. ROSCAM ABBING, Arnhem.

Ds. Tj. TAK, Zevenhuizen.

Ds. T.C. WILLEKES, Spijk (Gron.).

Dr. W.J. DE WILDE, 's-Gravenhage.

Ds. J. VAN WOERDEN, ber.Predt., Middelburg.

PROTESTANTEN WAAKT!

Stemt Ds. C.A. LINGBEEK

LIJST 16

Helpt dit manifest te verspreiden! Leest “Staat en Kerk”,
Adres: Chr. L. Harryvan, Westzaanstraat 11hs, A'dam, tel. 43442.

Noten

Noten bij hoofdstuk I.

¹ Beernink, H.K.J., Geschiedenis en beginsel van de CHU, Den Haag 1953, p.15

² Beernink, p. 19.

Noten bij hoofdstuk II

¹ Staat en Kerk, jg 1, nr 3, 5 mei 1922

² Statuten en Huishoudelijk Reglement, uitgave van de H(G)S

³ Jaarboekje Parlement en Kiezer, 1924 – 1925, p. 84 e.v.

⁴ Belijdenisgeschriften der Ned. Herv. Kerk, uitgave Boekencentrum, Den Haag 1957, p.60

⁵ Hoedemaker, Ph.J., Art. XXXVI, p. 94

⁶ Hoedemaker, op.cit. p. 75 e.v.

⁷ Lingbeek, op grammofoonplaten opgenomen verkiezingsrede; origineel door schrijver dezes afgestaan aan Documentatiecentrum van het Nederlandse Protestantisme van de Vrije Universiteit te Amsterdam; kopie in bezit van Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

⁸ Hoedemaker, Ph. J., Het eerstgeboorterecht, p. 19

⁹ Lingbeek, mededeling in Kerk en Staat, jg. 13, nr 24, 14 sept. 1934

¹⁰ Staat en Kerk, jg. 2, nr 21, 24 aug. 1923

¹¹ Hoedemaker, art. XXXVI, p. 2

¹² Staat en Kerk, jg. 1, nr 30, 10 nov. 1921

¹³ Woldendorp, Propagandablaadje nr 2, p. 4

¹⁴ Hoedemaker, Art. XXXVI, p. 76

¹⁵ Nieuwenhuijsen, Niet geacht, groot van kracht, p.

6

¹⁶ Woldendorp, Propagandablaadje nr 2, p. 6

¹⁷ Stigter, Artikel XXXVI, p. 31

¹⁸ Hoedemaker, Art. XXXVI, p. 78

¹⁹ Stigter, Art. XXXVI, p. 35

²⁰ Nieuwenhuijsen, Niet geacht, p. 8

²¹ Nieuwenhuijsen, Niet geacht, p. 8

²² Stigter, Art. XXXVI, p. 36

²³ Stigter, Art. XXXVI, p. 28

²⁴ Hoedemaker, Art. XXXVI, p. 77

²⁵ Stigter, Art. XXXVI, p. 20

²⁶ Stigter, Art. XXXVI, p. 20

²⁷ Hoedemaker, Art. XXXVI, p. 78

²⁸ Jac. J. Woldendorp, in Staat en Kerk, jg. 1, nr 17, 11 aug. 1922, en volgende nummers

²⁹ Groen van Prinsterer in: Nederlandse Gedachten, 29 april 1876, geciteerd door Woldendorp

³⁰ Woldendorp in: Staat en Kerk, jg 3, nr 3, 18 april 1924

³¹ Farncombe Sanders, p. 25, aangehaald door Woldendorp.

³² Staat en Kerk, jg 8, nr 23, 6 sept. 1929

³³ Delfgaauw, De staatsleer van Hoedemaker, p. 81

³⁴ Hoedemaker, Art. XXXVI, p. 79

³⁵ Nieuwenhuijsen, De nood is ons opgelegd, p. 10

³⁶ Woldendorp, in: Staat en Kerk, jg 3, nr 40, 2 jan. 1925

³⁷ Woldendorp, alsboven

³⁸ Woldendorp, alsboven

³⁹ Woldendorp, in: Staat en Kerk, jg 3, nr 41, 9 jan. 1925

⁴⁰ Woldendorp, alsboven

⁴¹ Woldendorp, alsboven

⁴² Woldendorp, in: Staat en Kerk, jg 3, nr 46, 13 febr. 1925

⁴³ Nieuwenhuijsen, Kettergerichten, p. 19

⁴⁴ Hoedemaker, Noch rechts noch links, p.53 e.v.

⁴⁵ Hoedemaker, Art. XXXVI, p. 157

⁴⁶ Manifest van de H(G)S voor de verkiezingen van 1937, zie bijlage V

⁴⁷ Manifest van de H(G)S voor de verkiezingen van 1925

⁴⁸ Hoedemaker, Art. XXXVI, p. 78

⁴⁹ Spoorman, in: Staat en Kerk, jg 1, nr 21, 8 sept. 1922

Noten bij hoofdstuk III

¹ Gravemeyer, H.E., in: Staat en Kerk, jg 1, nr 1, 21 april 1922

² Nieuwenhuijsen, in: Staat en Kerk, jg 3, nr 33, 14 november 1924

³ Nieuwenhuijsen, in: Staat en Kerk, jg 7, nr 50, 15 maart 1929

⁴ Lingbeek, in: Staat en Kerk, jg 5, nr 41, 7 januari 1927

⁵ Nieuwenhuijsen, De nood, p. 5

⁶ Manifest voor de verkiezingen van 1933, zie bijlage III

⁷ Geciteerd door Nieuwenhuijsen in: De nood, p. 1

⁸ Hollander, Vergaderen of verstrooien? p. 29

⁹ Ouden, R.A. den, A.R.P. – H.G.S., p.6

¹⁰ Den Ouden, p. 17

¹¹ Den Ouden, p. 38

¹² Den Ouden, p. 63

¹³ Jansen, F.H.C., De gezagscrisis en de ARP, p. 7 alsboven

¹⁴ Lingbeek, in: Staat en Kerk, jg 16, 9 april 1937

¹⁵ Savornin Lohman, A.F. de, Wat wil de ARP? p. 21

¹⁶ Geciteerd bij Van Malsen, A.F. de Savornin

Lohman, Ontwikkelingsgang, p. 168

¹⁷ De Nederlander, 26 juni 1922, geciteerd door Van Malsen, p. 169

¹⁸ Lingbeek, Een leerzaam gesprek, p. 8

¹⁹ Leden waren: Mr Dr J. Schokking, voorzitter, Ds

H. van Eyck van Heslinga, Jhr Mr D.J. de Geer,

Dr J.C. Kromsigt, Mr R. Pollema, Prof Mr B.C. de

Savornin Lohman en Prof. Dr J.R. Slotemaker de

Bruïne

²⁰ Roscam Abbing, in: Staat en Kerk, jg. 11, nr 2, 8 april 1932

²¹ Eyckman, A.J., in: Staat en Kerk, jg 2, nr 20, 17 augustus 1923

²² Nieuwenhuijsen, in: Staat en Kerk, jg 6, nr 30, 21 oktober 1927

²³ Geciteerd in: Staat en Kerk, jg 3, nr 28, 10 oktober 1924

²⁴ G.P. Scheers, Philippus Jacobus Hoedemaker, dissertatie Utrecht 1939, p. 279

²⁵ Scheers, alsboven

²⁶ Lingbeek, in: Staat en Kerk, jg 12, nr 16, 21 juli 1933

²⁷ Lingbeek, alsboven

²⁹ Lingbeek, alsboven
³⁰ Lingbeek, alsboven
³¹ Lingbeek, in: Staat en Kerk, jg 12, nr 45, 9 februari 1934
³² Lingbeek, alsboven
³³ Lingbeek, alsboven
³⁴ Gijzel, in: Staat en Kerk, jg 14, nr 12, 21 juni 1935
³⁵ Gijzel, in: Staat en Kerk, jg 14, nr 13, 28 juni 1935
³⁶ Lingbeek, in: Staat en Kerk, jg 14, nr 50, 13 maart 1936
³⁷ De overige kandidaten waren: A.C.G. den Hertog, A.W. de Leeuw, L.J.C. Sporman, J.J. Woldendorp, G. Nieuwenhuijsen, A.J. te Loo en B. Renooy.
³⁸ M. Woudstra, in: Staat en Kerk, jg 1, nr 15, 28 juli 1922
³⁹ Scheers, Hoedemaker, p. 273
⁴⁰ Eelderink, in: Staat en Kerk, jg 4, nr 5, 1 mei 1925
⁴¹ De overige kandidaten waren : Jac .J. Woldendorp, G. Nieuwenhuijsen, W. Busing, L.C.W. Ekering, A.J. te Loo, G.J. Prins GJzn, W.A. Boers, J.V. Plas en D.B. Michon.
⁴² Beide afgedrukt in: Staat en Kerk, jg 7, nr 37, 14 december 1928
⁴³ Lingbeek, in: Staat en Kerk, jg 4, nr 14, 3 juli 1925
⁴⁴ Geciteerd in Staat en Kerk, jg 15, nr 48, 26 februari 1937
⁴⁵ Handelingen der Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1925-1926, p. 162
⁴⁶ Zie bijlage I
⁴⁷ Nieuwenhuijsen, Rede over de opheffing, p. 6
⁴⁸ Handelingen 1925-1926, p. 859
⁴⁹ Alsboven, p. 635
⁵⁰ Alsboven, p. 859
⁵¹ Alsboven, p. 564
⁵² Handelingen, 1926-1927, p. 590 e.v.
⁵³ Alsboven, p. 597 e.v.
⁵⁴ Alsboven, p. 597 e.v.
⁵⁵ Alsboven, p. 333
⁵⁶ Boers, in: Staat en Kerk, jg 5, nr 44, 28 januari 1927
⁵⁷ Handelingen 1926-1927, p. 1178 e.v.. De letterlijke tekst van de motie luidt :
“De Kamer,overwegende dat de salarissen der onderwijzers en onderwijzeressen die werkzaam zijn aan kloosterscholen, aan henzelven niet ten goede komen, maar feitelijk grotendeels een bate zijn voor de kloosters,
van oordeel dat het stelsel van subsidiering der bijzondere scholen uitsluitend bedacht aan de schoolbesuren de voor het onderwijs werkelijk gedane uitgaven te restitueren en derhalve niet gedooft dat zijdelings een voordeel (of bevoorrechtiging) wordt geschonken aan die inrichtingen, die scholen stichten en onderhouden, nodigt de minister uit om van de wet op het lager onderwijs zodanige wijzigingen te ontwerpen, waardoor de subsidie voor het salaris der genoemde kloosterlingen-onderwijzers in overeenstemming wordt gebracht met hetgeen door de kloosterbesturen werkelijk voor hun levensonderhoud wordt betaald”

⁵⁸ Handelingen 1927-1928, p. 278 e.v.
⁵⁹ Alsboven
⁶⁰ Alsboven
⁶¹ Alsboven
⁶² Alsboven
⁶³ Handelingen 1927-1928, p.331 e.v.
⁶⁴ Alsboven, p. 305 e.v.
⁶⁵ Alsboven
⁶⁶ Alsboven, p. 414 e.v.
⁶⁷ Staat en Kerk, jg 5, nr 47, 18 februari 1927
⁶⁸ Handelingen 1927-1928, p. 675. De tekst van de motie luidde : De Kamer, van oordeel dat het in stand houden van de pauselijke internuntius bij onze Regering niet gewenst is, verzoekt de Regering de nodige stappen te doe nom daaraan een einde te maken, en gaat over tot de orde van de dag.
⁶⁹ Handelingen 1927-1928, p. 1943 e.v.
⁷⁰ Alsboven, p. 1959 e.v.
⁷¹ Alsboven, p. 1965 e.v.
⁷² Alsboven
⁷³ Geciteerd in: De Klok, 14 maart 1941
⁷⁴ Handelingen 1928-1929, p. 384 e.v.
⁷⁵ Alsboven, p. 398
⁷⁶ In: Staat en Kerk, jg 2, n2 21, 24 augustus 1923
⁷⁷ Handelingen 1929-1930, p. 258 e.v.
⁷⁸ Alsboven, p. 258 e.v.
⁷⁹ Alsboven
⁸⁰ Handelingen 1930-1931, p. 588 e.v. De tekst van de motie luidde : De Kamer, van oordeel dat het wenselijk is (teneinde gelden vrij te krijgen voor de gewenste salarisverbetering van leken-onderwijzers) de salarissen der kloosterlingen-onderwijzers in overeenstemming te brengen met het indertijd uitgebrachte Pacificatierapport-Bos, nodigt de regering uit in die richting stappen te doen, en gaat over tot de orde van de dag.
Het tussen haakjes geplaatste werd later door de indiener geschrapt.
⁸¹ Handelingen 1930-1931, p. 793 e.v.
⁸² Alsboven
⁸³ Alsboven, p. 806
⁸⁴ Staat en Kerk, jg 9, nr 36, 5 december 1930
⁸⁵ Handelingen 1931-1932, p. 1253 e.v.
⁸⁶ Winkler Prins, Algemene Encyclopedie 1935, p.236
⁸⁷ In een gesprek met de schrijver op 19 december 1967.
⁸⁸ Handelingen 1931-1932, p. 2614 e.v.
⁸⁹ Alsboven, p. 2623 e.v.
⁹⁰ Staat en Kerk jg 9, nr 11, 17 juni 1932.
⁹¹ Handelingen 1932-1933, p. 302
⁹² Staat en Kerk, jg 12, nr 5, 5 mei 1933
⁹³ Handelingen, 1933-1934, p. 2082
⁹⁴ Alsboven, p. 2072
⁹⁵ Alsboven, p. 2075
⁹⁶ Handelingen 1934-1935, p. 177
⁹⁷ Handelingen 1935-1936, p.1202
⁹⁸ Alsboven, p. 1565 e.v.
⁹⁹ Handelingen 1936-1937, p. 521
¹⁰⁰ Alsboven, p. 1369
¹⁰¹ Alsboven, p. 1396
¹⁰² Alsboven

- ¹⁰³ Aangehaald in Staat en Kerk, jg 15, nr 51, 19 maart 1937
- ¹⁰⁴ Manifest voor de verkiezingen 1937, zie bijlage IV.
- ¹⁰⁵ De grammofoonplaten zijn door de schrijver afgestaan aan het Documentatiecentrum van het Nederlandse Protestantisme van de Vrije Universiteit te Amsterdam; een kopie (bandopname) bevindt zich in het geluidsarchief van het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht.
- ¹⁰⁶ Staat en Kerk, jg 16, nr 10, 4 juni 1937
- ¹⁰⁷ Alsboven, 11 juni 1937
- ¹⁰⁸ Staat en Kerk, jg 18, nr 13, 23 juni 1939
- ¹⁰⁹ Scheers, Hoedemaker, p. 273
- ¹¹⁰ Handelingen 1932-1933, p. 302
- ¹¹¹ Staat en Kerk, jg 1, nr 4, 12 mei 1922
- ¹¹² Parlement en Kiezer, 1932-1933, p.85

Noten bij hoofdstuk IV

- ¹ Nieuwenhuijsen, Kerk-Oranje-Vaderland, p.10
- ² Opgenomen in de P.J.G.-liederenbundel.
- ³ Geciteerd in Staat en Kerk, jg 2, nr 41, 11 januari 1924
- ⁴ Staat en Kerk, jg 5, nr 47, 18 februari 1927
- ⁵ De overige kandidaten waren : G. Nieuwenhuijsen, Jac. J. Woldendorp, K. Eelderink, A.C.G. den Hertog, B.G. Peereboom, G.J. Prins GJzn, J. van der Pol en J.W. Audier.
- ⁶ Staat en Kerk, jg 10, nr 46, 12 februari 1932
- ⁷ Staat en Kerk, jg 12, nr 5, 5 mei 1933
- ⁸ Alsboven, jg 12, nr 11, 16 juni 1933
- ⁹ Alsboven, 7 juli 1933
- ¹⁰ Alsboven, 14 juli 1933
- ¹¹ Alsboven, 28 juli 1933
- ¹² In een brief van 5 september 1924; privé bezit
- ¹³ In een oproep tot steun; privé bezit
- ¹⁴ Staat en Kerk, jg 11, nr 33, 11 november 1932
- ¹⁵ Manifest; privé bezit; kopie in het Amsterdamse Gemeente-archief.
- ¹⁶ Tekst in privé bezit.
- ¹⁷ Geciteerd in Staat en Kerk, jg 11, nr 33, 11 november 1932.
- ¹⁸ Alsboven.
- ¹⁹ Staat en Kerk, jg 11, nr 44, 27 januari 1933.
- ²⁰ Staat en Kerk, jg 11, nr 34, 18 november 1932.
- ²¹ De definitieve volgorde van de kandidatenlijst werd : C.A. Lingbeek, B.G. Peereboom, L.C.W. Ekering, K. Eelderink, F.S. de Jong, G.J. Prins GJzn, J. van der Pol, P. van Ooyen, H. van der Mheen, G.H. Alblas, W.F. Lefeber, F.C. Willekes, K.H.E. Gravemeyer, S. Boersma, H.E. Gravemeyer, C. Hooykaas, A.C.G. den Hertog, H.A. Vromans en L.A. van Herwaarden.
- ²² Verslag in Staat en Kerk, jg 11, nr 52, 24 maart 1933.
- ²³ In een brief van 8 september 1936; privé bezit.
- ²⁴ Staat en Kerk, jg 15, nr 37, 11 december 1936.
- ²⁵ Staat en Kerk, jg 14, nr 36, 6 december 1935.
- ²⁶ Staat en Kerk, jg 15, nr 41, 8 januari 1937.
- ²⁷ Verslag in Kerkbeurtenblad van 3 maart 1939.
- ²⁸ Kerkbeurtenblad 23 juni 1939.

- ²⁹ De overige kandidaten waren : K.H.E. Gravemeyer, B. Gijzel, K. Eelderink, L. Boer, A.G. Buising, A.C.G. den Hertog, G.J. Prins GJzn, F.S. de Jong en A.J. Mast.
- ³⁰ Heidelbergse Catechismus, Zondag 39, vraag 104 : Wat wil God in het vijfde gebod? Antwoord : Ik moet mijn Vader en mijn Moeder en allen die boven mij gesteld zijn, alle eer, liefde en trouw bewijzen en mij aan hun goede onderwijzing en tucht met gepaste gehoorzaamheid onderwerpen en ook met hun tekortkomingen geduld hebben, aangezien het Gode belieft ons door hen te regeren.
- ³¹ Artikel XIII NGB luidt : Deze leer schenkt onse onuitsprekelijke troost, omdat zij ons leert, dat ons niets kan overkomen door toeval, maar alleen door beschikking van onze goedertieren, hemelse Vader.....
- Antwoord 37 HC : en alle dingen niet bij toeval, maar van zijn vaderlijke hand ons toekomen.
- ³² Staat en Kerk, jg 19, nr 19, 2 augustus 1940
- ³³ Alsboven.
- ³⁴ Alsboven.
- ³⁵ Staat en Kerk, jg 19, nr 20, 9 augustus 1940
- ³⁶ Alsboven.
- ³⁷ Staat en Kerk, jg 19, nr 21, 15 augustus 1940.
- ³⁸ Alsboven.
- ³⁹ Staat en Kerk, jg 19, nr 22, 23 augustus 1940.
- ⁴⁰ Geciteerd bij Suttorp, p. 253.
- ⁴¹ Zie literatuurlijst.
- ⁴² Staat en Kerk, jg 5, nr 41, 7 januari 1927.
- ⁴³ Van Heyst, p. 191.
- ⁴⁴ Scheers, p. 164.
- ⁴⁵ De Vrije Natie, October 1953, p. 12.

Noten bij hoofdstuk V.

- ¹ Van Koetsveld, Het ontstaan, p. 485, de CHU p. 9 e.v.
- ² Alsboven, p. 15.
- ³ Verschave, p. 71.
- ⁴ Daalder, p. 192.
- ⁵ Hoedemaker, Heel de Kerk, p. 19.
- ⁶ Politieke Catechismus van de H(G)S, p. 11; privé bezit.
- ⁷ Hoedemaker, Heel de Kerk, p.22.
- ⁸ Geciteerd bij Haitjema, Het Erfgoed, p. 220.
- ⁹ Haitjema, Het Erfgoed, p.232.
- ¹⁰ Diepenhorst, p. 212.
- ¹¹ Alsboven, p. 441.
- ¹² Alsboven, p. 487.
- ¹³ Van Ruler, Religie en Politiek, p. 135, 305 en 318
- ¹⁴ Alsboven, p. 343.
- ¹⁵ Alsboven, p. 225.
- ¹⁶ Alsboven, p. 226.
- ¹⁷ Alsboven, p. 383.
- ¹⁸ Alsboven, p. 385 e.v.
- ¹⁹ Alsboven, p. 390.
- ²⁰ Lingbeek, in een op grammofoonplaten opgenomen rede.
- ²¹ Scheers, p. 227.
- ²² Hoedemaker, Eene Belijdenis?, p. 26.
